

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НАЙЧЕНКО АЛЬОНА МИХАЙЛІВНА

УДК 346.93; 347.94

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ**

081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів має посилання на відповідне джерело

 _____ Найченко А. М.

Науковий керівник: Віхрова Ірина Олександрівна, кандидат юридичних
наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Найченко А. М. Електронні докази в господарському процесі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2023.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню інституту електронних доказів у господарському судочинстві України. Сучасне суспільство не можливо уявити без використання електронних інформаційних технологій, відтак вже звичної для людства форми набула електронна інформація, електронні документи та електронний документообіг. Поширення електронних інформаційних технологій відбувається в усі суспільні відносини, господарські відносини не є виключенням, адже саме їх застосування допомагає учасникам вказаних відносин спростити певний порядок здійснення господарських операцій.

Варто зазначити, що постійний розвиток інформаційних технологій потребує відповідного законодавчого регулювання, оскільки, саме через недостатність та недосконалість законодавчого регулювання інформаційних технологій існує проблема в їх використанні в якості доказів.

Електронний доказ – це один із видів доказів, передбачених Господарським процесуальним кодексом України, які учасник судового провадження може використати для встановлення істини у спірних правовідносинах. В Україні електронні докази є законодавчо новим інститутом, водночас це давно існуючий вид доказів, який науковці, практикуючі юристи та суд трактують по-різному.

Судова практика свідчить, що учасники справи досить часто надають суду в якості доказів інформацію, що міститься в електронному вигляді: на лазерних дисках, картах пам'яті, флеш-картах, жорстких дисках, а також роздруківки з електронних систем (Інтернет-сторінок, електронного

листування, знімків екрана тощо). Отже, питання використання зазначеної інформації в якості доказів у господарському судочинстві вимагає пильної уваги, а законодавче регулювання має бути спрямоване на запобігання необгрунтованої відмови в їх використанні як засобу доказування.

У роботі здійснено аналіз поглядів вчених щодо питання доказів та встановлено, що вони відрізняються один від одного. Встановлено, що досить часто такі погляди характеризуються подвійним, а інколи й потрійним розумінням поняття доказу.

Удосконалено визначення поняття доказу та запропоновано авторське визначення електронного доказу. Здійснено комплексний аналіз їх видів та запропоновано власну класифікацію електронних доказів. Вказану класифікацію здійснено за такими видами: за господарсько-процесуальним законодавством; за характером зв'язку доказів з обставинами справи; за процесом формування доказу; за походженням; за способом відтворення; за форматом; за необхідним часом на опрацювання; залежно від періоду виникнення; за місцезнаходженням; за ступенем доступності.

Також у роботі наголошено на тому, що електронні докази мають істотну специфіку, що повинна відображатися як у матеріальному, так і процесуальному законодавствах, з огляду на існування специфічних вимог щодо форми електронного документа, які забезпечують його доказову функцію. Встановлено, що оригінал електронного документа має давати змогу довести його цілісність, автентичність та справжність у визначеному законодавством порядку.

Здійснено аналіз основних електронних доказів та встановлено найбільший вид вказаних доказів – електронні документи, які своєю чергою, мають певні характерні особливості. Разом з тим, з'ясовано, що повного (достатнього) визначення електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності на законодавчому рівні не надано, а також не встановлено, які він повинен мати ознаки для того, щоб суд визнав його належним доказом. Відтак, запропоновано власне, на нашу думку, повне

визначення електронного документа. Зазначено, що в господарському законодавстві відсутні умови, яких необхідно дотримуватись для того, щоб надати електронному документу статусу доказу.

Здійснено комплексне дослідження порядку збирання, вилучення, подання, дослідження та оцінювання електронних доказів господарськими судами та відмічено, що останній є складним процесом у судочинстві. Встановлено, що одним із важливих аспектів у цьому процесі є принцип внутрішнього переконання судді, який займає ключове місце при вирішенні спору, та формується з правосвідомості, світогляду, ідей, правових принципів, теорій, концепцій, що є результатом теоретичного, раціонального аналізу та відображення правової дійсності судді. Встановлено, що на рівні законодавства досить важко врегулювати проблему свавільного трактування електронних доказів під час розгляду справи у господарських судах, оскільки визначення допустимості, належності, достатності доказів та достовірності, а також їх оцінка залежать від сформованих у судді внутрішніх принципів.

Проаналізовано судову практику щодо дослідження різних видів електронних доказів та встановлено, що суди з великою обачністю ставляться до будь-яких електронних доказів і, здебільшого, не беруть до уваги як допустимі та належні докази документи або інформацію на електронних та/або паперових носіях, роздруковані з соцмереж. А тому, наголошено, що з метою належного доведення свого права в суді, необхідно надавати таким документам статус офіційного документа передбачивши в умовах договору можливість електронного листування, порядок його оформлення (підписання КЕП) та засоби зв'язку (електронні адреси та номери телефону) лише з яких може здійснюватись листування.

Акцентовано, що через недостатність та недосконалість законодавчого регулювання інформаційних технологій, є проблема в їх використанні в якості доказів. У роботі встановлено та наведено проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів у господарському судочинстві, у т.ч. щодо відсутності правового регулювання взаємодії

інституту електронних доказів та підсистеми «Електронний суд». Вказані проблемні моменти запропоновано подолати шляхом внесення змін до Господарського процесуального кодексу України та Закону України «Про нотаріат».

Також в роботі проаналізовано судову практику в Україні та з'ясовано, що суди при дослідженні електронних доказів в першу чергу звертають увагу на автентичність особи-автора таких документів. Крім того, суди можуть призначати експертне дослідження електронних доказів, особливо у випадках, що стосуються складних доказових питань, а також у випадку можливого маніпулювання електронними доказами.

Під час дослідження судової практики України, постановленої в умовах пандемії COVID-19, не було встановлено жодного електронного доказу, що надійшов до суду на електронну пошту або, через електронний кабінет підсистеми «Електронний суд». Це пояснюється тим, що підсистема «Електронний суд» на сьогодні функціонує не в повному обсязі та в учасників процесу відсутні всі передбачені цією системою можливості щодо реалізації своїх прав на подання електронних доказів в електронному вигляді, зокрема, у зв'язку з обмеженим допустимим обсягом файлів, які можуть бути завантажені через підсистему «Електронний суд».

Ключові слова: Електронний суд, електронні докази, електронне листування, електронний документ, інформаційні технології, інформаційна безпека, права і свободи, принципи, завдання та функції, судочинство, правове регулювання, кваліфікований електронний підпис, персональні дані, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, COVID-19.

SUMMARY

Naichenko A. M. Electronic evidence in commercial process. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 - Law. - PJSC «Interregional Academy of Personnel Management». - Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the institute of electronic evidence in the commercial judiciary of Ukraine. It is impossible to imagine modern society without the use of electronic information technologies, so electronic information, electronic documents and electronic document management have become familiar to mankind. The spread of electronic information technologies occurs in all social relations, economic relations are not an exception, because their use helps the participants of these relations to simplify a certain order of economic transactions.

It is worth noting that the constant development of information technologies requires appropriate legislative regulation, because precisely because of the insufficiency and imperfection of the legislative regulation of information technologies, there is a problem in their use as evidence.

Electronic evidence is one of the types of evidence provided for by the Economic Procedural Code of Ukraine, which a participant in court proceedings can use to establish the truth in disputed legal relations. In Ukraine, electronic evidence is a legislatively new institution, at the same time it is a long-standing type of evidence, which is interpreted differently by scientists, legal practitioners and the court.

Court practice shows that the participants in the case quite often provide the court as evidence information contained in electronic form: on laser discs, memory cards, flash cards, hard drives, as well as printouts from electronic systems (Internet pages, electronic correspondence, screenshots, etc.). Therefore, the issue of using the specified information as evidence in economic proceedings requires

close attention, and legislative regulation should be aimed at preventing unjustified refusal to use it as a means of proof.

The paper analyzes the opinions of scientists regarding the issue of evidence and found that they differ from each other. It has been established that quite often such views are characterized by a double, and sometimes a triple understanding of the concept of proof.

The definition of the concept of evidence has been improved and the author's definition of electronic evidence has been proposed. A comprehensive analysis of their types was carried out and a separate classification of electronic evidence was proposed. The specified classification was carried out according to the following types: according to economic and procedural legislation; according to the nature of the connection between the evidence and the circumstances of the case; according to the process of forming evidence; originally; according to the method of reproduction; by format; according to the necessary processing time; depending on the period of occurrence; by location; according to the degree of availability.

The work also emphasizes that electronic evidence has significant specifics that should be reflected in both substantive and procedural legislation, given the existence of specific requirements for the form of an electronic document that ensure its evidentiary function. It has been established that the original of an electronic document should make it possible to prove its integrity, authenticity and genuineness in the manner specified by law.

The analysis of the main electronic evidence was carried out and the largest type of the specified evidence was established - electronic documents, which, in turn, have certain characteristic features. At the same time, it was found that a complete (sufficient) definition of an electronic document, which would reflect all its significant differences at the legislative level, has not been provided, and it has not been established what characteristics it should have in order for the court to recognize it as proper evidence. Therefore, the actual, in our opinion, complete definition of an electronic document is proposed. It is noted that there are no

conditions in the economic legislation that must be observed in order to give an electronic document the status of evidence.

A comprehensive study of the procedure for collecting, extracting, submitting, researching and evaluating electronic evidence by commercial courts was carried out and it was noted that the latter is a complex process in judicial proceedings. It was established that one of the important aspects in this process is the principle of the judge's internal conviction, which occupies a key place in the resolution of the dispute, and is formed from legal awareness, worldview, ideas, legal principles, theories, concepts, which are the result of theoretical, rational analysis and reflection of the legal the validity of the judge. It was established that at the legislative level it is quite difficult to resolve the problem of arbitrary interpretation of electronic evidence during the consideration of a case in commercial courts, since the determination of admissibility, propriety, sufficiency of evidence and credibility, as well as their assessment, depend on the internal principles formed by the judge.

The judicial practice regarding the study of various types of electronic evidence was analyzed and it was established that the courts treat any electronic evidence with great caution and, for the most part, do not take into account as admissible and proper evidence documents or information on electronic and/or paper media printed from social network And therefore, it is emphasized that in order to properly prove one's right in court, it is necessary to give such documents the status of an official document by providing in the terms of the contract the possibility of electronic correspondence, the procedure for its execution (signing the KEP) and means of communication (e-mail addresses and phone numbers) only from which correspondence can be carried out.

It was emphasized that due to the insufficiency and imperfection of the legislative regulation of information technologies, there is a problem in their use as evidence. Problematic aspects that exist in the use of electronic evidence in economic proceedings are identified and given in the work, including regarding the lack of legal regulation of the interaction between the Institute of Electronic

Evidence and the «Electronic Court» subsystem. It is proposed to overcome the indicated problematic points by making amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Notaries».

Also, the paper analyzed the judicial practice in Ukraine and found out that the courts, when examining electronic evidence, first of all pay attention to the authenticity of the author of such documents. In addition, courts may order expert examination of electronic evidence, especially in cases involving complex evidentiary issues, as well as in the case of possible manipulation of electronic evidence.

During the study of the judicial practice of Ukraine, which was decided in the conditions of the COVID-19 pandemic, no electronic evidence was found that came to the court by e-mail or through the electronic cabinet of the «Electronic court» subsystem. This is explained by the fact that the «Electronic Court» subsystem does not function to its full capacity today, and the participants in the process do not have all the opportunities provided for by this system to exercise their rights to submit electronic evidence in electronic form, in particular, due to the limited permissible volume of files , which can be downloaded through the «Electronic court» subsystem.

Keywords: Electronic court, electronic evidence, electronic correspondence, electronic document, information technologies, information security, rights and freedoms, principles, tasks and functions, judicial procedure, legal regulation, qualified electronic signature, personal data, Unified judicial information and telecommunications system, COVID-19.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Найченко А.М. Електронні докази та господарське судочинство. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 178–181.
2. Найченко А.М. Проблеми застосування електронних доказів у господарському процесі. *Наукові праці МАУП*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 3 (54). С. 62–66.
3. Найченко А.М. Електронний документ як доказ у господарському судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 6. С. 118–120.
4. Найченко А.М. Правова природа електронних доказів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 162–165.
5. Найченко А.М. Інформаційні технології в господарському судочинстві України та зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 6. Том 3. С. 9–13.
6. Найченко А.М. Оцінка доказів у господарському процесі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 2(42). С. 102–104.
7. Найченко А.М. Електронне правосуддя й інститут електронних доказів у господарському процесі: можливості взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. № 48. С. 112–114.
8. Найченко А.М. Оцінка електронних доказів у господарському процесі. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. №14. С. 82–87.
9. Найченко А.М. Можливість застосування електронного листування як доказу в господарському процесі. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 98–101.
10. Naichenko A. Electronic evidence in economic court. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2018. №3. С. 90–94.

11. Найченко А.М. Судовий захист з використанням електронних доказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №11. С. 362–366.

12. Naichenko A. The foundations of evidence in electronic form. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2021. №1. С. 73–78.

13. Naichenko A. E-evidence and e-court in the context of the Covid-19 pandemic: a study from Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. №4. С. 163–181.

Публікації які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

14. Найченко А.М. Електронні докази – новела господарського процесуального кодексу України. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19-20 січня 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 40–44.

15. Найченко А.М. Розвиток електронного документа як доказу в господарському процесі. *Досягнення і проблеми сучасної науки*: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, 22 січня 2018 р.). Вінниця: Наука та практика, 2018. Ч. 2. С. 60–65.

16. Найченко А.М. Електронні докази у господарському процесі: проблеми застосування. *Актуальні проблеми сучасної науки*: матеріали XXVII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 27 лютого 2018 р.). Харків: Міжнародний науковий центр, 2018. С. 48–51. М.

17. Найченко А.М. Докази в господарському процесі. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16-17 лютого 2018 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 62–64.

18. Найченко А.М. Законодавче закріплення інституту електронних доказів в господарському процесі – наслідки реформи чи реальна необхідність? *Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави*: матеріали Міжнародною юридичної науково-практичної

конференції (Київ, 28 лютого 2018 р.). Київ: Центр учбової літератури, 2018. С. 99–101.

19. Найченко А.М. Електронне листування як різновид електронних доказів у господарському судочинстві. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин: // матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Одеса, 9-10 березня 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 35–39.

20. Найченко А.М., Куртакова Г.О. Докази в господарському процесі: виникнення та розвиток електронного документа. *Проблеми модернізації України*. 2018. Вип. 7. С. 150–154.

21. Найченко А.М., Куртакова Г.О. Електронні докази: реалії сьогодення. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2018. С. 72–85.

22. Найченко А.М., Куртакова Г.О. Проблеми використання електронних засобів доказування у господарському процесі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. - 2018. – Вип. 2 (56). С. 79-85.

23. Найченко А.М. Проблематика у використанні відео- та звукозапису як доказу в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 5-6 квітня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 57–59.

24. Найченко А.М. Особливості електронних доказів у господарському процесі. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 12-13 квітня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська Фундація Права», 2019. С. 53–56.

25. Найченко А.М. Інститут електронних доказів у господарському процесі: реалії сьогодення. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 19-20 квітня 2019 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 39–41.

26. Найченко А.М. Електронні докази: необхідність внесення змін. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 18-19 жовтня 2019 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 70–73.

27. Найченко А.М. Форма подання електронних доказів в господарському судочинстві. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 18-19 вересня 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 41–44.

28. Найченко А.М. Електронні докази в законодавстві України та іноземних держав. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 18-19 вересня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 85–88.

29. Найченко А.М. Особливості доказування в господарському процесі: ініціатива суду у збиранні доказів. *Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 2-3 жовтня 2020 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 39–42.

30. Найченко А.М. Проблема достовірності електронних доказів. *Людина і закон: публічно-правовий вимір*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2-3 жовтня 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 14–17.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	25
1.1. Генеза й трансформація електронних доказів у господарському судочинстві.....	25
1.2. Класифікація електронних доказів у господарському судочинстві.....	44
Висновки до розділу 1.....	58
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	59
2.1. Електронний документ: поняття, види, порядок використання судами як виду електронного доказу	59
2.2. Веб-сайти (сторінки) як вид електронного доказу	90
2.3. Текстові, мультимедійні та голосові повідомлення.....	108
2.4. Метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.....	123
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	134
3.1. Особливості дослідження та оцінки електронних засобів доказування в господарському процесі.....	134
3.2. Шляхи вирішення спірних питань, що виникають у суді під час використання електронних доказів.....	150
3.3. Використання підсистеми «Електронний суд» для подання електронних доказів.....	165
Висновки до розділу 3.....	201
ВИСНОВКИ.....	207
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГКУ – Господарський кодекс України

ГПКУ, ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ВС – Верховний Суд

ЕД – електронні докази

ЕП – електронний підпис

ЄСІТС – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

ЄДСД – Єдина державна система діловодства

ЄС – Європейський союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ІТ – Інформаційні технології

ККУ – Кримінальний кодекс України

КЕП – кваліфікований електронний підпис

СКБД – система керування базами даних

УЦПНА - Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес»

ЦКУ – Цивільний кодекс України

ЦПКУ – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство не можливо уявити без використання електронних інформаційних технологій. Вже звичної для людства форми набула електронна інформація, електронні документи та електронний документообіг. Згідно з даними звіту «DIGITAL 2021: Global Digital Overview» (в перекладі з англійської «Цифровий 2021: Глобальний цифровий огляд») кількість осіб, які користуються Інтернетом, соціальними мережами невинно зростає. Станом на кінець 2021 року 4,66 млрд. людей у всьому світі користуються Інтернетом [1]. Зростаюча глобалізація та розвиток сучасних інформаційних технологій призводить до того, що електронні документи та інші види електронної доказової інформації, можуть бути створені, розміщені або збережені в будь-якій точці світу. Поширення електронних інформаційних технологій відбувається в усі суспільні відносини, відповідно, господарські відносини не є виключенням, адже саме їх застосування допомагає учасникам вказаних відносин спростити певний порядок здійснення господарських операцій. Однак, у випадку виникнення будь-якого спору суб'єкти господарювання будуть доводити свої правові позиції, саме, використовуючи засоби доказування, що були створені за допомогою електронних інформаційних технологій.

Інститут доказування є важливим елементом для ухвалення судом законного та обґрунтованого судового рішення. Не менш важливим є встановлення у спірних правовідносинах обставин справи. Питання про те, хто та в який спосіб бере участь у процесі доказування, які засоби використовуються у зазначеному процесі та який порядок доказування застосовується, відіграє ключову роль як у теорії доказування, так і у судовій практиці.

Електронні докази – це поняття, яке охоплює велику різноманітність даних, що надаються учасниками судового процесу на різноманітних носіях. Технічний прогрес наразі набагато швидше розвивається, аніж можливості суду, відповідно питання використання цієї інформації в якості доказів у

господарському судочинстві вимагає певного рівня підготовки й обізнаності, а законодавче регулювання має бути спрямоване на запобігання необгрунтованої відмови в їх використанні як засобу доказування.

Варто зазначити, що докази завжди були й залишаються центральним правовим інститутом судового процесу. У зв'язку з необхідністю роботи з електронними доказами практично у більшості суддів виникають проблеми з вивченням, дослідженням та оцінкою електронних доказів. Під час роботи з електронними доказами суб'єкти доказування повинні знати особливості електронних доказів, вміти вилучати електронні докази без пошкодження та зміни інформації, та у подальшому приєднувати до позову чи інших письмових заяв по суті спору. У зв'язку з цим зростає потреба у ґрунтовному вивченні доказів і доказування, у т.ч. електронних доказів та їх правового забезпечення у господарському судочинстві.

Ступінь наукової розробленості зазначених проблем. Теоретичним підґрунтям роботи слугували праці вітчизняних і зарубіжних вчених – представників різних галузей юридичних наук: О.І. Антонюк, Т.Б. Аріфходжаєва, І.В. Булгакова, Т.В. Васильченко, С.В. Васильєв, І.О. Віхрова, Н.Ю. Голубєва, О.Ю. Гусєв, С.Ф. Демченко, І.І. Демчишин, К.Б. Дрогозюк, О.О. Задорожня, В.О. Заросило, О.П. Євсєєв, І.В. Казачук, А.Ю. Каламайко, А.Ю. Ковальчук, О.М. Лазько, С.О. Лисенко, П.С. Матвєєв, К.В. Муравйов, Л.М. Ніколенко, Ю.С. Павлова, В.С. Петренко, О.О. Присяжнюк, Т.В. Руда, С.Я. Фурса, Д.М. Цехан, Т.В. Цюра, О.Е. Чекотовська, О.С. Чорний та інші науковці. Вказаними вченими обґрунтовано правову природу та особливості практичного застосування електронних доказів під час здійснення судочинства в Україні.

Разом з тим, правове регулювання інституту електронних доказів потребує удосконалення і приведення норм, стандартів у відповідність сучасним тенденціям розвитку інформаційно-комунікативних технологій й впровадженню штучного інтелекту. Окрім того, спеціальні дослідження з

цього питання не проводились, отже, проблеми застосування електронних доказів залишається, й потребує ґрунтовного вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Плану імплементації актів законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. та Планом наукових досліджень ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за темою: «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» на 2016–2020 рр. (номер державної реєстрації: 0113 U007698).

Мета і завдання дослідження. За мету дослідження ставиться розроблення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо використання електронних доказів у господарському судочинстві України.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- з'ясувавши генезу електронних доказів визначити їх статус у господарському судочинстві;
- виділити й систематизувати електронні доказ за їх різними класифікаційними характеристиками;
- встановити особливості кожного виду електронних (цифрових) доказів;
- визначити (сформувати) порядок подання, дослідження та оцінювання електронних доказів у господарському процесі;
- сформувати коло проблем, що виникають під час подання, дослідження та оцінювання електронних засобів доказування у господарському судочинстві України та запропонувати шляхи їх вирішення;
- розробити критерії визнання доказів допустимими, належними та достовірними під час дослідження електронних доказів;

- запропонувати шляхи удосконалення підсистеми «Електронний суд» для подання будь-яких видів електронних доказів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі доказування під час здійснення господарського судочинства.

Предметом дослідження є електронні докази у господарському процесі.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовувались як загальнонаукові методи (*спостереження, опис, порівняння, класифікація*) для визначення правових категорій, що характеризують інститут електронних доказів (розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття етапів розвитку поняття «докази» та «інститут електронних доказів» (підрозділ 1.1, 2.1.); *порівняльно-правовий* – для дослідження передбачених господарським процесуальним законодавством видів електронних доказів (підрозділ 1.1; розділ 2); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділ 1.2); *логіко-нормативний* – для аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з питань подання, дослідження та оцінювання електронних засобів доказування у господарському процесі (підрозділ 3.1); *системно-структурний, програмно-цільовий, проблемно-орієнтований підходи* – для розгляду елементів, які можуть бути електронними засобами доказування, а також для розробки, визначення завдань цільової комплексної програми вдосконалення інституту електронних доказів (підрозділи 1.2, 3.2; розділ 2); *спеціально-юридичний* – для розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань використання електронних доказів у господарському судочинстві України (підрозділ 3.2); *контент-аналіз* – для опрацювання судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень щодо використання учасниками справи електронних засобів доказування, з подальшою інтерпретацією одержаних результатів (розділи 2–3); *статистичний* – для узагальнення вивчення судової практики, у т.ч. судової практики,

постановленої стосовно дослідження електронних доказів в умовах пандемії COVID-19 та збройної агресії РФ (розділи 2–3).

Нормативною базою дослідження є Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, закони України, інші нормативно-правові акти з питань електронних інформаційних систем, господарського судочинства та іншого процесуального законодавства.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення судових рішень, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень (2018–2022 рр.) щодо використання учасниками справи електронних засобів доказування; у роботі наведено понад 80 судових рішень, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період 2018–2022 рр., у т.ч. судова практика, постановлена в умовах пандемії COVID-19, з питання оцінювання електронних засобів доказування у господарському судочинстві України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням інституту електронних доказів у господарському судочинстві України, встановлення комплексу теоретичних і практичних проблем, що виникають під час подання, дослідження та оцінювання електронних засобів доказування. У роботі обґрунтовано низку положень і висновків, важливих для юридичної науки та нових у концептуальному плані, а також діяльності судових органів. Зокрема:

вперше:

- сформовано авторське визначення «електронного доказу» – інформації, що зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв, у тому числі фізичних полях, відображеної у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо які містять у собі відомості про факти, що мають значення для встановлення істини по суті;

- запропоновано авторську класифікацію електронних доказів в основу якої покладено наступні ознаки: за господарсько-процесуальним законодавством; за характером зв'язку доказів з обставинами справи; за процесом формування доказу; за походженням; за способом відтворення; за форматом; за необхідним часом на опрацювання; залежно від періоду виникнення; за місцезнаходженням; за ступенем доступності.

удосконалено:

- визначення електронного документа, як документа зміст якого є повним і точним представленням підтверджуваних операцій, діяльності або фактів, створений в електронному середовищі з певною метою та характеризується автентичністю, достовірністю, цілісністю та придатний для використання у будь-який момент часу;

- процес подачі електронних доказів, запропоновано доповнити частиною 2 статті 96 Господарського процесуального кодексу України. І викласти її у такій редакції: «2. Електронні докази подаються на електронному носії або електронними каналами зв'язку в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. У випадку відсутності в суду технічної можливості для огляду (дослідження) поданих на електронному носії або електронними каналами зв'язку електронних доказів, суд під час підготовки справи до розгляду ухвалою зобов'язує учасника справи, яким подано відповідний електронний доказ, надати його роздруківку (розшифровку) або надати в судове засідання необхідне обладнання для дослідження поданих електронних доказів»;

- процес дослідження електронних доказів, запропоновано доповнити статтю 96 Господарського процесуального кодексу України таким змістом: «За необхідності, суд може залучити спеціаліста (фахівця) для надання технічної допомоги суду при дослідженні електронних доказів. Вказане

дослідження відбувається в судовому засіданні за участю учасників справи. Не явка учасників справи в судове засідання не перешкоджає дослідженню електронних доказів»;

- перелік засобів доказування і запропоновано доповнити частину 2 статті 73 ГПК України наступним: «пояснення спеціаліста (фахівця) є засобом доказування»;

- форми збереження і підтвердження автентичності електронного доказу і з цією метою запропоновано внесення змін до статті 75 Закону України «Про нотаріат», передбачивши в ньому можливість нотаріусам на прохання зацікавлених осіб здійснювати огляд електронних документів, фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане складним або фактично неможливим.

дістало подальший розвиток:

- розробка класифікатору електронних доказів та уточнення алгоритму фіксації (збирання) зазначених доказів, а також встановлення на законодавчому рівні переліку уповноважених осіб чи установ для здійснення фіксації електронного доказу та регламентованого порядку їх забезпечення;

- вирішення проблеми врегулювання питання щодо визначення електронних доказів. Запропоновано викласти частину 2 статті 96 ГПК України в новій редакції, а саме: «Електронні докази подаються в оригінальному електронному форматі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги»;

- система принципів оцінки електронних доказів і запропоновано принцип недискримінації електронних доказів при дослідженні електронних доказів. Оскільки суди повинні приймати і досліджувати докази, які зібрані та / або подані в електронній формі незалежно від наявності на вказаному доказі вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *навчальному процесі* – при підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій, а також при викладенні курсів «Господарське право України», «Господарський процес» (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальному процесі ПВНЗ «Економіко-правового технікуму при МАУП від 03.06.2022 №22; Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальному процесі ННІ права імені князя Володимира Великого МАУП від 22.08.2022 №18);
- *науково-дослідній сфері* – положення дисертації можуть стати базою для подальших наукових досліджень проблем використання учасниками судових проваджень електронних доказів та їх оцінка судом (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальному процесі ННІ права імені князя Володимира Великого МАУП від 10.06.2022 №14);
- *правотворчій діяльності* – положення дисертації можуть стати базою під час розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів господарського законодавства щодо збирання, подання та дослідження електронних доказів;
- *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення процесу подання електронних доказів, засобів доказування та порядку їх дослідження (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у роботі Господарського суду Київської області від 08.06.2022 №01-22/134/2022; Акт впровадження матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу Адвокатського бюро «Дмитра Артюхова» від 24.11.2022; Акт використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботі Арбітражного керуючого Демчана О.І. від 03.10.2022; Акт впровадження матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу

Адвокатського об'єднання «Гіппіус та партнери» від 19.12.2022; Довідка про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу ТОВ «Охоронна компанія «Укрспецбезпека» від 01.11.2022; Довідка про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу ФГ «Ясинець» від 14.09.2022; Довідка про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу ТОВ «Вуд Сервіс» від 09.12.2022; Довідка про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження у роботу ТОВ «Інвестиційна компанія «Автоцентр-сервіс» від 29.12.2022).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором самостійно з урахуванням останніх досягнень господарського та господарського процесуального права. Сформульовані у дисертації положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на основі особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження заслуховувалися на засіданнях кафедри господарського та трудового права, на міжкафедральних круглих столах, а також доповідалися на науково-практичних конференціях.

Публікації. За результатами проведеного дослідження, опубліковано 15 статей (три з них – у зарубіжних виданнях, в т.ч. одна – у виданні, що індексується в Scopus) та 15 тез доповідей на науково-практичних, міжнародних наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінок, з них основного тексту – 194 сторінки. Список використаних джерел містить 273 найменувань і займає 29 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Генеза й трансформація електронних доказів у господарському судочинстві

За останнє десятиліття стрімкого розвитку досягли інформаційні технології у всіх сферах життєдіяльності людства. Розвиток науково-технічного прогресу з кожним днем розширює можливості та водночас спрощує функціонування певних процесів. Не є виключенням і сфера підприємницької діяльності, в якій використання електронного документообігу позитивно впливає на організацію вказаної діяльності та взаємодію між суб'єктами господарювання. Однак, у випадку виникнення між вказаними особами будь-якого спору, останні можуть підтвердити факти, на які посилаються в обґрунтуванні своїх вимог і заперечень, тільки за допомогою використання інформації, що міститься в електронному вигляді.

Як свідчить судова практика, учасники судового процесу досить часто надають суду в якості доказів інформацію, яка міститься на електронних носіях: на лазерних дисках, жорстких дисках, картах пам'яті, флеш-картах, аудіо- та відеокасетах, а також роздруківки з електронних систем (наприклад, з інтернет-сторінок, електронного листування, листування в месенджерах (Viber, WhatsApp, Facebook Messenger), знімків екрана як ЕОМ, так і електрозв'язку та ін.). Разом з тим, відсутність в господарському законодавстві чіткого алгоритму щодо порядку засвідчення належності кожного окремого виду (класу) електронних доказів, який має бути передумовою для подання їх в якості доказів, створює певну колізію, яку суди в кожному окремому випадку вирішують на власний розсуд.

Відтак, питання використання електронної інформації в якості доказів у господарському судочинстві вимагає особливого вивчення, а законодавче

регулювання має бути спрямоване на запобігання необґрунтованої відмови в її використанні як засобу доказування.

Питання використання електронної інформації в якості доказів у ЦПК України, ГПК України та КАС України досліджували: О.І. Антонюк, Т.Б. Аріфходжаєва, І.В. Булгакова, Т.В. Васильченко, С.В. Васильєв, І.О. Віхрова, Н.Ю. Голубєва, О.Ю. Гусєв, С.Ф. Демченко, І.І. Демчишин, К.Б. Дрогозюк, О.О. Задорожня, В.О. Заросило, О.П. Євсєєв, І.В. Казачук, А.Ю. Каламайко, А.Ю. Ковальчук, О.М. Лазько, С.О. Лисенко, П.С. Матвєєв, К.В. Муравйов, Л.М. Ніколенко, Ю.С. Павлова, В.С. Петренко, О.О. Присяжнюк, Т.В. Руда, С.Я. Фурса, Д.М. Цехан, Т.В. Цюра, О.Е. Чекотовська, О.С. Чорний та інші науковці. Більшість праць вище вказаних науковців ґрунтуються на використанні електронного цифрового підпису, дослідженні проблем, які виникають під час дослідження достовірності електронного доказу, укладення договорів з використанням мережі Інтернет та інших питань. Разом з тим, практичне використання електронних доказів під час здійснення правосуддя науковцями майже не досліджувалось.

Вважаємо за необхідне відмітити, що інститут доказів завжди мав різні концепції для визначення цього поняття. Досить багато прихильників підтримують концепцію тих процесуалістів, які стверджують, що: «Фактичні дані та їхні процесуальні джерела становлять нерозривну єдність. На їхню думку, вказані фактичні дані та їхні джерела з'єднані в одному понятті, як два його обов'язкових елементи, які окремо один від одного не утворюють доказу» [2, с. 14]. Разом з тим, інші вчені стверджують: «В тому випадку, коли під доказами розуміти тільки фактичні дані, а їхні джерела залишати за межами цього поняття, то стає незрозумілим, звідки беруться самі фактичні дані та як встановлюються факти у справі?» [3, с. 10].

Дещо розширили зміст поняття доказу С.Я. Фурса та Т.В. Цюра, які висловили таку думку: «Доказами можуть бути не тільки відомості, а й матеріальні об'єкти. Так, висновок експерта має особистісний характер, пов'язаний з суб'єктивною оцінкою експерта, що дозволяє сторонам

клопотати про проведення повторної або додаткової експертиз одного й того самого матеріального об'єкта. Останнє положення дозволяє судити про суб'єктивні та об'єктивні риси відомостей про факт і надає можливість встановити, що доказами можуть бути не тільки відомості, а й матеріальні об'єкти» [3, с. 19].

Науковець Степанова Т.В. розділяє поняття доказу й джерела доказу й вважає, що: «Самостійними доказами є і «джерело», і «доказовий факт», тому кожне з двох доказів має бути і належним, і допустимим. Однак «джерело» і «доказовий факт» окремо такої сукупності властивостей не мають. Джерело може бути допустимим (мати встановлену форму), але не належним (відсутність змісту), а факт – відносним (наявність змісту), але не допустимим (відсутність встановленої форми). Звідси і характеристика доказу «як джерела відомостей про факт» тільки з боку однієї його властивості – допустимості, а доказу «як факту» – з боку належності» [4, с. 185]. Варто зазначити, що джерело і фактичні дані окремо одне від одного не є доказом.

Демський Е.Ф. навпаки зазначав, що: «Доказами є не факти і обставини, а фактичні дані, на підставі яких суд, орган (посадова особа) чи уповноважений суб'єкт встановлюють наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі. Тобто фактичні дані – це інформація, відомості про акти, дії чи бездіяльність, за допомогою яких можна встановити обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [5, с. 147].

Сучасна правова енциклопедія дає наступне визначення поняття доказів: «Будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку господарський суд встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору» [6, с. 103]. Аналогічне визначення закріплене в Тлумачному словнику «Юридичні

терміни» та Науково-практичному словнику-довіднику «Терміни і поняття в законодавстві України» [7, с. 86; 8, с. 100].

В процесуальних кодексах, на даний час, закріплено таке поняття доказів: «Доказами по справі є будь-які фактичні дані, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи» [9, с. 161].

Також у теорії доказів існує думка, що доказами є не факти, а зображення, поняття, відомості про них. Таке розуміння доказу підтверджено в теорії інформації. Тобто, у зв'язку з використанням комп'ютерної обробки інформації на зміну письмовим паперовим документам прийшли так звані «безпаперові» документи, які виготовлені комп'ютерами та зберігаються на технічних носіях інформації у пам'яті електронних пристроїв. У зв'язку з цим, документ почали ототожнювати з матеріальним носієм, так як інформація, яка міститься на ньому, піддається однаковим процесам: запис, зберігання та передача, одержання (збирання та пошук) та читання [10, с.307].

Крицька І.О. зауважує, що в науковому юридичному обігу зустрічаються і такі поняття, як «комп'ютерні докази», «комп'ютерні об'єкти» та ін. Разом з тим, її дефініції суттєво не відрізняються від визначення «цифрових доказів». Категорія «цифрові джерела доказової інформації» об'єднує програми (програмне забезпечення), файли баз даних, аудіо-, відеозаписи тощо, джерелом яких, а отже, і формою існування, виступають засоби цифрової техніки – машинні носії, до яких належать оперативні запам'ятовуючі пристрої, постійні запам'ятовуючі пристрої, накопичувачі на жорстких магнітних дисках, переносні машинні носії (оптичні носії, флеш-карти), NAS-системи тощо [11, с. 302].

Разом з тим, поняття дефініції «дані», а саме «електронні дані» дещо інші. Дані – це сукупність кодів, що у формалізованому вигляді описують певний об'єкт. Певним чином упорядкована сукупність даних утворює

повідомлення. Наприклад, певна сукупність даних (паспортні дані) ідентифікує громадянина як фізичну особу, сукупність значень тиску, температури, об'єму і маси однозначно визначає стан фізичного тіла тощо. Дані, передані суб'єкту або інформаційній системі, утворюють повідомлення, результатом інтерпретації якого є інформація. Але, різні комп'ютерні системи кодують інформацію різними мовами програмування. Відповідно виникають розбіжності у процес інтерпретації даних (сигналів, повідомлення в цілому). Тобто, складність електронних доказів не лише в фактичній наявності матеріального носія, а й у його інтерпретації з мови програмування на зрозумілу мову широкому загалу. В основі теорії інформації, як і в основі теорії доказів, лежить теорія відображення, що впливає з характерної для матерії властивості відображення. Від того, наскільки чіткими будуть правила або стандарти доказування у спорі, залежить не тільки обґрунтованість рішення у конкретній справі, а й захист права в цілому [12, с. 198]. У теорії права розглядають три основні стандарти доказування, що притаманні англо-американській системі права – «баланс вірогідностей» (balance of probabilities) (аналогічний американський стандарт «перевага доказів» (preponderance of the evidence) [13, с. 120]; «поза розумними сумнівами» (beyond reasonable doubt); «чіткі і переконливі докази» (clear and convincing evidence) [14, с. 200]. На практиці трапляються й інші стандарти доказування – «поза тінню сумнівів» (beyond the shadow of a doubt), «окремі достовірні докази» (some credible evidence) [15, с. 245], «плоди отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) [16] тощо. Відповідно і докази повинні розглядатися за такими принципами.

Діяльність зі встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, регламентована нормами права та має правову форму. Відповідно є суттєва особливість отримання інформації, яка у подальшому стане доказом по справі. Встановлена процесуальна форма визначає всі основні сторони доказування: його мету, предмет, джерела, способи та порядок отримання і перевірки інформації про обставини, які

підлягають встановленню у справі, основні правила оцінки доказів, коло суб'єктів доказування, їх права та обов'язки тощо. Дотримання цієї форми – важлива гарантія достовірного встановлення всіх обставин справи, а також одна зі сторін реалізації принципу законності [17, с. 58].

Цехан Д.М. досліджуючи «цифрові докази», наголошує на необхідності залучення спеціаліста, використання сертифікованого програмного забезпечення для фіксації таких доказів та пропонує способи забезпечення допустимості [18, с. 257].

Метелев О.П. зазначає, що основними причинами виділення цифрової інформації, зафіксованої на машинних носіях, в якості самостійного і специфічного джерела відомостей, які не входять ні до складу речових доказів, ні до складу документів, є її особлива нематеріальна природа, природно-технічні особливості її створення, обробки, зберігання, передачі в часі і просторі, а також кримінально-процесуальні процедури і техніко-криміналістичні прийоми її пошуку та вилучення, доступу до неї, дослідження і перетворення її в форму, яку сприйматиме людина. У такому випадку необхідно оцінювати власне інформацію, а не матеріальний об'єкт на якому вона зафіксована. Крім того, для набуття доказового значення цифрова інформація повинна бути спеціальним чином перетворена із системи дискретних сигналів різної фізичної природи в форму, яку може сприймати людина. Так, наприклад, зміст документальної інформації, яка міститься в електронних документах чи файлах баз даних, звукових файлів чи фонограм, може бути перетворений у візуальну інформацію, або шляхом її роздрукування на паперовий носій, або шляхом її виведення на екран монітора [19, с. 102-103].

Столітній А.В. вказує, що цифрова інформація залежно від умов, способу й суб'єкта створення, процедури отримання та закріплення може бути будь-яким із джерел доказів [20, с. 127].

Науковці Біленчук П.Д., Гель А.П. та Семаков Г.С. вважають, що електронними доказами є сукупність інформації, яка зберігається в

електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв і в електронних засобах [21, с. 451]. Хом'яченко С.І. та Часова Т.О. вказують, що електронними доказами є інформація (відомості), які мають електронну (цифрову) форму про обставини, які підлягають обов'язковому доказуванню [22, с. 178].

Науковець Ковальчук С.О. має думку, що зміст електронних доказів складають фактичні дані, на підставі яких можуть бути встановлені факти й обставини, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та які існують в електронно-цифровій формі. До таких доказів можуть належати шкідливі програми, віруси, програми, які були об'єктом протиправних дій, комп'ютерні сліди, кошти та інші цінності в електронній формі, електронні документи та інші. Такі докази створені та існують об'єктивно, незалежно від волі правоохоронних органів та суду, містять доказову інформацію та не містять ознак предметності [23, с.121-122].

Котляревський О.І. та Киценко Д.М. під електронними доказами розуміють сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах [24]. З даним визначенням погоджується В.В. Мурадов який зазначає, що вказане визначення є найбільш точним серед тих, які були запропоновані науковцями [25, с. 316-317].

На думку О.В. Сіренко електронні докази – це дані про обставини, що мають значення для кримінального провадження та існують у нематеріальному вигляді в межах технічного носія чи каналу зв'язку, сприйняття та дослідження яких можливе за допомогою технічних засобів та програмного забезпечення [26, с. 211].

Науковець Ахтирська Н.М. вивчаючи проблеми оцінки електронних доказів формулює своє визначення і вказує, що це дані, які підтверджують факти, інформацію яка подається у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерної техніки [27, с. 125].

Колектив авторів Національної академії прокуратури України під поняттям «електронні докази» розуміють інформацію, що зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв, в електронних пристроях чи електронних інформаційних системах та яка відповідає вимогам ст. 84 КПК [28, с. 112].

Також заслуговує на увагу, думка науковця Цехана Д.М., який вважає за доцільне використовувати визначення «цифровий доказ» та пропонує ним визначати фактичні дані, які представлені у цифровій (дискретній) формі, зафіксовані на будь-якому типі носія та після обробки ЕОМ стають доступними для сприйняття людиною. При цьому, обов'язковою ознакою цифрового доказу є конвергентність – здатність одиничного доказу входити у сукупність інших доказів і набувати, у зв'язку з цим, доказового значення [18, с. 257].

Кейсі Е. також має власне бачення поняття цифрового доказу та вважає, що ним є будь-які дані, які можуть підтвердити вчинення злочину, або можуть встановити зв'язок між злочином та жертвою чи злочином і злочинцем [29, с. 7].

Термін «цифровий доказ» використовує і науковець О.П. Метелев, який пропонує його більш ширше визначення, а саме: «це фактичні дані, отримані зі штучно створеного середовища та представлені у цифровій (дискретній) формі, зафіксовані на будь-якому типі електронних носіїв і які стають доступними для сприйняття людиною за допомогою комп'ютерного обладнання, які вилучені, зафіксовані, досліджені та збережені відповідно до формалізованих процесуальних вимог, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають доказове значення для кримінального провадження» [19, с. 82].

Вживається термін «цифровий доказ» навіть у ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів», в якому під цифровим доказом розуміють інформацію або дані, збережені або

передані в бінарному вигляді, на які можна покладатися як на докази [30, с. 2].

Одним з перших нормативно-правових актів в Україні, який був створений з метою встановлення основних організаційно-правових засад електронного документообігу та використання електронних документів в Україні був Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року. Вказаним Законом було передбачено, що його дія поширюється на відносини, які виникають під час створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів [31].

В подальшому, лише через 12 років законодавець, для врегулювання сучасних суспільних відносин в сфері електронної комерції, зокрема, щодо електронних правочинів, які вчиняються із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем, прийняв 03 вересня 2015 року Закон України «Про електронну комерцію». Так, вказаний Закон визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем та встановлює права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції [32].

Варто зазначити, що одним із найважливіших кроків в інституті доказування стало прийняття 03 жовтня 2017 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [33]. Згідно з цим законом, вперше у вищевказаних кодексах на законодавчому рівні визначено поняття «електронного доказу» як самостійного виду доказу.

Внесення змін до ГПК України, ЦПК України та КАС України є суттєвим прогресом для інституту доказування, адже ним вперше: здійснено поділ засобів доказування на письмові, речові та електронні; визначено, що є оригіналом, а що є копією електронного доказу; встановлено порядок

зберігання та повернення оригіналів електронних доказів, а також надано визначення електронного доказу. Разом з тим, законодавцем по теперішній час не закріплено в процесуальних кодексах порядку збирання, фіксації та дослідження електронних доказів, що спричиняє труднощі в учасників справи з їх поданням до суду, а в суду – з їх дослідженням.

Необхідно відмітити, що законодавець при визначенні поняття доказу також опирався на його єдине розуміння як фактичних даних, що містяться у встановленому законом джерелі.

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року, законодавець приймає 03.10.2017 Закон України «Про електронні довірчі послуги», який регулює відносини, що виникають між юридичними, фізичними особами, суб'єктами владних повноважень під час надання, отримання електронних довірчих послуг, процедури надання цих послуг, нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також основні організаційно-правові засади електронної ідентифікації. Метою цього Закону є врегулювання відносин у сферах надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації [34].

Варто зазначити, що прийняття Закону України «Про електронну комерцію», внесення змін до ЦПК України, ГПК України, КАС України та інших нормативно-правових актів, які пов'язані з використанням електронних документів спричинило поштовх як у сфері господарювання – до більш активного використання суб'єктами підприємницької діяльності електронних засобів в договірних відносинах, так і у науковій сфері – до нових досліджень в даних галузях.

Так, у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ видано методичні рекомендації «Використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом у якості джерел доказів», в якому автори

дослідили поняття та види електронних носіїв інформації, тактичні особливості отримання доступу до електронних носіїв інформації, порядок пошуку власника Інтернет-сторінки, особливості призначення експертиз носіїв інформації, а також інші питання [35].

На базі Національної академії внутрішніх справ у 2020 році було опубліковано друге, доповнене видання методичних рекомендацій «Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях». У даних рекомендаціях розглянуто поняття та особливості електронних доказів, порядок їх виявлення, збирання та фіксації, особливості вилучення різних технічних пристроїв, а також запропоновано перелік питань для проведення експертиз електронних доказів [36].

З 01 січня 2019 року в Україні набрав чинності державний стандарт ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів». Цей стандарт був прийнятий з метою гармонізації національної нормативної бази з міжнародним законодавством і розроблений методом перекладу тексту з відповідного міжнародного стандарту ISO/IEC 27037:2012 «Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence», що був прийнятий спільним технічним комітетом Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) та Міжнародної електротехнічної комісії (IEC) ще у 2012 році. Рекомендації, які викладено в стандарті, стосуються специфічної діяльності з оброблення потенційних цифрових доказів, а саме процесів: ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Ці процеси потрібні під час слідства для підтримання цілісності цифрових доказів – прийнятна методологія отримання цифрових доказів, яка буде забезпечувати їхню допустимість у законодавчих та дисциплінарних судових процесах, а також інших інстанціях. Варто зазначити, що запровадження даного стандарту потребує відповідності національним законам, правилам та нормативним документам. Тому в стандарті зазначається, що для підтримання цілісності

цифрових доказів користувачам цього документу потрібно адаптувати та скоригувати процедури, описані в цьому стандарті, відповідно до специфічних національних законодавчих вимог [30, с. 2].

Тобто, враховуючи вище викладене, можна зробити висновок, що як і законодавець, так і науковці під електронними доказами визначають: «Сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв. Особливість цих доказів полягає в тому, що вони не можуть сприйматися безпосередньо, а повинні бути інтерпретовані певним чином та проаналізовані з використанням спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення» [37; 38]. Здійснення такого перетворення електронних документів пов'язано з передбаченим законодавством дослідженням письмових документів та необхідністю збереження їх у матеріалах справи.

Основною відмінністю таких доказів фактично є форма та матеріальний носій фіксації інформації [39, с. 148]. У юридичній літературі неодноразово висловлювалась думка, що у Законах України «Про інформацію» і «Про науково-технічну інформацію» простежується тенденція надання поняттю «інформація» властивостей об'єкта речового права, що призводить до невизначеності у певних правових конструкцій і правових колізій [40, с. 20].

Необхідно зазначити, що суспільні відносини, об'єктом яких є інформація, як і відносини з приводу нематеріальних благ, можна поділити на відносини статичні і динамічні. Перші з них утверджують належність матеріальних та нематеріальних благ певним особам, а другі – перехід зазначених благ від одних до інших осіб [41, с. 199].

Процесуальний закон встановлює також межі можливої поведінки кожного суб'єкта доказування шляхом наділення його процесуальними правами в доказуванні у справі. Загалом принцип змагальності визначає функції з доказування кожного суб'єкта доказування, а саме сферу

застосування судом розпорядчих повноважень у доказуванні у справі [42, с. 190].

Приписами частини 1 статті 73 ГПК України унормовано: «Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи» [43].

Господарський процесуальний кодекс України до засобів доказування, що можуть бути використані в господарському процесі, відносить: «Письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ч. 1 ст. 91 ГПК України). Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якими, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дозволяють встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 93 ГПК України). Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 98 ГПК України). Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи (ч. 1 ст. 87 ГПК України). Приписами частини 1 статті 96 ГПК України передбачено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі» [43].

Тобто, електронний доказ – це один із видів доказів, що може використати учасник судового розгляду для встановлення істини у спірних правовідносинах.

На нашу думку, виокремлення електронних засобів доказування серед інших є необхідним та обґрунтованим, з огляду на те, що електронні дані (інформація) не повинні сприйматися як письмові чи речові докази, оскільки вони є окремим самостійним видом доказів. Також слід враховувати можливість фіксування інформації за допомогою звукових, графічних, відеофайлів тощо, а процедура дослідження таких засобів доказування потребує використання відповідних технічних засобів.

Науковець А.Ю. Каламайко, вказуючи на специфіку електронних засобів доказування у господарському процесі, виокремлює такі їх ознаки:

«1. Неможливість безпосереднього сприйняття інформації, що обумовлює необхідність використання технічних та програмних засобів для одержання відомостей. В той час як огляд технічного носія не надасть жодної інформації про його зміст, інформація з письмових чи речових доказів може бути отримана людиною безпосередньо шляхом їх огляду.

2. Наявність технічного носія інформації, який може бути використаний багаторазово.

3. Специфічний процес створення та зберігання інформації, який надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носієві.

4. Відсутність поняття «оригіналу» електронних засобів доказування в силу повної ідентичності електронних копій.

5. Наявність специфічних «реквізитів», так званих метаданих – інформації технічного характеру, яка закодована всередині файлів» [44, с. 115].

У контексті досліджуваного питання також вважаємо за необхідне звернути увагу і на найбільш широке поняття в електронній сфері – поняття «файлу» як одиничного елементу створення, зберігання та передачі інформації в електронному середовищі. Файл може містити аудіо- та відеоінформацію, графічні зображення, а також включати в себе електронні документи та повідомлення. Науковець О.В. Муравіна висловлювала

наступну думку: «Будь-який доказ припиняє бути таким, якщо позбавити його змісту (фактичних даних, що в ньому є), власне, і фактичні дані, знання припиняють бути такими даними без їх матеріального носія» [45, с. 102].

Вважаємо за необхідне законодавчо закріпити визначення в ГПК України поняття носія електронного доказу. Оскільки електронний документ має специфічну природу (не матеріальну, а електронну), тому відповідно й носій електронного документа має свої особливості, які необхідно враховувати при вивченні всіх його складових елементів, що в свою чергу буде впливати на процес (механізм) дослідження вказаного електронного доказу.

Щодо основних функцій носія документа, у тому числі й електронного документа, то ними є передача та зберігання інформації незалежно від її змісту. Однак варто зазначити, що носій електронного документа має певні особливості, а саме:

- можливість передачі електронних документів каналами зв'язку (на відміну від традиційних документів, ця передача відбувається не шляхом пересилання матеріального носія, а шляхом передачі каналами зв'язку (у вигляді сигналів) його безпосереднього змісту, включаючи реквізити, тобто, з моменту надсилання електронного документа і до моменту його збереження на іншому носієві, він існує у вигляді сигналів, а його носієм є електронне середовище);
- електронні документи можуть зберігатися на будь-якому носієві, сховищі, конструкція яких дозволяє зберігати інформацію в електронній формі. Для позначення таких носіїв у науковій літературі та законодавстві вживається поняття «електронні носії».

У господарському процесі є неможливим існування електронних засобів доказування без відповідного специфічного носія. Електронні носії, як різновид матеріальних носіїв, містять певну інформацію, яку вони дають змогу легко створювати, змінювати, а також безслідно видаляти. Разом з тим, безпосередній доступ до інформації, яка міститься на електронному носієві, є

неможливим, тому для її отримання необхідно застосовувати технічні, а також програмні засоби.

За аналогією визначення електронного документа деякі вчені стверджують: «Електронні засоби доказування є досить вразливими у порівнянні з традиційними і знаходяться в прямій залежності від апаратного забезпечення та інформаційних технологій, які мають тенденцію до швидкого розвитку, відповідно й втрати актуальності. Саме інформаційні технології формують специфічну фізичну та логічну структуру електронних документів, яка не співпадає з традиційним уявленням про документ. В той же час через швидку зміну технологій та програмного забезпечення існує можливість втрати доступу до електронних документів, коли через відсутність відповідної техніки або програмного забезпечення, електронний документ фактично буде неможливо прочитати навіть за наявності фізичного носія інформації. Наприклад, інформацію, яка була записана на перфокартах, неможливо розпізнати на сучасних портативних комп'ютерах» [46, с. 174].

Щодо видів електронних засобів доказування, то слід зазначити, що їх існує досить багато. В юридичній літературі, виходячи зі специфіки кожного різновиду електронних засобів доказування, пропонувалося їх поділити на три групи:

«1. Звуко- та відеозаписи, які мають найдавнішу історію використання в судовому процесі та містять аудіо- та/або візуальну інформацію.

2. Електронний документ, який виступає еквівалентом документа як письмового доказу, з урахуванням специфічних рис, що відрізняють його від інших. Документи, є письмовими засобами доказування, а тому для збереження послідовності у використанні термінології недопустимо включати в дане поняття матеріал, який не відповідає критеріям письмових доказів.

3. Інформаційне повідомлення (інша інформація в електронній формі) є електронним еквівалентом групи інших письмових доказів. Цей різновид не володіє необхідними реквізитами для того щоб отримати статус документа,

однак залишається джерелом, в якому інформацію зафіксовано за допомогою знаків, доступних для сприйняття. Найбільш поширеним прикладом є інформація, розміщена на сторінках веб-сайтів або електронне листування» [47, с. 13]. Віднесення автором даної позиції відео- та аудіо записів до переліку електронних засобів доказування вбачається доцільним, адже їх особливістю є те, що відомості, за допомогою яких встановлюються обставини справи, отримуються зі змісту вказаних предметів, а не з їх зовнішнього виду. Якщо речові докази досліджуються, як правило, візуальним шляхом, то за допомогою огляду або спостереження неможливо дослідити сучасні електронні носії інформації [44, с. 13;48].

Деякі вчені в основу класифікації покладають джерела доказів, зазначаючи: «В структурі джерела електронного доказу необхідно розрізняти дві складові: технічний носій інформації та закріплений на ньому запис (дані). Оскільки саме запис становить основу джерела електронного доказу, в той час як роль технічного носія вторинна, в силу його замінності. У ряді випадків можливе та доцільне дослідження записів без необхідності безпосереднього пред'явлення технічного носія інформації до суду». У зв'язку з цим, А.В. Лаєвська дійшла наступного висновку: «Електронний доказ – це відомості про факти, що мають значення для правильного вирішення справи, що містяться в зафіксованих на технічних носіях інформації записах та перетворюються в доступну для сприйняття людиною форму за допомогою програмних та (або) апаратних засобів» [49, с. 11]. Варто зазначити, що вказаний підхід щодо визначення поняття електронного доказу відповідає загальним положенням щодо доказів, однак не містить всіх характерних ознак електронного доказу.

Разом з тим, розділяємо думку Цехана Д.М., який досліджуючи питання використання цифрової інформації в якості доказу, зазначав, що на сьогодні ключовою перешкодою, яка унеможливорює дослідження вказаної інформації є відсутність експертних методик її ідентифікації та автентифікації отриманих даних [50, с. 121]. А також погоджуємось з

науковцем О.В. Сіренко, який вважає, що слід і надалі продовжувати дослідження категорій «електронні докази» та «електронні документи». Першочерговим завданням має бути встановлення порядку збору та фіксації електронних доказів та формування методики їх дослідження [26, с. 211].

Отже, аналізуючи трансформацію визначення дефініції «електронний доказ» можна зробити висновок, що у різний період науковці досліджували докази виходячи з різних позицій. Всі їх погляди відрізняються один від одного та досить часто характеризуються подвійним, а то й потрійним розумінням поняття доказу.

Застосовуючи комплексний науковий підхід, ми пропонуємо уточнення поняття доказу й визначаємо, що докази – це інститут, що постійно розвивається, видозмінюється та вдосконалюється з розвитком суспільних відносин та інформаційних технологій.

Узагальнюючи погляди вчених, можна сформулювати авторське визначення електронного доказу – інформація, що зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв, у тому числі фізичних полях, відображеної у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо, які містять у собі відомості про факти, що мають значення для встановлення істини по суті.

На наш погляд таке визначення є сучасним, а деталізація, електронних доказів, яка наведена у статті 96 Господарського процесуального кодексу України звужує можливості залучення різних новітніх видів електронних доказів, наприклад, 3D моделей, інформації, що міститься на квантових комп'ютерах тощо.

Необхідно наголосити, що, інформація це інтерпретація даних, що сформовані штучною мовою програмування, й переведені на природню мову за допомогою традиційного алфавіту. Відповідно будь-яка інформація може різнитися, лише тому, що переводиться різними штучними мовами. Окрім того, існують програми які є нестійкими. Так наприклад, залучення до справи інформації, що міститься на нестійких носіях, або їх походження

може змінюватися у будь який час є проблемним для сучасної судової практики. Зафіксовані за допомогою технології «Знімок екрану» (так званий «скріншот») повідомлення у Messenger, Telegram, Viber або WhatsApp не будуть відповідати критерію достовірності, адже самі по собі повідомлення нестійкі у кіберпросторі, комп'ютерні дані можуть бути видалені чи змінені. Усі вищезазначені фактори ще раз підкреслюють актуальність обраної теми і вказують на необхідність детального аналізу кожного виду електронних доказів.

Варто зазначити, що на сьогодні, науково-технічний прогрес значно випереджає наукову правову доктрину та прийняті законодавчі акти, якими регулюються визначені правовідносини. Тому, вважаємо за необхідним вивчити різноманітні підходи до класифікації електронних доказів з метою розширення їх переліку у відповідності з новітніми можливостями сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

1.2. Класифікація електронних доказів у господарському процесі

В Україні електронні докази є законодавчо новим інститутом, водночас це давно існуючий вид доказів, який науковці, практикуючі юристи та суд трактують по-різному. Використання електронних доказів під час судового розгляду справи та впровадження системи «Електронний суд» за останні роки стало більш поширеним, у зв'язку з реформуванням судової системи, із карантинними обмеженнями спричиненими респіраторним захворюванням Covid – 19 та введенням на території України воєнного стану.

Неможливість учасників справи в умовах карантину та воєнного стану приймати безпосередню участь в судових засіданнях в приміщенні суду, пришвидшило подальше запровадження системи «Електронний суд», а також надання учасникам справи можливості подавати через вказану систему докази, в т.ч. електронні, що, в свою чергу, має свої особливості та можливості для зловживання, тощо. Варто зазначити, що на даний час не всі види електронних доказів учасники справи можуть надати суду через систему «Електронний суд», так як вказана система не завжди дозволяє завантажувати об'ємні файли. Разом з тим, необхідно відмітити, що у кожного виду електронного доказу існує певний технічний пристрій на якому вказаний доказ зберігається чи зберігався, та який, відповідно, може бути досліджений судом. Відтак, для здійснення правильного дослідження електронних доказів, встановлення істини у спірних правовідносинах та унеможливлення здійснення маніпуляцій доказами, які виникли завдяки використанню інформаційних технологій, види електронних доказів у процесуальному кодексі повинні бути якомога більш деталізовані й визначені.

Класифікація доказів – це їх поділ з метою дослідження складових частин цієї системи. Окрім теоретичного, класифікація доказів має і практичне значення. Завдяки їй з'ясовуються особливості збирання, перевірки та оцінки доказів, їх значущість для доведення тих чи інших обставин, що входять до предмета доказування. Таке багатопланове значення

класифікації доказів свідчить, що провести поділ доказів за однією ознакою чи властивістю неможливо [51, с. 17].

Необхідно звернути увагу, що значення наукової класифікації в теорії доказів полягає в тому, що остання сприяє систематизації нагромаджених знань, забезпечує правильне використання понять і термінів, повне та всебічне дослідження об'єкта, а також усуває двозначність чи неоднозначність наукової мови [52, с. 95].

Класифікацією електронних доказів є поділ їх на види, а окремі види доказів, відповідно, на підвиди тощо. Зазначені класифікації дають змогу більш глибоко вивчити певні електронні докази, їх позитивні та негативні риси, а також встановити наявні недоліки для отримання найкращих результатів при їх використанні.

Неможливо не відмітити, що саме дослідження окремих видів електронних доказів сприяє більш точному їх визначенню в нормах процесуального права, встановлення відповідних правил щодо формування предмету доказування, збору, подання, вилучення, дослідження та оцінювання електронних доказів.

У доказовому праві Англії та США судові докази розподіляються на усні й письмові; прямі й непрямі; безпосередні й опосередковані; первинні та вторинні; доброякісні й недоброякісні, справжні й несправжні; кращі докази тощо. В американському праві є поняття «доказ захисту». Дана термінологія вживається як в теоретичних працях, так і на практиці, а наведені різновиди доказів – це результат їх класифікації за функцією, яку докази виконують у судовому пізнавальному процесі. У Федеративній Республіці Німеччині за метою доказування розмежовують повні докази (ті, у правдивості яких суд повністю переконаний) та докази-твердження (необхідні для доказування можливості певного факту, вірогідності).

В Україні такий розподіл визначається як прямі і непрямі докази. Цей вид класифікації доказів розглянуто в наукових працях Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. Виділені репрезентативні думки науковців можна узагальнити

й викласти як: «Доказ може бути безпосередньо пов'язаний з обставинами, які встановлюються та такий доказ прийнято називати прямим. За правилом, прямий доказ має безпосередній, однозначний зв'язок, що встановлює або спростовує наявність певної обставини. Докази, за допомогою яких не можна дійти однозначного висновку про наявність або відсутність будь-якого факту, називаються непрямыми. Для підтвердження обставини недостатньо посылатися лише на один непрямий доказ» [53, с. 149].

Непрямий доказ вказує на побічний факт, тому юридичного значення він набуває в органічному взаємозв'язку з іншими доказами. Це означає, що один непрямий доказ не може розцінюватись як достатній доказовий матеріал для вирішення справи. Але було б неправильно стверджувати, що для прямих доказів вимога сукупності доказів є необов'язкова, що одного прямого доказу достатньо для вирішення справи по суті [54, с. 61].

Варто зазначити, що за процесуальними правилами жодний доказ немає наперед встановленої сили. Встановити обставини справи за допомогою непрямих доказів складніше, ніж при прямих доказах. Вказані докази досить часто трапляються у процесі розгляду справ та у випадку правильного їх використання можна отримати достовірні висновки.

Відтак, наявність прямих доказів не виключає можливості спростування їх змісту непрямыми доказами, а тому вимога всебічності дослідження всіх обставин справи може здійснюватися судом як за наявності прямих, так і непрямих доказів.

Підставою для цього виду класифікації є теорія відображення, а саме: будь-яке явище може бути відображено в реальному світі. Первинним відображенням є безпосереднє сприйняття подій та явищ. У процесуально-правовій сфері наслідком первинного відображення є оригінал договору, недоброякісний товар, тощо – це первинні докази. Похідними виступають докази, що є вторинним відображенням, наприклад свідчення свідка зі слів очевидця, копія документа [55, с. 139].

Варто звернути увагу на те, що похідні докази формуються пізніше від первинних і можуть містити менший обсяг інформації, а тому можливі випадки зміни та часткової втрати інформації при її відображенні на похідному носії. Враховуючи викладене, при дослідженні похідних доказів необхідно максимально намагатися виявити первинні докази, тобто першоджерела інформації.

Крім того, здійснюючи поділ доказів на первинні та похідні, потрібно враховувати їх ознаки, що відрізняють ці докази одне від одного. Насамперед, це час формування, адже похідні докази утворюються значно пізніше, ніж первинні. Також похідні докази завжди містять менший обсяг інформації та більше піддаються викривленню. Це означає, що використання похідних доказів пов'язане з можливим зниженням надійності отриманої інформації. Адже навіть фізіологічні особливості окремих осіб збільшують вірогідність помилок при передачі конкретних відомостей про певну подію чи дії під час спілкування між ними (гострота слуху, пам'ять, уміння правильно висловлювати думку тощо) [53, с. 101].

Як приклад первинного та похідного доказів часто наводять оригінал і копію документа. Приписами статті 92 ГПК України встановлено: «Оригінали письмових доказів зберігаються у суді в матеріалах справи. За заявою особи, яка надала суду оригінал письмового доказу, суд повертає оригінал доказу цій особі після його дослідження, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія письмового доказу або витяг з нього» [43]. Отже, законодавець даним положенням унормував імперативний припис подачі до суду оригіналів документів, а не їх копій.

Використання похідних доказів у господарському судочинстві в низці випадків є об'єктивною необхідністю. Зокрема, з розвитком технічного прогресу створюються електронні копії документів, фотографії, роздруківки

з мережі Інтернет, ксерокопії, які виступають у судовому процесі в якості похідних доказів.

Зауважимо, що суд не може відмовити в долученні до справи доказів через те, що вони не є першоджерелами. Як первинні, так і похідні докази оцінюються судом шляхом їх зіставлення з іншими доказами. При оцінюванні похідного доказу суду належить брати до уваги, що при передачі відомостей, які мають значення для справи, від первинного до похідного доказу існує можливість викривлення таких відомостей, а тому вказані докази вимагають особливої ретельної перевірки при їх дослідженні та відповідному оцінюванні судом.

Класифікація доказів за процесуальною формою, а саме за засобами доказування, здійснюється за джерелом доказів, тобто підставою для поділу засобів доказування у цьому випадку є спосіб закріплення та збереження фактичних даних (інформації) на джерелах. Залежно від того, чи є джерелом доказу людина або матеріальний об'єкт, проводиться поділ на докази «від людей» (особисті) і «від речей» (речові, предметні). Якщо відомості про факти отримано від людини і доводяться до суду людиною – це наявний особистий доказ. Якщо ж відомості про факти «змертвілі» на предметах неживої природи, речах – це предметний доказ.

Варто зазначити, що в науковій літературі відсутня єдина позиція щодо класифікації електронних доказів. Одні науковці вважають, що до електронних доказів належать лише електронні документи [55, с. 75], інші ж науковці відмічають: «Не всі електронні докази можуть бути кваліфіковані як документи, оскільки існують також електронні речові докази. Наприклад, результати контролю, записи телефонних та інших переговорів, результати контролю телеграфних та інших повідомлень, зняття інформації з технічних каналів зв'язку утворюють речові докази. З огляду на використання цифрової техніки при їх отриманні зазначені вище результати будуть електронними речовими доказами» [54, с. 60-61]. С.М. Стахівський виділяє електронні речові докази та електронні документи. Він визначає, що електронні речові

докази – це будь-які носії комп'ютерної інформації чи програмні об'єкти, які містять специфічні сліди злочину чи інформацію, що буде сприяти встановленню злочину. Вчений зазначає, що електронний документ це комп'ютерна інформація в цілому, яка має доказове значення у кримінальному провадженні та пропонує використання комп'ютерної мережі в процесі доказування [51, с. 21].

Такі науковці, як С.Я. Фурса та Т.В. Цюра вже давно пропонували докази, отримані за допомогою технічних засобів, виокремити в самостійний вид через необхідність особливого ставлення до їх доказового значення. До таких доказів вони відносять: звуко- і відеозапис, фотографії, інформацію, отриману з мережі Інтернет, комп'ютерні програми, бухгалтерські розрахунки, висновки експерта, що ґрунтується насамперед не на його досвіді або знаннях, а на комп'ютерній обробці наданого матеріалу тощо [3, с. 42]. Основною відмінністю таких доказів фактично є форма та матеріальний носій фіксації інформації [39, с. 148].

Внесення у 2017 році змін до ГПК України сприяло, зокрема, виокремленню «електронного доказу» як самостійного виду доказу. Так, приписами частини 1 статті 96 ГПК України встановлено: «Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)» [43].

Тобто, процесуальним законом встановлено наступні види електронних доказів: електронні документи (у т.ч. текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо); веб-сайти

(сторінки); текстові, мультимедійні та голосові повідомлення; метадані; бази даних; інші дані в електронній формі. Проаналізувавши вказану норму, можна дійти висновку, що перелік джерел інформації, яка слугуватиме електронними доказами, не є вичерпним.

Для здійснення більш повної класифікації електронних доказів необхідно розглянути їх певні види, які містять електронну інформацію.

Так, одним із найбільш використовуваних в діяльності суб'єктів господарювання видів є електронний документ. Відповідно до частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» під електронним документом розуміється: «Документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Частиною 2 статті 8 вищевказаного Закону чітко встановлена норма, згідно з якою допустимість електронного документу як доказу не може бути спростована лише на підставі того, що він має електронну форму» [31].

Згідно ДСТУ 7157:2010, затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 березня 2010 року №8 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості», електронний документ – документ, інформація, в якому подана у формі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки [56, с. 2].

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01 жовтня 2012 року «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси» №1060, електронний документ – це документ, інформація в якому подана у формі електронних даних і для використання якого потрібні технічні засоби [57].

Енциклопедія державного управління пояснює, що документ електронний – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, склад та

порядок розміщення яких визначається законодавством [58, с. 142-144; 59, с. 126-127].

Великий енциклопедичний юридичний словник дає поняття електронного документа як матеріального носія відповідної інформації, зафіксованої у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили [60, с. 247].

У юридичній енциклопедії, електронний документ – це електронні копії документів з паперових оригіналів, а також деякі набори даних, спеціально підготовлених для зберігання, передавання і використання в електронному цифровому вигляді [61, с. 354].

О.Е. Чекотовська надаючи характеристику електронних документів зазначає: «Специфічними рисами електронних документів є: 1) те, що вони вимагають обов'язкового використання особливих реквізитів; 2) фіксуються на спеціальних електронних носіях; 3) існування окремої, визнаної учасниками електронного документообороту чи затвердженої компетентними органами процедури перетворення цифрових даних на документ традиційного режиму; 4) неможливість безпосереднього сприйняття без допомоги спеціальних технічних і програмних засобів; 5) за своїм змістом, як правило, електронні документи є правочинами» [62, с. 136].

Орлов Ю.Ю. та Чернявський С.С. зазначили, що між «класичними» документами й так званими «електронними документами» є багато відмінностей, які стосуються не лише форми подання інформації, а також її змісту і, крім того, – походження доказу, його природи, можливостей експертного дослідження. Ці відмінності «класичних» документів від так званих «електронних документів» у своїй сукупності дозволяють говорити про два різних джерела доказів. «Електронні документи» як джерела доказів у кримінальному провадженні, на їх думку, неможливо віднести до традиційних документів. Через цю обставину, а також з метою уникнення термінологічних непорозумінь, вони пропонують використовувати термін

«електронне відображення» та виокремити їх у самостійне джерело доказів та вид доказів у кримінальному провадженні [63].

Науковець Чигрина Г.Л. у своїй роботі зазначила, що «електронний документ» доцільно використовувати як джерело доказу тоді, коли у ньому наявна інформація, яка має значення для правильного вирішення провадження [64, с.15].

Аналіз наукових праць різних вчених та практиків показує, що зазвичай електронні документи відносять до різновиду документів, як джерел доказів [65; 66;67], речових доказів як джерел доказів [68; 69], документів або речових доказів, як джерел доказів [70;71], самостійне джерело доказу [72;73], або вважають його лише способом фіксації інших доказів [23; 74;75]. Зокрема, А.В. Столітній зазначає, що цифрова інформація залежно від умов, способу й суб'єкта створення, процедури отримання та закріплення може бути будь-яким із джерел доказів [76, с. 127].

Деякі вчені відкидають поняття електронного документа та пропонують інші назви вказаного доказу. Так, наприклад, В.В. Лисенко відмітив, що окрім «електронного документа» автори використовують терміни «машинний документ», «документ, підготовлений з використанням електронно-обчислювальних машин», «комп'ютерна інформація» тощо. Сам В.В. Лисенко пропонує застосовувати термін «інформація, що міститься в електронному вигляді на будь-яких носіях» [77, с. 64]. Т.О. Кузубова як різновид документа вживає термін «електронний формат документа» [78, с. 161-162].

Електронний документ в Інтернет-середовищі може бути сформований не лише людиною, але й безпосередньо інформаційною системою (наприклад, трафіки з'єднань абонентів мобільного зв'язку, динамічні бази банківських проводок, білінгові системи, log-файли тощо). Отже, на відміну від «класичного» документа, «електронний документ» може не мати автора. Проте, створення «електронного документа» машиною відбувається внаслідок певних дій особи в інформаційній мережі (телефонування,

перерахування грошей, відвідування сайтів тощо). Процес формування такого «документа» є подібним до процесу формування речового доказу, який містить сліди злочину: він формується природним (технічним) шляхом й незалежно від бажання людини, але внаслідок її дій [78, с. 15].

Разом з тим, найбільшим видом електронних доказів за обсягом інформації є інформація, отримана з глобальних інформаційних систем, зокрема, мережі Інтернет. Прикладом такого є залучення суддями до матеріалів справи інформації з офіційних веб-сторінок органів державної влади, державних реєстрів та ін. Даний вид електронних доказів слід виділяти як самостійний, виходячи з таких особливостей: 1) динамічний характер. Вказану ознаку можна розглядати у двох аспектах: по-перше, з погляду динаміки існування будь-якої інформації в мережі Інтернет, оскільки сьогодні вона може бути наявною на певній веб-сторінці, а завтра власник може її видалити чи знищити, у т.ч. разом із самою веб-сторінкою (доменним ім'ям). По-друге, безпосереднє використання мережі Інтернет для подання суду доказів часто стосується випадків, коли сама інформація за своєю природою є динамічною, тобто аудіо- чи відеозаписом; 2) як правило, носій цифрової інформації, який містить цифрову інформацію, що виступає доказом у справі, є дуже віддаленим від місця здійснення судочинства, а тому подання носія інформації до суду є неможливим. Відтак, єдиним способом здобуття інформації залишається мережа Інтернет, яка забезпечує швидке з'єднання між носієм інформації та електронно-обчислювальною машиною, якою буде користуватися суд під час дослідження доказів.

Рекомендації щодо залучення інформації з сайтів як доказів у господарському судочинстві були викладені у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції». Відповідно до пункту 2.5. вказаної Постанови: «Будь-які подані учасниками процесу докази (в тому числі, зокрема, й

стосовно інформації у мережі Інтернет) підлягають оцінці судом на предмет належності і допустимості» [79].

Під мультимедійними (англ. Multimedia Messaging Service, MMS) електронними доказами можна розуміти повідомлення з мультимедійним змістом (зображення, звук тощо), які пересилаються між мобільними пристроями, а не тільки з текстовим наповненням, як у випадку з SMS.

Метадані як вид інформації характеризують або пояснюють таку певну інформацію, як автор, дата, предмет і ключові слова, тип ресурсу, індекс, формат, джерело, мова, опис, сфера користування, штрих-код тощо.

Ще одним видом інформації є текстові, голосові та мультимедійні повідомлення. До них, зокрема, належать SMS/MMS-повідомлення, листування електронною поштою та ін. Виокремлення електронних повідомлень у самостійний вид електронних доказів зумовлено такими їх особливостями: 1) як правило, у них не застосовується цифровий підпис, що ускладнює ідентифікацію відправника та одержувача; 2) здебільшого, дистанційна віддаленість місця конвертації цифрової інформації у форму, придатну для сприйняття людиною, та місця, де знаходиться носій, який зберігає таку інформацію; 3) труднощі у фактичному відокремленні електронного листа як сукупності цифрової інформації від її носія для представлення в суді.

Під мультимедійними (англ. Multimedia Messaging Service, MMS) електронними доказами можна розуміти повідомлення з мультимедійним змістом (зображення, звукові тощо), які пересилаються між мобільними пристроями, а не тільки з текстовим наповненням, як у випадку з SMS.

Метадані як вид інформації характеризують або пояснюють таку певну інформацію, як автор, дата, предмет і ключові слова, тип ресурсу, індекс, формат, джерело, мова, опис, сфера користування, штрих-код тощо.

Комплексне дослідження класифікації електронних доказів вказує на багатоманітність цієї складної категорії доказів. Узагальнити її можна виходячи з основних ознак електронних доказів:

1. Нематеріальна форма електронних доказів.

Електронний доказ – це інформація в електронній (цифровій) формі, яка створена за допомогою комп'ютерних засобів, штучним інтелектом та існує на технічних носіях. Варто зазначити, що доказ не має матеріального виразу, однак він може існувати в нематеріальній формі на технічних носіях. Дана характеристика дає змогу відрізнити електронний доказ від письмових та речових доказів.

2. Існування технічного носія інформації.

Дана ознака електронного доказу полягає у нерозривному зв'язку електронної інформації та технічного носія, на якому така інформація знаходиться чи завдяки якому вона була створена. Доказова інформація отримана з мережі Інтернет зберігається на серверах інтернет-провайдера, аудіо- та відеозаписи можуть бути записаними на жорсткому диску, дисках, флеш-пам'яті.

3. Можливість перенесення чи копіювання на різні пристрої. Носії електронних доказів дають змогу легко створювати, змінювати, копіювати та безслідно видаляти фактичні дані.

Характерною особливістю електронного доказу є те, що він не має виключно єдиного зв'язку з носієм і може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили. Це, зокрема, підкреслює особливу природу електронного доказу, що зумовлює необхідність його виокремлення в самостійний вид доказів.

Сам технічний носій може бути використаний багаторазово, а перенесення електронної інформації на різні носії можливо здійснити без втрати її змісту. Тобто, оригінал електронного доказу може існувати в багатьох місцях одночасно.

4. Використання програмних та технічних засобів для дослідження електронного доказу.

Основною характеристикою електронних доказів є неможливість їх безпосереднього сприйняття, адже електронний доказ фактично є фіксацією

інформації за допомогою машинного коду. Дослідження електронного доказу можливе лише за допомогою спеціальних технічних засобів.

Окрім того, варто зазначити, що у сучасній науці господарського права електронні і цифрові докази ототожнюються, хоча ці поняття є різними.

Необхідно відмітити, що для здійснення класифікації електронних доказів насамперед необхідно зробити їх поділ за певною ознакою, яка є істотною для однакових видів, що дає змогу виявити між ними схожості та відмінності, поглибити процес пізнання, системно підійти до явищ, що вивчаються.

Здійснивши комплексне вивчення та аналіз видів електронних доказів, пропонуємо наступну класифікацію вказаних доказів:

1. За господарсько-процесуальним законодавством:

- електронні документи (у т.ч. текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- веб-сайти (сторінки);
- текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- метадані;
- бази даних;
- інші дані в електронній формі.

2. За характером зв'язку доказів з обставинами справи:

- прямі;
- непрямі.

3. За процесом формування доказу:

- первинні (першоджерела, оригінал);
- похідні (копії).

4. За походженням:

- від людини;
- електронним приладом (камери відеоспостереження тощо).

5. За способом відтворення:

- прості (які не потребують додаткових засобів та методів втручання для відтворення);
- складні (для відтворення потрібні спеціальні (додаткові) програми, обладнання).

6. За форматом:

- текстові (наприклад, повідомлення, документи);
- графічні (наприклад, зображення, відеозаписи);
- мультимедійні (наприклад, повідомлення, аудіозаписи).

7. За необхідним часом на опрацювання:

- об'ємні;
- малооб'ємні.

8. Залежно від періоду виникнення:

- минулі (докази, що виникли до розгляду справи);
- триваючі (докази, що існують на момент розгляду справи).

9. За місцезнаходженням:

- серверах та веб-ресурсах;
- цифрових носіях;
- магнітних носіях;
- внутрішніх накопичувачах (внутрішня пам'ять пристрою);
- жорстких дисках.

10. За ступенем доступності:

- загальнодоступні;
- з обмеженим доступом;
- з індивідуальним доступом.

Зазначений поділ електронних доказів на види, на наш погляд, відповідає сучасним існуючим інформаційним відносинам, що склались у суспільстві. Разом з тим, варто зазначити, що з розвитком суспільства з'являються все нові види електронних доказів, однак цілі їх використання залишаються незмінними.

Висновки до розділу 1

Сучасний світ практично неможливо уявити без мобільного зв'язку, електронної пошти, месенджерів, Інтернет-банкінгу, «розумних речей», баз даних та інших корисних ресурсів, які щодня використовуються як у побуті, так і у професійній діяльності. Не оминув цифровий прогрес і сферу господарських відносин. Електронні докази стали невід'ємною частиною процесу доказування у суді для встановлення істини по справі. Докази – це інститут, данні якого з розвитком суспільних відносин постійно розвиваються, видозмінюються та вдосконалюються.

Безперечно, можливість використання електронних доказів у суді можна назвати прогресивним нововведенням.

В даному розділі нами з'ясовано генезу електронних доказів, визначено їх статус у господарському судочинстві України. Узагальнюючи погляди вчених, ми сформулювали авторське визначення електронного доказу – під яким слід розуміти інформацію, що зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв, у тому числі фізичних полях, відображеної у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо, які містять у собі відомості про факти, що мають значення для встановлення істини по суті справи.

Також нами виділено й систематизовано електронні докази за їх різними класифікаційними характеристиками та запропоновано власну класифікацію електронних доказів.

Встановлено, що перелік джерел інформації, яка може слугувати електронними доказами, не є вичерпним. Однак процедура оформлення, подання і дослідження таких доказів наразі залишається такою, що потребує свого правового опосередкування. Як наслідок, використання електронних доказів у судових процесах не завжди є ефективним, що свідчить про необхідність доопрацювання чинного процесуального кодексу, а саме внесення до Господарський процесуальний кодекс України чітких правил оперування цифровими даними.

РОЗДІЛ 2.

ВИДИ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Електронний документ: поняття, види, порядок використання судами як виду електронного доказу

Сучасне суспільство не можливо уявити без використання електронних інформаційних технологій. Вже звичної для людства форми набула електронна інформація, електронні документи та електронний документообіг. Поширення електронних інформаційних технологій відбувається в усі суспільні відносини, господарські відносини не є виключенням, адже саме їх застосування допомагає учасникам вказаних відносин спростити певний порядок здійснення господарських операцій.

Варто зазначити, що постійний розвиток інформаційних технологій потребує відповідного законодавчого регулювання, оскільки саме через недостатність та недосконалість законодавчого опосередкування правовідносин у сфері інформаційних технологій існує проблема в їх використанні в якості доказів.

Електронний доказ – це один із видів доказів, передбачених ГПК України, які учасник судового провадження може використати для встановлення істини у спірних правовідносинах. У Господарському процесуальному кодексі України в редакції від 03.10.2017 електронні докази зайняли самостійне місце на рівні з письмовими та речовими доказами [33]. Це відбулося внаслідок особливої правової природи та специфічних ознак електронних доказів. Особливе місце серед електронних доказів у господарському процесі займає електронний документ як джерело доказу. У науковій літературі під електронним документом прийнято вважати документ, що створений та може бути використаний виключно в межах комп'ютерної інформаційної системи.

Науково-практичний словник-довідник «Терміни і поняття в законодавстві України» містить наступне визначення поняття електронного документа: «Це документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити документа, в тому числі і електронний цифровий підпис, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму чи на папері» [80, с. 110].

В Юридичній енциклопедії зазначено: «Електронними документами є й електронні копії документів з паперових оригіналів, а також деякі набори даних, спеціально підготовлених для зберігання, передавання і використання в електронному цифровому вигляді. Електронні документи можуть зберігатися в комп'ютерах у вигляді тексту, графічного образу, а також у «розібраному» вигляді, коли окремі частини документа, поняття або елементи даних зберігаються у різних місцях і збирають їх разом лише в момент використання документа» [81, с. 354-355]. Також у вказаній енциклопедії наведено історію електронного документа в Україні та зазначено наступне. Концепція електронного документа сформувалася у світі на початку 80-х років XX ст. через об'єктивну необхідність (потребу в прискоренні обміну документами та автоматизації їх оброблення) і завдяки появі персональних комп'ютерів, розвитку засобів передавання даних тощо. Тоді ж почали розробляти інформаційну систему органів юстиції.

В Україні було проведено значну роботу з класифікації, уніфікації та стандартизації даних і документів, правил складання та їх оформлення, організації єдиного підходу до форм і методів роботи з діловими документами на паперових носіях. Ідею стандартизації документів було відображено в Основних положеннях Єдиної державної системи діловодства (далі – ЄДСД). Роботу щодо стандартизації даних і документів для електронного обміну розпочала на початку 90-х років XX ст. Європейська економічна комісія ООН. Фахівці розробили правила побудови стандартних повідомлень для електронного обміну. Зокрема, правила обміну та довідник

єдиних наборів елементів даних було об'єднано в стандарті UN/EDIFACT (United Nations Rules for Electronic Data Interchange for Administrations, Commerce and Transport — правила Об'єднаних Націй по електронному обміну даними в управлінні, торгівлі, на транспорті), ухваленому Європейським Співтовариством і США. Суттєвим нововведенням UN/EDIFACT є докладно розроблена Угода про електронний обмін.

У сфері фінансів загальновизнаним став стандарт, розроблений Співтовариством міжнародних міжбанківських телекомунікацій (Society for World Wide Inerbank Financial Telecommunication, SWIFT). Починаючи з 1989 року, Міжнародна організація із стандартизації (International Standardization Organization, ISO) дотримується стандарту на електронні документи та обмін (Office Document Automation/Office Document Interchange Format (ODA/ODIF). Цей стандарт визначає вимоги до структури і профілю документів, формату обміну, структури змісту знаків, графіків та інших специфікацій. Основними відмітними ознаками класу ділових документів є наявність у них юридичної сили та юридичної достовірності. Природа електронних документів вимагає специфічного підходу до цих питань, а визначення такого підходу є одним із вузлових моментів у застосуванні електронного документа.

В Україні діє Держстандарт 6.10.4–84 «Надання юридичної сили документам на машинному носії і машинограмі, що створюються засобами обчислювальної техніки». Хоч його положення багато в чому застаріли і не відображають сучасних вимог, проте він дає основу для використання електронного документа. Питання про спосіб надання юридичної сили або визнання достовірності електронного документа в конкретній інформаційній системі має визначатися окремо. В Україні запроваджується кілька великих державних проєктів інформаційних систем, у межах яких планується створення Єдиних реєстрів фізичних і юридичних осіб, автотранспорту, об'єктів нерухомого майна тощо. В органах юстиції планується створення кількох комп'ютерних систем у масштабі держави (реєстрів нормативних

актів, спадкових справ, обмежень на відчуження майна тощо). Разом з тим такі великі реєстри і бази даних необхідно захищати. Вони повинні бути належним чином сформовані і захищені від хакерів й інших кіберзлочинців.

Щодо правової природи електронних доказів, то деякі науковці зазначають: «Віднесення електронних документів до письмових доказів ґрунтується на тому, що відомості, які містяться в електронних документах являють собою людську думку (поняття, судження, умовиводи і так далі) щодо існуючої дійсності» [82, с. 221]. На думку деяких вчених, електронний документ не можна розглядати як письмовий доказ у чистому вигляді, оскільки в електронного документа відсутня одна з найважливіших ознак доказів – письмова форма. Ряд дослідників пропонують відносити електронні документи до речових доказів, а подібність електронних документів з речовими доказами, на думку вчених, пояснюється тим, що електронні документи самі по собі не доступні людському сприйняттю, вони служать лише засобом встановлення обставин, що мають значення для справи [83, с. 163].

Деякі процесуалісти стверджують: «Юридична (доказова) природа зазначених доказів не визначена, однак очевидно, що їх навряд чи можна віднести до письмових або речових доказів. Інші ж вважають, що електронні засоби доказування охоплюються всіма відомими видами доказів, при цьому потребують додаткової процесуальної регламентації» [84, с. 298].

Булгакова І.В. вважає: «Електронні документи за своєю природою є документами змішаного характеру, тобто поєднують у собі письмові і речові докази. Авторка вважає, що на законодавчому рівні необхідно чітко визначити критерії допустимості вказаних доказів. Можливо, це будуть вимоги, згідно з якими електронний документ повинен бути таким, що читається, мати необхідні реквізити, в тому числі електронний цифровий підпис» [85, с. 89-90].

Аналізуючи наведені позиції науковців, можна дійти висновку, що електронний документ носить змішаний характер. Відмінність його від

письмового доказу в тому, що в письмовому документі викладений погляд автора, який ґрунтується на суб'єктивній переробці отриманої інформації. Матеріали застосування науково-технічних засобів (це стосується не всіх електронних документів, а лише звуко- і відеозаписів) не містять суб'єктивної переробки інформації. З речовими доказами електронні засоби доказування об'єднує лише те, що електронні документи самі по собі не доступні людському сприйняттю, а служать лише засобом встановлення обставин, що мають значення для справи. Разом з тим інформація, що міститься в пам'яті електронно-обчислювальної машини, є тиражованою, тобто має властивості письмового доказу.

Таким чином, електронні документи мають істотну специфіку, яка повинна відображатися як у матеріальному, так і процесуальному законодавстві, оскільки існують специфічні вимоги щодо форми електронного документа, які забезпечують його доказову функцію.

Проблемою при формулюванні поняття «електронний документ» є двоєдина його сутність, тобто наявність двох складових: інформаційної (зміст документа) та технічної (специфічні процедури створення, підписування, передачі та зберігання електронного документа з використанням засобів електронно-обчислювальної техніки) [86, с. 32].

Приписами статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлено поняття електронного документа та зазначено, що ним є документ, інформація в якому фіксується у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [31]. Крім того, законодавець передбачив, що «Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму, якою є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною. Статтею 6 вищезазначеного Закону передбачено, що для того, щоб ідентифікувати автора електронного документа можна використати електронний підпис, так як накладанням електронного підпису завершується

створення електронного документа. Відносини, пов'язані з використанням удосконалених та кваліфікованих електронних підписів, регулюються Законом України «Про електронні довірчі послуги».

Відповідно до статті 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» [31]. У випадку надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на декількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і, відповідно, має однакову юридичну силу.

Оригінал електронного документа повинен:

- давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством;
- у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством.

Також вищевказаний Закон застерігає, що юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Тобто, допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

Однак законодавцем передбачений перелік документів, які не можуть бути використані як оригінал в електронній формі:

- 1) свідоцтво про право на спадщину;
- 2) документ, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів;
- 3) в інших випадках, передбачених законом.

Нотаріальне посвідчення цивільно-правової угоди, укладеної шляхом створення електронного документа (електронних документів), здійснюється у порядку, встановленому законом (визначено статтею 7)» [31].

Варто зазначити, що у законодавстві та на практиці ключову роль у створенні електронного документа відіграє його успішна перевірка електронного підпису (далі – ЕП, КЕП). Ця процедура дає змогу встановити, по-перше, походження документа та його авторство, а по-друге – його цілісність, тобто той факт, що після підписання ніхто не вносив ніяких змін у даний документ.

Технічно ж цього можна домогтися, виробивши в момент підписання якусь контрольну характеристику, тобто певний алгоритм (на мові фахівців іменованій функцією хешування, або хеш-функцією), який дає змогу отримувати для будь-якої послідовності двійкових кодів тільки одну контрольну суму або дайджест. Будь-яке виправлення, внесені в цю послідовність, призведе до того, що при повторному підрахунку вийде зовсім інша сума. І навпаки, відтворення раніше зафіксованої суми при новому підрахунку означає, що з моменту її фіксації ніякі зміни не відбувались.

При створенні електронного підпису контрольна сума шифрується певним способом, при якому застосовується пара з двох ключів. За допомогою одного з них інформація шифрується, за допомогою іншого – розшифровується, але так, що назад зашифрувати її цим ключем неможливо. Так, перший з цієї пари ключів повинен бути відомий тільки відправнику, що незаперечно доводить його авторство, а тому він іменується особистим ключем. Другий же ключ, відкритий, служить для перевірки справжності повідомлення. Здійснивши обрахунок контрольної суми переданого

повідомлення та порівнявши її з тієї, яка була прикладена в зашифрованому вигляді і піддалася розшифровці цим ключем, можна переконатися, що повідомлення створив власник першого ключа, після чого в ньому не був змінений ні один біт інформації.

У випадку з електронним посвідченням підпису на електронних документах слід мати на увазі, що засвідчується не тільки підпис власника сертифіката ключа підпису, а й відсутність спотворень в електронних документах.

Підтвердження справжності електронного підпису в електронному документі є умовою використання цього документа як доказу. Чинне законодавство вирішує дане питання досить суперечливо.

З огляду на останні зміни в процесуальному законодавстві, для використання електронних доказів у господарському процесі мають бути врегульовані такі питання:

- сторона, яка надає до суду електронні докази, повинна забезпечити в судові засідання технічні засоби, у випадку відсутності таких в залі суду для відтворення змісту електронного доказу;
- сторона, яка надає до суду електронні докази має бути готова оплатити витрати, пов'язані з дослідженням електронного доказу відповідними фахівцями;
- суд не має права відмовляти в прийнятті електронних доказів у зв'язку з відсутністю в суді відповідного технічного забезпечення для відтворення доказів у судовому засіданні чи їх дослідження.

Щодо загальних вимог, які ставляться до електронних документів, варто зазначити, що електронний документ повинен бути читабельним і мати необхідні реквізити.

До особливих рис електронних документів належать:

- 1) наявність обов'язкових відповідних реквізитів;
- 2) фіксація на спеціальних електронних технічних носіях;

3) певна процедура перетворення цифрових даних на документ традиційного режиму;

4) безпосереднє їх сприйняття без допомоги спеціальних технічних і програмних засобів неможливе;

5) за своїм змістом, як правило, електронні документи є правочинами.

Аналізуючи приписи статті 96 ГПК України, вбачається, що законодавцем до електронних документів віднесено:

- текстові документи;
- графічні зображення;
- плани;
- фотографії;
- відео- та звукозаписи тощо [43].

Пропонуємо детально розглянути кожен вид електронних документів.

Текстові документи. Видів електронних доказів існує досить багато, у т.ч. видів текстових електронних документів. Зазвичай, текстовий документ – це цифровий файл у форматі .PDF, .DOC(X), .XML чи іншому текстовому форматі з обов’язковими реквізитами та підписаний КЕП.

Так як останнім часом набули значного поширення партнерські переговори на відстані за допомогою мережі Інтернет, дистанційні презентації, переписка між контрагентами щодо укладення договорів, пересилання актів прийому-передачі, замовлень, різноманітних підтверджень, рахунків-фактур, то одними із різновидів способів доказування у господарському судочинстві стали електронні докази.

На практиці вказаний вид доказів зустрічається все частіше.

При виникненні суперечок між контрагентами досить часто тільки за допомогою електронного листування можна підтвердити наявність або відсутність юридично значимих фактів. Наприклад, факт укладення договору на певних умовах або факт дотримання стороною обов’язкового досудового порядку врегулювання спору, при якому претензія направлялась на електронну пошту. Так, у Цивільному кодексі України у статті 207 містяться

умови, при дотриманні яких угода, що повинна бути укладена в письмовій формі, вважається укладеною саме в письмовій формі. Такими умовами є фіксація правочину в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Крім того, угода вважається укладеною в письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку [87].

Як показують дослідження у галузі інформаційного права, отримання або відправлення повідомлення з використанням адреси електронної пошти представника суб'єкта підприємницької діяльності або електронної пошти його компетентного співробітника свідчить про вчинення цих дій самою юридичною особою, поки не доведено зворотного.

Статтею 11 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено, що: «Електронний документ вважається одержаним адресатом з часу надходження авторіві повідомлення в електронній формі від адресата про одержання цього електронного документа автора, якщо інше не передбачено законодавством або попередньою домовленістю між суб'єктами електронного документообігу» [31].

У разі відсутності домовленості між суб'єктами електронного документообігу щодо підтвердження факту одержання електронного документа, таке підтвердження може бути здійснено в будь-якому порядку. Обов'язковими елементами, які має містити підтвердження, є дані про факт і час отримання електронного документа, а також відомості про відправника даного підтвердження. Якщо ж підтвердження про факт одержання цього електронного документа не надійде, то вважається, що електронний документ адресатом не отримано.

Як правило, листи з електронної пошти зберігаються в пам'яті комп'ютера, з якого воно було відправлено, або на сервері поштової служби. Таким чином, підтвердити відправку листа, в якому було направлено текстовий електронний документ з певного комп'ютера або IP-адреси,

можливо. Знаючи IP-адресу комп'ютера, з якого відправлялися повідомлення, відповідно до клопотання сторони або на власний розсуд суд може вимагати від провайдера відомості про приналежність IP адреси, що дасть можливість встановити коло осіб, які мали змогу відправити повідомлення. Однак оцінка електронного повідомлення у даному випадку повинна відбуватися в сукупності з іншими доказами.

Насамперед, з листування має бути зрозуміло від кого і кому направлено лист з відповідним електронним текстовим документом. А тому, про ідентифікацію сторін листування слід подбати заздалегідь, передбачивши в договорі адреси електронної пошти сторін, оскільки довести приналежність тієї чи іншої адреси електронної пошти конкретній особі або організації може бути дуже складно. Необхідно звернути увагу на факт оформлення документів, тому що документи, які оформлені суперечливо, без належної конкретики, швидше за все не будуть прийматися судом на підставі недостовірності. Разом з тим, одним із способів встановлення достовірності походження електронного документа є електронний підпис. У разі відсутності електронного підпису, існують також інші способи перевірки істинності електронного документа. Зокрема, деякі науковці пропонують: «Для визначення достовірності документа, отриманого за допомогою електронної пошти, залучати в судове засідання фахівця, який допоможе досліджувати електронний документ не на магнітному носії, а безпосередньо на комп'ютері одержувача. У тому випадку, якщо виникають сумніви в достовірності документа, наприклад, якщо зміст поданих сторонами документів різниться, необхідно приймати додаткові заходи для дослідження достовірності таких документів, а в необхідних випадках – призначати експертизу» [88, с. 57].

Казачук І. вважає: «Змінити ситуацію на краще та забезпечити використання електронних доказів при здійсненні доказування у різних видах юридичного процесу без необхідності проведення додаткових процесуальних дій та формування інших джерел доказів, що є досить

дорогим та довготривалим процесом, можна шляхом зміни підходу до цього інституту. Щодо правового регулювання у вказаній сфері доцільно звернути увагу на досвід Німеччини та Франції. Так, німецький підхід до надання юридичної сили електронним документам нарівні із юридичною силою документів у паперовому вигляді полягає у побудові суворого порядку на базі регулювання використання криптографії з відкритим та закритим ключем, тобто доказова сила таких документів забезпечується наявністю електронного цифрового підпису. У Франції електронні документи отримали таке ж визнання юридичної сили, як і паперові з власноручним підписом, без зв'язку із конкретним технологічним засобом» [89, с. 95].

Використання електронного цифрового підпису не змінює порядку підписання договорів та інших документів, встановленого законом для вчинення правочинів у письмовій формі [90, с. 59].

Варто зазначити, що законодавство не обмежує коло фактичних обставин, які не можна встановлювати за допомогою електронного листування, тобто доводити можна практично все що завгодно. Це може бути факт укладення договору між певними особами, узгодження сторонами змісту, або якихось конкретних умов договору, факт порушення зобов'язань, або навпаки факт сумлінного їх виконання. Простіше кажучи, можна довести будь-які факти, за винятком тих, які в силу закону можна встановлювати тільки певними доказами.

Щодо дослідження судами електронних доказів, а саме, електронних документів, здійснивши аналіз судових рішень розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень встановлено наступне.

В постанові Верховного Суду від 02.07.2020 у справі № 922/2315/19 судом встановлено, що до позовної заяви Банк надав паперову копію електронного доказу – Договору та з посиланням на пункт 8 частини 3 статті 162 ГПКУ зазначав про наявність у нього оригіналів письмових та електронних доказів, які ним були додані до позову. Проте місцевий господарський суд у порушення наведених приписів процесуального

законодавства, не витребував у позивача оригіналу електронного доказу, у зв'язку з чим передчасним є не взяття судом до уваги поданого доказу в його паперовій копії та висновок суду про недоведеність позивачем обставин (факту) укладення кредитного договору [91].

Верховний Суд переглядаючи судові рішення попередніх інстанцій, досліджуючи доводи, викладені позивачем у касаційній скарзі, який вказує на неможливість використання електронного підпису, оскільки в умовах договору відсутня можливість використання електронного цифрового підпису, а також про неможливість використання електронної, а не паперової форми первинного документа, встановив наступне: «Пунктом 1.5.3 Договору сторонами погоджено, що відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність України», первинні та зведені документи, складені та надані будь-якою із сторін в електронній формі за умови наявності обов'язкових реквізитів, визнаються сторонами належним підтвердженням здійснення господарської операції й підставою для її бухгалтерського обліку до моменту отримання викладених на паперовому носії оригіналів відповідних документів. Тим самим, сторони погодили обмін первинними документами без засвідчення їх електронним цифровим підписом, а отже, використання електронного підпису в формі зображення власноручного підпису, переведеного у цифрову форму (фото, або сканкопія документа). Отже, первинні документи в електронній формі за умови наявності обов'язкових реквізитів, визнаються сторонами належним підтвердженням здійснення господарської операції й підставою для її бухгалтерського обліку, адже сторони погодили відповідні умови в укладеному між ними договорі» (постанова ВС від 12.07.2018 у справі № 916/2102/17) [92].

У постанові ВС від 02.03.2021 у справі № 922/2319/20 судом було встановлено, що 15 транспортних заявок, а також складені у зв'язку з їх виконанням акти виконаних робіт були оформлені та підписані сторонами шляхом обміну підписаними сторонами сканованими текстами таких

документів. Обмін вказаними документами відбувався за допомогою засобів електронної комунікації (електронної пошти) у такому порядку:

1) сторони усно (телефоном) попередньо домовлялись про загальні умови перевезення вантажу, як-то: вид вантажу, його параметри, маршрут, попередню дату завантаження, вартість послуг тощо;

2) після досягнення домовленості відповідач або її працівники оформлювали транспортну заявку з погодженими умовами. Відповідач підписувала погоджену транспортну заявку, після чого її сканований текст надсилався на електронну адресу позивача;

3) позивач, отримавши від відповідача сканований нею текст транспортної заявки, розглядав її та, в разі згоди, підписував і повертав відповідачу підписаний вже з двох сторін сканований текст транспортної заявки;

4) сторони переходили до фактичного виконання умов, зафіксованих в укладених у вказаний спосіб заявках.

Аналогічним чином оформлювалися та підписувалися й інші двосторонні документи між сторонами за договором, зокрема, акти виконаних робіт.

Господарські суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що укладена за допомогою обміну підписаними сканованими текстами транспортна заявка № 21, як й інші 14 транспортних заявок, 14 актів виконаних робіт та ін., є належним чином укладеними оригінальними документами в розумінні пункту 3 статті 152 Цивільного кодексу Республіки Казахстан та пункту 10.1 Договору № 15/17, а підпис на транспортній заявці № 21 – є підписом відповідача [93].

У постанові ВС від 07.02.2018 у справі № 910/10931/17 зазначено, що з наявних у матеріалах справи документів, а саме електронного листування між сторонами, судом апеляційної інстанції встановлено, що позивачем у період з 26.01.2016 по 05.04.2017 неодноразово вносились зміни та уточнення до вимог щодо складання бізнес-плану, надавались вихідні дані, 25.01.2017

позивачем було надіслано на електронну адресу відповідача лист про розірвання укладеного між сторонами договору, а листом позивача від 03.02.2017 дію даного листа було зупинено. На підставі вказаного електронного листування між сторонами суд апеляційної інстанції встановив здійснення відповідачем дій, направлених на виконання своїх зобов'язань за договором, у т.ч. надсилання на адресу позивача запитів про надання інформації, проекту бізнес-плану на погодження та надання відповідних зауважень тощо. Таким чином, суди попередніх інстанцій дійшли правомірного висновку про відсутність підстав для повернення відповідачем замовнику (позивачу) авансового платежу у розмірі 17500,00 грн [94].

У рішенні Господарського суду Житомирської області від 18.10.2018 у справі № 906/391/17 зазначено: «В судовому засіданні представник позивача вказав, що укладення контракту від 11.08.2016 року №11/08 відбувалось за допомогою електронних засобів зв'язку. На підтвердження чого надав:

- скриншот (знімок екрану) з електронної скриньки з адресою eastwood.ua@gmail.com вихідного повідомлення від 12.08.2016 р. на електронну пошту idm10@list.ru (брокер ТОВ «Інтердек») з інформацією про номери вантажних автомобілів, вкладенням документів контракту від 11.08.2016, CMR скан1, інвойсу № 1, специфікації № 1, CMR скан2, інвойсу № 2, специфікації № 2;

- скриншот (знімок екрану) з електронної скриньки з адресою eastwood.ua@gmail.com вихідного повідомлення від 16.08.2016 р. о 21-43 год. на електронну адресу seo@sipwood.com (Francisco Juan Rodriguez Menendez) з вкладенням документів: інвойсу, специфікації № 1, сертифікату торгово-промислової палати, сертифікату фітосанітарної служби;

- скриншот (знімок екрану) з електронної скриньки за адресою eastwood.ua@gmail.com вихідного повідомлення від 16.08.2016 р. о 21-44 год. на електронну адресу seo@sipwood.com (Francisco Juan Rodriguez Menendez) з вкладенням документів: інвойсу № 2, специфікації № 2,

сертифікату торгово-промислової палати, сертифікату фітосанітарної служби;

- скриншот (знімок екрану) з електронної скриньки за адресою eastwood.ua@gmail.com вихідного повідомлення від 16.08.2016 р. о 21-47 год. на електронну адресу seo@sipwood.com (Francisco Juan Rodriguez Menendez) з вкладенням документів: інвойсу № 3, специфікації № 3, сертифікату торгово-промислової палати, сертифікату фіто-санітарної служби;

- скриншот (знімок екрану) з електронної скриньки за адресою eastwood.ua@gmail.com вихідного повідомлення від 16.08.2016 р. о 21-47 год. на електронну адресу seo@sipwood.com (Francisco Juan Rodriguez Menendez) з вкладенням документів: інвойсу № 4, специфікації № 4, сертифікату торгово-промислової палати, сертифікату фітосанітарної служби [88]. До матеріалів позовної заяви представником позивача долучено копію контракту № 11/08 від 11.08.2016 року, оригінал якого на день розгляду справи так і не надано. Так, позивачем надано суду паперову копію контракту № 11/08. У свою чергу, судом було витребувано у позивача оригінал вказаного документа, який оформлений з урахуванням положень Закону України «Про електронний цифровий підпис». Проте останнім зазначену вимогу суду виконано не було, а відтак, відповідний контракт не може братись судом до уваги на підставі положень частини 5 статті 96 ГПКУ. За наведених обставин та враховуючи вимоги чинного законодавства щодо порядку та форми укладення правочинів юридичними особами, відсутні підстави вважати наданий позивачем контракт від 11.08.2016 № 11/08 укладеним, та, відповідно, таким, що породжує у його сторін певні права та обов'язки, передбачені цим договором» [95].

Щодо використання графічних зображень та планів, варто зазначити, що ними є цифровий графічний файл у форматі .PNJ, .JPEG та інших подібних форматах, підписаний КЕП.

Здійснивши аналіз судової практики, було встановлено досить велику кількість судових спорів щодо незаконного використання графічних

зображень, а також те, що у випадку зафіксованого факту відтворення та опублікування об'єктів авторського права за допомогою фотографування та відеозапису, за результатом чого складено відповідний акт, встановивши виключні майнові авторські права на використання зображень та малюнків графічного зображення, суди доходять обґрунтованого висновку щодо порушення відповідачами майнових авторських прав (Постанова ВС від 23.05.2018 у справі № 922/2464/17 [96], постанова Північного апеляційного господарського суду від 14.02.2019 у справі № 927/1114/17 [97], рішення Господарського суду Чернігівської області від 03.07.2018 у справі № 927/128/18 [98], 08.05.2018 у справі № 927/106/18 [99]).

Фотографією є цифровий файл у форматі .PNG, .JPEG та інших подібних форматах, що створений на пристрої фотографування та зберігається на ньому.

Для того, щоб суд прийняв фотознімки, вони повинні відповідати обов'язковим вимогам:

- стосуватися предмета спору, тобто має бути зрозуміло де, коли і за яких умов виконаний даний знімок;
- отримані з дотриманням вимог законодавства, тобто не повинні порушувати особисту таємницю громадянина або бути виконані шляхом таємної зйомки;
- бути справжніми, тобто на них повинні бути зображені реальні події.

Як правило, фотографії долучаються у роздрукованому вигляді. Якщо матеріал об'ємний, судді приймають електронні носії (флешки, диски).

Для виключення підозри у фальсифікації, фотографії варто було б віддати на експертизу. Технічний фахівець здатний точно встановити факт підробки навіть якщо вони зберігаються на цифровому носії.

У процесі фототехнічної експертизи визначаються такі моменти:

- обставини створення знімка;
- апаратура для його виготовлення;
- об'єкти зі знімків;

- ідентифікація тотожності знімка.

Дослідження проводиться з використанням спеціального лабораторного обладнання, інструментів та апаратури. Спосіб подання фотознімків залежить від місцезнаходження інформації, яка доводиться, та її автора. Наприклад, одним із способів подання фотознімків як електронних доказів є подання скриншоту (знімку екрана). Необхідно відмітити, що чинне законодавство не містить визначення поняття «скриншот» (знімок екрана). Якщо ж скриншот поданий на підтвердження певної інформації з мережі Інтернет, при його поданні до суду необхідно зазначати адресу інтернет-сторінки і точний час його здійснення. Якщо ж фотографію використовували в друкованому виданні, знайти винних у даній ситуації досить просто – у вихідних даних видання, зазвичай, вказується видавець, що значно спрощує визначення належного відповідача. Набагато складніше знайти відповідача при порушенні виключних прав в Інтернеті. За загальним правилом є адміністратор домену – власник інтернет-сайту. Якщо власником домену є фізична особа, то отримати інформацію про нього буде досить складно, оскільки дані про фізичних осіб у відкритому сервісі WHOIS не розміщуються. WHOIS це протокол запит/відповідь, що базується на протоколі передачі даних. Він широко використовується для запитів бази даних для того, щоб визначити власника доменної зони, IP-адреси, або автономного системного номера в Інтернеті. У такому випадку може допомогти адвокатський запит, що надсилається власнику домену. Іноді ж порушником може бути користувач. Для його ідентифікації може знадобитися звернення до адміністраторів, але і це не гарантує успішного його виявлення. Адже багато користувачів реєструються у соцмережі, надаючи несправжню інформацію про себе.

Питання про межі використання розміщених у соціальній мережі фотографій залежить від того, де саме така фотографія була розміщена. Зазвичай кожна соціальна мережа встановлює свої правила щодо фотографій та іншого контенту, що розміщується користувачами.

При реєстрації в соціальних мережах користувач укладає угоду з соцмережею, в якій зазначений порядок звернення осіб, чії права порушують інші особи. Найчастіше суперечки в соцмережах вирішуються у досудовому порядку. Так, в Instagram і Facebook є спеціальні форми для скарги на порушення прав на інтелектуальну власність – всі заявки розглядає адміністрація сервісів. Якщо вона виявить порушення, незаконний контент буде видалений. Внутрішня апеляція не позбавляє автора права на судовий захист.

Ще одна складність у спорах про авторські права на фотографію – довести своє авторство. Нерідко правовласники не можуть довести приналежність спірних фотографій конкретним авторам. Наприклад, якщо фотограф публікує свої твори під псевдонімом.

За сформованою судовою практикою, доказом авторства може вважатися факт придбання фотоапарата (так що чек краще зберегти), а також файл фотографії з датою і часом його створення.

Доказом може стати оригінал фотографії, адже саме він володіє максимально можливим дозволом, тому що при публікації знімка в Інтернеті дозвіл зменшується. Повнорозмірну фотографію неможливо отримати шляхом копіювання, у тому числі і при копіюванні через інтернет-систему. Такий формат виходить тільки з оригінального носія. Додатково можна вказати метадані фотографії, наприклад, розмір або дозвіл фотографії, виробника пристрою, режим виміру, час експозиції, дату створення файлу. Такі доводи приймаються судами і можуть ефективно довести авторство, якщо інших способів не залишилося.

Крім того, варто використовувати в якості доказів протоколи огляду соціальних мереж, де автор публікується під власним ім'ям, а також резервні копії фотографії у хмарних сховищах – Google Drive та iCloud.

Аналіз судової практики щодо дослідження судами такого виду електронних доказів, як фотографії свідчить про різні підходи до оцінки її достовірності і приєднання до справи.

Господарський суд міста Києва у справі № 910/14015/18 не прийняв до уваги паперові копії електронних доказів (фотографії), оскільки не було дотримано порядку подачі електронних доказів, визначеного статтею 96 ГПК України, а саме, позивачем було подано вказані докази без зазначення про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу [100].

Верховним Судом у постанові від 10.07.2019 у справі № 911/3122/13 досліджено фотографічні зображення та зазначено: «З наданих Національним Банком України фотографічних зображень вбачається, що одна будівля є відновленою, вона не має пошкоджень; її вигляд свідчить про задовільний стан, проте, на фотографічних зображеннях, доданих до оголошення, дана будівля взагалі не відображена. Судами попередніх інстанцій встановлено, що фотографічні зображення прикріплені до оголошень не дозволяють встановити, що на них відображені всі об'єкти майна боржника, що входять до складу цілісного майнового комплексу, а не один чи декілька з них. Відтак, судами попередніх інстанцій встановлено, що у даному випадку мало місце порушення при підготовці до проведення аукціону; фотографічні зображення, розміщені організатором аукціону на офіційних веб-сайтах Вищого господарського суду України та Міністерства юстиції України у вільному доступі в мережі Інтернет, не відображають реальний стан майна, що виставлено до продажу» [101].

Господарський суд Одеської області в рішенні від 21.05.2021 у справі № 916/3110/20 зазначив: «Судом 07.04.2021 досліджено зміст електронного доказу, а саме фото лічильників в застосунку-месенджері «Viber», що знаходиться в мобільному телефоні керівника Приватного підприємства «Сервісна компанія «Комфорт-Одеса» ОСОБА_1, про що складено Протокол вчинення окремої процесуальної дії. Як впливає зі змісту Протоколу окремої процесуальної дії від 07.04.2021 судом здійснено дослідження змісту електронного доказу, а саме фото лічильників в застосунку-месенджері «Viber», що знаходяться в мобільному телефоні ОСОБА_1. Під час огляду мобільного телефону здійснювалася фотофіксація процесу. Суду наданий

мобільний телефон фірми Samsung Galaxy 6+, модель SM-J610FN/DS із серійним номером НОМЕР_1, номер мобільного телефону НОМЕР_2. Судом під час дослідження встановлено, що на вказаний мобільний телефон за допомогою застосунку-месенджера «Viber» від контакта «ОСОБА_2» з номера мобільного телефону НОМЕР_3 02.04.2021 о 7:20 надходили фото лічильників на мобільний телефон ОСОБА_1» [102].

Господарський суд Львівської області в рішенні від 29.12.2020 у справі № 914/1783/20 з долучених до матеріалів справи електронних доказів, а саме фото фіксації порушення та відеозапису судом встановив, що дійсно на з'єднанні газопроводу до лічильника встановлено лише одну пломбу № R26965392, водночас пломба відділу економічної безпеки № 70919007 є відсутньою взагалі. Крім того, надаючи правову оцінку долученим позивачем до матеріалів справи фото та відеофіксації порушення, в сукупності з іншими доказами, встановлено, що такі в цілому підтверджують факт відсутності на спірному вузлі обліку згаданої пломби відділу безпеки, однак не дають підстав стверджувати, що наявна на пломбувальному дроті пломба № R26965392 є підробною [103].

Господарський суд міста Києва в рішенні від 13.01.2020 у справі № 910/14987/19 зазначив: «Додані до позову роздруківки фото із мережі Інтернет, які позивач вважає доказами, що підтверджують розміщення відповідачем стаціонарного щита за адресою: пр. Московський, 297-Б, м. Харків в період з 01.10.2011 по 17.10.2019 роки, не приймаються судом до уваги, з огляду на наступне. Згідно із ч. 2 ст. 96 ГПК України електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Враховуючи вищенаведене, надані позивачем роздруківки фото із мережі Інтернет за жовтень 2011 року та червень 2015

року не можуть бути прийняті судом як належні та допустимі докази по справі» [104].

У рішенні Господарського суду Львівської області від 28.01.2021 у справі № 914/2001/20 зазначено: «Через канцелярію суду відповідачем було подано клопотання про приєднання доказів до матеріалів справи (вх. № 30923/20 від 26.10.2020) з долученими паперовими копіями електронних доказів (фотографій та кадрів відеозапису), оригінали яких наявні у матеріалах справи на оптичному диску формату DVD-R «Arita», та речовим доказом – пломбою OE1170 у поліетиленовому пакеті zip-lock, якому було присвоєно номер речового доказу 914/2001/20/P/1 та який зберігається при справі. На поданому відповідачем диску DVD-R «Arita» містяться фото- та відеоматеріали фіксації виявленого порушення ПРПЕЕ, які були відзняті 16.06.2020 при здійсненні перевірки електроустановки ТзОВ «Альба». Судом зазначено, що факт порушення цілісності пломбувального матеріалу є очевидним та підтверджується фото- та відеоматеріалами, доданими до акта» [105].

Господарський суд Харківської області в рішенні від 04.03.2021 у справі № 922/185/21 зазначив: «Суд критично ставиться до посилань позивача на те, що ним направлялись рахунки-акти за спірний період відповідачу за допомогою програми «М.Е.Дос.», оскільки доказів наявності між сторонами згоди на направлення рахунків саме в такій формі матеріали справи не містять та позивачем суду не надано, тоді як відповідач, зокрема у відзиві на позов та запереченнях зазначені обставини заперечує, та зазначає, що будь-яких рахунків на його адресу у вказаний період не надходило. До того матеріали справи не містять та позивачем не надано суду також і доказів наявності у відповідача технічної можливості отримувати рахунки за допомогою зазначеної програми. Також судом зазначено, що посилання позивача з цього приводу на фото екрану комп'ютера, з якого нібито направлялись такі рахунки, також не доводять зазначених обставин, оскільки в силу положень ч. 1 ст. 77 ГПК України обставини, які відповідно до

законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. В даному випадку, фото екрану комп'ютера не вважаються належними доказами обставин, на існуванні яких наполягає позивач» [106].

У рішенні Господарського суду міста Києва від 20.10.2020 у справі № 910/10995/19 зазначено: «Ухвалою суду від 21.11.2019 зобов'язано сторін провести в місці знаходження спільний огляд з фотофіксацією мобільної гідравлічної рампи AUSBAU-SPCL20-2SL; за результатами огляду з фотофіксацією скласти акт огляду; результати надати суду до 04.12.2019. 20.02.2019 комісією у складі працівників ТОВ «ГРІН КУЛ» та директора ПП «АВ-Ексім» Воеводіна А.А., що діяв на підставі Статуту підприємства, було оглянуто саму мобільну гідравлічну рампу AUSBAU-SPCL20-2SL, місця її зламу, умови зберігання, зроблено відповідні фотознімки, переглянуто відео з камер відеоспостереження за 13.02.2019, яким було зафіксовано момент поломки рампи, оглянуто Автонавантажувач CPCD80 P23, який перебував на рампі в момент зламу, перевірено його технічні характеристики, зокрема вагу – 10286 кг, максимальну грузопідйомність – 8000 кг, а також здійснено огляд рулону металу ЛК ПОЦ-045 мм, який розвантажував Автонавантажувач, його маркування із зазначенням ваги – 4344 кг. 29.09.2019 сторони на виконання вимог ухвали суду здійснили спільний огляд, що підтверджується складеним ними Актом. Судом встановлено, що системний аналіз характеристик рампи AUSBAU-SPCL20-2SL серійний номер va25 наведених «Керівництві з експлуатації мобільних гідравлічних рамп AUSBAU-PRO» і виявленого представниками сторін в АКТИ, Схемі до Акта і фототаблицях вказує на недотримання виробником технічних параметрів рампи» [107].

Господарський суд Одеської області в рішенні від 28.04.2021 у справі № 916/3549/20 зазначає: «Наданий позивачем фотозвіт не відповідає визначеним законодавством критеріям належності доказів, оскільки не містить обов'язкових реквізитів електронного доказу, ні часу та дати зйомки,

ні жодних вказівних знаків, які б надали можливість ідентифікувати адресу місця фіксації» [108].

Відео- та звукозаписи – це цифровий файл у форматі .MP3, MOV, AVI чи іншому аудіо-/відеоформаті, що створений на пристрої аудіо/відеозаписування та зберігається на ньому.

Законодавство України раніше містило визначення поняття запису (звуко- чи відеозапису), під яким розумілося «Фіксація на відповідному матеріальному носії звуків і (або) рухомих зображень, яка дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою та яка здійснена за допомогою спеціальних технічних засобів» (Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII, який втратив чинність 01.01.2023) [109].

В новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX, який набрав чинності 01.01.2023 наведено удосконалене поняття запису, а саме: «Запис – результат фіксування в об'єктивній (матеріальній або електронній (цифровій) тощо) формі за допомогою технічних пристроїв звуків чи відображень звуків (звукозапис) або зображень (відеозапис), або зображень із звуком (відеозвукозапис), що дозволяє здійснювати за допомогою відповідних пристроїв їх сприйняття, відтворення, передавання тощо».

Конституція України у статті 34 передбачає: «Право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на власний розсуд. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя» [110]. Цивільний кодекс України передбачає необхідність отримання обов'язкової згоди фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи

відеоплівку виключно у взаємовідносинах, пов'язаних з особистим (приватним) життям, яке охороняється законом від неправомірних втручань з боку сторонніх осіб [87]. Варто зазначити, що законодавством також передбачено кримінальну відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення виключно конфіденційної інформації про особу. Однак, необхідно відмітити, що у випадку здійснення відеозйомки в публічних місцях, збирається інформація не щодо конкретної особи, що, своєю чергою, свідчить про відсутність умислу збирання конфіденційної інформації про особу, а тому, отриманий відеозапис може бути використаний в якості допустимого доказу під час судового процесу для підтвердження та встановлення певного факту.

Звуко- та відеозаписи як різновиди електронних засобів доказування мають специфічні ознаки. Однією з таких ознак є динамічний характер, що дає змогу фіксувати не просто момент, а весь перебіг подій чи явищ, які є предметом судового розгляду та, відповідно, підлягають доведенню.

На відміну від інших засобів доказування, зміст яких повністю визначається людиною, звуко- та відеозаписи фіксують повністю всю інформацію, що потрапляє до технічного засобу, який здійснює вказаний запис.

Технічні особливості звуко- та відеозаписів створюють певні правила щодо подання даного виду доказів, його дослідження й оцінювання, які є відмінними від правил подання, дослідження та оцінювання речових та письмових доказів.

Крім того, оскільки відтворення звуко- та відеозаписів пов'язано з використанням технічних засобів при дослідженні даного виду доказів у судовому засіданні може бути використана допомога фахівця.

Необхідно відмітити, що такі засоби доказування, як звуко- та відеозаписи не менше за інші потребують перевірки достовірності, оскільки вказаний вид доказів легко може бути підданий змінам, які вкрай важко розпізнати особі, яка не володіє спеціальними знаннями.

Якщо в учасників судового розгляду чи суду з'являються сумніви щодо автентичності звуко- чи відеозапису, то виникає необхідність перевірки задокументованих звуко- чи відеозаписами фактів щодо наявності ознак монтажу. У такому разі призначається фоноскопична експертиза, експертиза звуко- та відеозапису, на вирішення яких ставляться запитання щодо оригінальності записів, наявності ознак монтажу, безперервності запису, одночасного запису звуку та відео тощо.

Судова практика з дослідження даного виду електронних доказів наступна. У рішенні Господарського суду Рівненської області від 04.03.2021 у справі № 918/1169/20 зазначено: «На переконання суду, враховуючи суперечність між поданим відповідачем нарядом на від'єднання та відеозаписами та фотодоказами наданими позивачем, дослідженими у судовому засіданні на первісному носії з встановленням їх відповідності поданим копіям та дат їх створення, суд зазначає про відсутність в матеріалах справи належних, достовірних та достатніх доказів, які б свідчили про від'єднання позивача від електричних мереж відповідача на момент звернення з даним позовом до суду. Посилання позивача на те, що електроустановки позивача станом на момент звернення з позовом до суду не від'єднанні від електромережі, а відключені в межах діючого договору від 2009 року, є більш вірогідними, підтверджується матеріалами справи та відповідачем належними доказами не спростовані» [111].

Господарський суд Полтавської області від 14.06.2021 у справі № 917/485/21, задовольняючи позов, зазначив: «Акт про порушення № 00001925 від 27.07.2018 оформлений у присутності споживача, що підтверджується її особистим підписом та наданим на оптичному диску відеодоказом. Разом з тим, відеодоказами підтверджується, що споживач використовувала потужний магніт, який повністю зупиняв роботу лічильника» [112].

Господарський суд Сумської області в рішенні від 03.04.2018 у справі № 920/1202/17 зазначив: «При дослідженні доказів у даній справі, судом

встановлено, що на фотографіях, зроблених позивачем 12.05.2017 року у помешканні гр. ОСОБА_4, тріщина скла облікового механізму, як зазначено у довідці про непридатність, відсутня (том 1 а.с.115-122). При дослідженні відеозапису подій 12.05.2017 року пошкодження скла лічильника також не виявлено» [113].

У постанові ВС від 12.06.2018 у справі № 908/1120/17 судом встановлено: «Надана позивачем стенограма телефонної розмови гр. ОСОБА_6 з оператором служби «102», лист Головного управління Національної поліції в Запорізькій області від 28.04.2017 № 804/03/2-2017, підтверджують лише наявність телефонних дзвінків представника позивача і не містять доказів, які б дійсно підтверджували те, що представнику позивача та третім особам, посадові особи відповідача перешкоджали зареєструватися для участі у загальних зборах акціонерів ПАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» та фізично не допускали до участі у загальних зборах. Надана позивачем стаття з інтернет-ресурсу не може бути належним та допустимим доказом, оскільки вона жодним чином не фіксує та не доводить факту недопуску відповідачем (його посадовими особами, реєстраційною комісією) представника позивача та третіх осіб до участі у загальних зборах ПАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат». Огляд у судовому засіданні CD-диска з фото- та відеозаписом показав, що даний електронний доказ також не містить інформації про події недопуску позивача та третіх осіб до реєстрації посадовими особами відповідача та/або реєстраційною комісією відповідача 18.04.2017. Крім того, надане позивачем відео не може вважатися належним та достатнім доказом фіксування відповідних подій, оскільки не містить необхідних реквізитів електронного доказу, як-то фіксації дати та часу зйомки, місця події тощо. Судом враховано, що відповідно до протоколу загальних зборів ПАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» від 18.04.2017 року № 23 для участі в річних загальних зборах було зареєстровано 22 акціонера, що спростовує інформацію, наведену в позовній заяві та в апеляційних скаргах стосовно

недопущення акціонерів товариства для участі в річних загальних зборах. Отже, правомірним є висновок суду першої інстанції про відмову позивачеві у задоволенні позовних вимог» [114].

Господарський суд Запорізької області в рішенні від 18.05.2021 у справі № 908/3352/20 зазначив: «Як вбачається з матеріалів справи, наявний у справі диск білого кольору (а.с.177, т. 1) із фото- та відеозаписами обставин події був наданий відповідачем разом із відзивом на позовну заяву. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV у випадку зберігання інформації на кількох електронних носіях кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа». Матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ (відеозапис) може існувати на різних носіях. Всі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення.

Долучений до матеріалів справи в якості доказу диск із фото- та відеозаписами обставин події був виготовлений у зв'язку із необхідністю надання інформації, яка має значення для встановлення відповідного порушення та розгляду даної справи та може вважатись самостійним джерелом доказу похідним від інформації, що зберігається на комп'ютері в електронному вигляді у виді файлів.

У випадку зберігання інформації на кількох електронних носіях, кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Таким чином, записаний на оптичний диск носій інформації – електронний файл у вигляді фото- та відеозапису є оригіналом (відображенням) електронного документа.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22.05.2003, юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму» [115].

У рішенні Господарського суду Львівської області від 19.10.2020 у справі № 914/1170/20 зазначено: «В судовому засіданні 20.08.2020 судом було досліджено надані власником оригіналу електронного доказу Дмитришиним Г.Я. оригінали електронного доказу, що містяться на мобільних телефонах (фото- та відеозйомка) та їх копії, що містяться на флеш-носії, подані відповідачем за первісним позовом на підтвердження факту звільнення орендованих приміщень працівниками АТ «Укрпошта» 03.06.2020 року та встановлено відповідність електронних копій доказів оригіналу [116]. Разом з тим, відповідно до положень статті 76 ГПК України, наявні у матеріалах справи докази оцінюються судом на предмет їх належності. Належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Поданий відповідачем за первісним позовом речовий доказ (флеш-накопичувач) містить фото- та відеозаписи, що фіксують дії невстановлених осіб, що переміщують майно (зокрема стільці) з приміщення за невстановленою адресою. Дослідивши вказаний доказ, суд дійшов висновку, що такий не містить фактичних обставин, що підтверджують заперечення відповідача за первісним позовом проти заявлених позовних вимог, а тому суд не бере до уваги вказаний доказ» [116].

Господарський суд Кіровоградської області в рішенні від 02.12.2020 у справі № 912/2548/20 стосовно оглянутих у судовому засіданні електронних доказів з носія диск DVD № MAP637XE090202974, а саме відеозаписів

(файли відеозаписів створені у 2015 році), зазначив: «Матеріали справи та вказані електронні докази дають можливості ідентифікувати будівлю на відео як спірне орендоване приміщення, оскільки прибудова в приміщенні на відео відповідає прибудові в приміщенні на фото, наданого позивачем до позовної заяви. Однак, з наданого доказу не можливо достеменно встановити дату здійснення відеозапису» [117].

Здійснивши аналіз основних електронних доказів, можна з впевненістю виокремити електронні документи як найбільший вид вказаних доказів, які, у свою чергу, мають певні характерні особливості. До таких особливостей належать зміст, контекст та структура. Змістом електронного документа є текстові чи графічні частини, документована інформація (відомості про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, що його складають). Контекстом електронного документа є дані про зв'язки вказаної інформації з фізичними чи юридичними особами та іншими документами. Структурою електронного документа є його складові частини, без яких цілісний документ неможливий та які включають у себе зміст, реквізити і носій.

Варто зазначити, що реквізити електронного документа мають розміщуватись відповідно до нормативних стандартів. Зазвичай виділяють п'ять основних реквізитів:

- найменування організації, в якій створюється електронний документ;
- місцезнаходження вказаної організації (юридична та поштова адреса – за наявності);
- найменування документа;
- дата створення документа;
- код особи, яка виготовила або затвердила документ [31].

Електронні документи створюються з певною метою, а тому мають відповідні функції. Функції документа визначаються його цільовим призначенням. Вони можуть реалізовуватись або не реалізовуватись у процесі функціонування документа залежно від того, яку мету заклав автор документа у його характеристики.

Основною функцією електронного документа є передача інформації.

При цьому для електронного документа характерні:

- автентичність – передбачає властивість електронного документа, тобто, що електронний документ ідентичний заявленому;
- достовірність – передбачає властивість електронного документа, при якому зміст електронного документу є повним і точним представленням підтверджуваних операцій, діяльності або фактів і якому можна довіряти в подальшій діяльності;
- цілісність – передбачає стан електронного документа, в який після його створення не вносилися жодні зміни;
- придатність для використання – властивість електронного документа, що дає змогу його локалізувати та відтворити у будь-який момент часу.

Здійснивши аналіз поняття електронного документа та можливість його застосування у господарському судочинстві, зазначимо, що на законодавчому рівні не надано повного визначення електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності, та не передбачено, які ознаки він повинен мати для того, щоб суд визнав його належним доказом і долучив до матеріалів справи.

Відтак, пропонуємо власне, на нашу думку, повне визначення електронного документа, яким є документ зміст якого є повним і точним представленням підтверджуваних операцій, діяльності або фактів, створений в електронному середовищі з певною метою та характеризується автентичністю, достовірністю, цілісністю та придатний для використання у будь-який момент часу.

2.2. Веб-сайти (сторінки) як вид електронного доказу

Конституційним правом особи є право на захист, яке відповідно до частини 1 статті 20 Цивільним кодексом України [87] вона реалізовує на власний розсуд. Реалізація права на захист на власний розсуд означає, що особа має право вибору типу поведінки для реалізації свого права на захист, обирати форми та способи захисту порушеного права. Варто зазначити, що незалежно від того, яку форму та способи захисту обере особа для реалізації свого права на захист, необхідно забезпечити належну та допустиму доказову базу.

Так, забезпечення збору доказів та їх фіксація у мережі Інтернет є значною проблемою в захисті порушених прав, оскільки у цифровому середовищі обмін інформацією та її використання відбувається набагато швидше, ніж в інших. З часу порушення і до судового розгляду інформація, що міститься в мережі Інтернет на певній веб-сторінці, може бути неодноразово зміненою чи взагалі дана веб-сторінка буде видаленою.

Основною метою фіксації порушення прав особи є отримання допустимих та належних доказів, які в подальшому можна буде використати в суді. Необхідно відмітити, що законодавцем в Україні перелік способів фіксації змісту веб-сторінок у мережі Інтернет не встановлений, а також не вирішенні інші питання, наприклад щодо порядку огляду та дослідження зазначених вилучених чи змінених на час судового розгляду веб-сторінок.

Приписами статті 82 ГПК України передбачено, що: «Суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може:

- оглянути веб-сайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту. У разі необхідності для проведення такого огляду суд може залучити спеціаліста;
- призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту веб-сайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет за

умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста» [43].

Для огляду веб-сайту можуть залучатися свідки, спеціалісти чи експерти. Про огляд веб-сторінки на сайті складається протокол, який підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додається опис оглянутих електронних веб-сторінок та копії цих документів.

Необхідно відмітити, що на час огляду судом інформації, яка знаходиться на веб-сайті (сторінці), недобросовісний опонент може змінити чи навіть видалити її, а тому, варто завчасно здійснити один із таких заходів:

1) завчасно, до початку розгляду спору, зафіксувати електронні докази у вигляді інформації на веб-сайті шляхом проведення експертизи за замовленням учасника справи із залученням експерта;

2) самостійно зафіксувати адвокатом зміст сторінок веб-сайту зі збереженням їх вигляду на електронних носіях з проведенням огляду веб-сторінки та складанням протоколу (реалізація професійного права на збирання відомостей для використання в якості доказів відповідно до пункту 7 частини 1 статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [118];

3) звернутися до ДП «Центр компетенції адресного простору мережі Інтернет» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» для фіксації та дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет з видачею експертного висновку із застосуванням онлайн-сервісу «WEB-FIX»;

4) звернутися до нотаріусів інших країн для отримання нотаріального свідоцтва і протоколу огляду веб-сайту та посвідчення наявності, і змісту відомостей на них. Так як законодавством інших країн може бути передбачена компетенція нотаріусів на фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, а згідно чинних міжнародних договорів про правову допомогу вказані докази приймаються в Україні без легалізації;

5) замовити фіксацію змісту потрібних веб-сторінок, зокрема, на сайті archive.org.

Варто зазначити, що перші чотири заходи надають достатні докази змісту веб-сторінок у мережі Інтернет на певні моменти часу та є належними доказами в суді без будь-якого додаткового оформлення чи легалізації.

А от п'ятий захід є додатковим і дозволяє у разі потреби отримати підтвердження відомостей на веб-сторінці українського чи зовнішнього сегмента мережі Інтернет.

Неможливо не відмітити, що інформація, отримана з глобальних інформаційних систем (зокрема, мережі Інтернет) є найбільшим за обсягом інформації видом електронних доказів, який можна використати. Даний вид електронних доказів виділяють як самостійний, виходячи з таких особливостей:

1) динамічний характер. Вказана ознака розглядається у двох аспектах: по-перше, з погляду динаміки існування будь-якої інформації в мережі Інтернет – сьогодні вона може бути присутньою на певній веб-сторінці, а завтра вона може бути видалена та знищена власником, у т.ч. разом із самою веб-сторінкою (доменним ім'ям). По-друге, безпосереднє використання мережі Інтернет для представлення суду доказів часто стосується випадків, коли сама інформація за своєю природою є динамічною – звуко- чи відеозаписом;

2) зазвичай, носій цифрової інформації, що зберігає доказову цифрову інформацію, є дуже віддаленим від місця здійснення судочинства, тому подати носій інформації до суду є неможливим. Відтак, єдиним способом дослідження інформації залишається мережа Інтернет, що забезпечує швидке з'єднання між носієм інформації та електронно-обчислювальною машиною, якою користуватиметься суд під час дослідження доказів інформації, отриманої з глобальних інформаційних систем (зокрема, мережі Інтернет).

Аналіз норм законодавства та наукових поглядів дає змогу здійснити певну класифікацію способів фіксації веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет. Так, за особою, яка проводить фіксацію змісту веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет, можна виділити:

- самостійну (проводиться самостійно право володільцем чи його представником);
- професійну (проводиться відповідними фахівцями в даній сфері – судовими експертами, нотаріусами, патентними повіреними, Інтернет провайдерами);
- судову (здійснюється судом).

За характером способи фіксації змісту веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет можна поділити на:

- візуальні (огляд та фіксація зображення здійснюються лише візуально на екрані пристрою виведення інформації);
- технологічні (здійснюються спеціалістами шляхом дослідження технічного аспекту функціонування веб-сторінок).

Візуальними способами фіксації веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет є:

1. Фіксація контенту учасником справи, що міститься на веб-сайті (сторінці) в мережі Інтернет, шляхом його збереження на відповідних носіях (CD, DVD, магнітних дисках тощо) [119, с. 40]. Зазначений спосіб фіксації полягає в електронній формі фіксування результатів. Однак фактично є роздруківкою веб-сторінки.

2. Огляд веб-сайту (сторінки) адвокатом. Даний спосіб фіксації веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет юристи-практики виділяють як окремий з наступним складанням адвокатом протоколу на підставі його професійного права на збирання відомостей про факти, що можуть бути використані в якості доказів відповідно до пункту 7 частини 1 статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [120].

3. Проведення відео-, аудіозапису процесу дослідження сайту будь-якою заінтересованою особою. Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 12 передбачена можливість: «Проведення відео-, аудіозапису процесу дослідження сайту будь-якою заінтересованою особою, стосовно якого є відомості використання

його з порушенням авторських чи суміжних прав. Такий запис, здійснений на електронному чи іншому носії (жорсткому диску комп'ютера, дискеті, диску для лазерних систем зчитування, іншому носії інформації), подається до суду із зазначенням того, коли, ким і за яких умов цей запис здійснено та може бути речовим доказом у справі». Роздруківка інтернет-сторінок (веб-сторінки, веб-скріншот). Пунктом 46 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р. № 12 роздруківки інтернет-сторінок (веб-сторінок) не можуть бути доказом у справі самі по собі [121].

Разом з тим, судова практика свідчить про наступне.

Господарський суд Київської області в рішенні від 25.10.2019 у справі № 911/769/19 зазначив, що: «Згідно роздруківки (WEB-скріншот) номінації/реномінації з інформаційної платформи за 12 місяць 2018 рік ід 00000019 від 17.12.2018 ТОВ «РГК ТРЕЙДІНГ» є замовником послуг транспортування для споживача газу – ПАТ «Облагротехсервіс» з об'ємом підтвердженої номінації 14000,00 м³. Дана роздруківка є копією (паперова копія) електронного доказу в розумінні статті 96 ГПКУ, оригінал якого знаходиться у АТ «Укртрансгаз», як у оператора газотранспортної системи, який зобов'язаний створити та підтримувати функціонування інформаційної платформи, розміщений на інформаційній платформі за посиланням <http://iplatforma.utg.ua/sap/bc/gui/sap/its/webRui?sap-client=100&sap-language=UK>. Роздруківка (WEB-скріншот) номінації/реномінації з інформаційної платформи за 12 місяць 2018 рік ід 00000019 від 17.12.2018 підтверджує, що номінація по спірному об'єму природного газу була підтверджена АТ «Укртрансгаз» на ТОВ «РГК Трейдінг», що спростовує висновки АТ «Укртрансгаз» та НКРЕКП, викладені в листах, на які посилається позивач» [122].

Господарський суд міста Києва в рішенні від 22.09.2020 у справі № 910/8811/20 зазначив, що: «Оскільки скріншоти (знімки з екрану

комп'ютера) не є електронними доказами в розумінні ст. 96 ГПК України, Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», тому доводи відповідача про те, що скриншот (знімок з екрану комп'ютера) направлення заявки з електронної адреси позивача є паперовою копією відповідного електронного доказу, а також не зазначення позивачем про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу є необґрунтованими» [123].

Натомість ВС у постанові від 27.11.2018 у справі № 924/242/18 зазначив, що: «З огляду на положення статей 74, 91 ГПК України, докази, надані позивачем (скриншоти (знімки з екрану комп'ютера), слід розглядати як письмові докази. Аналогічна правова позиція відображена у постановках Верховного Суду у справі № 904/2882/18 від 11.06.2019, у справі № 922/1151/18 від 24.09.2019» [124].

Господарський суд Запорізької області в рішенні від 02.01.2020 у справі № 908/2502/19 зазначив: «Надана позивачем роздруківка з сайту є паперовою копією електронного доказу. Однак дана копія не засвідчена у встановленому порядку. Крім того, з даної роздруківки не вбачається, по якому рахунку надається відповідь банком щодо здійснення операцій за рахунком та щодо якого клієнта. Жодного посилання на рахунок НОМЕР_1 та прізвище, ім'я, по батькові клієнта в даній роздруківці немає. У зв'язку з цим суд визнав наданий доказ неналежним, тобто таким, що не містить інформації про обставини, які входять в предмет доказування» [125].

4. Протокол огляду веб-сторінки нотаріусом. Приписами статті 75 Закону України «Про нотаріат» передбачено право посадових осіб органів місцевого самоврядування та нотаріусів засвідчувати точність копій документів, виданих підприємствами, установами і організаціями [126]. Щодо засвідчення веб-скриншоту як документа науковець Рамазанова Т. зазначила, що роздруківка веб-сторінки не може бути ідентична документу: «Оскільки подібні документи повинні містити найменування суб'єкта господарювання, дату, підпис уповноваженої особи, а в деяких випадках і

печатку. Крім того, веб-сторінка не завжди містить посилання на суб'єкт, який використовує інтернет-сайт» [127, с. 27].

Протокол огляду сторінки в мережі Інтернет нотаріусами не включає огляду вихідного коду веб-сторінки, так само як інші візуальні способи фіксації, що вкрай важливо для визначення, з якого саме веб-сайту відбувається використання твору (у випадках хотлінкінгу, фреймінгу і використання спеціалізованих тегів інтернет-розмітки, таких як <embed>, <object>, <video>, <audio>, <iframe>). Тобто, протоколом огляду веб-сторінки нотаріусом не здійснюється фіксація наявності та використання музичних і аудіовізуальних творів. На даний час нотаріуси в Україні відмовляють у здійсненні протоколу огляду веб-сторінки через відсутність вказаної нотаріальної дії в Законі України «Про нотаріат» та в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [126;128].

Відповідно до статті 12 Конвенції «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах» від 07.10.2002 року, статті 6 Угоди «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 20.03.1992: «Документи, які на території однієї з Договірних Сторін видані або засвідчені компетентною установою або спеціально на те уповноваженою особою в межах її компетенції та за встановленою формою і скріплені гербовою печаткою, приймаються на територіях інших Договірних Сторін без будь-якого спеціального посвідчення» [129; 130]

Також в деяких зарубіжних країнах нотаріуси наділені повноваженнями із забезпечення письмових доказів, а інформація розміщена в мережі Інтернет та отримана в результаті проведення нотаріусами огляду інтернет-сторінок, належить до письмових доказів. Результати огляду письмового доказу фіксуються нотаріусом шляхом складання протоколу огляду письмового доказу. Такий протокол має містити: дату, час (години, хвилини) і місце проведення огляду; інформацію про особу, що здійснює огляд (його прізвище та ініціали, статус (нотаріус), найменування

нотаріального округу); відомості про осіб, присутніх при огляді; зміст заяви особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, із зазначенням причин, в силу яких представлення доказів стане згодом неможливим або складним; послідовність дій нотаріуса з приводу огляду такої інформації. До протоколу огляду можуть долучатися роздруковані на паперовому носії зображення інформації, опублікованої на сторінках інформаційного ресурсу, а також зображення на паперовому носії, що відображають послідовність дій нотаріуса по доступу до цієї інформації. У разі залучення до протоколу роздрукованих на паперовому носії зображень інформації в протоколі вказується час (години, хвилини), коли була проведена роздруківка цієї інформації. На прохання особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, до протоколу огляду письмового доказу може долучатися електронна версія оглянутих доказів» [131].

5. Огляд електронних доказів судом за місцем їх знаходження. Приписами статті 82 ГПК передбачено, що письмові, речові та електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням [9; 132]. Враховуючи специфіку мережі Інтернет, веб-сторінки не можуть бути доставлені до суду, однак їх зміст може містити відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, а тому, оскільки місцезнаходженням веб-сторінки є сама мережа Інтернет, за наявності технічної можливості суд має право оглянути та дослідити відповідну веб-сторінку самотійно. За результатами огляду та дослідження сторінки суддею складається відповідний протокол.

Так, Верховним Судом у постанові від 05.04.2018 у справі № 910/11402/17 зазначено: «Позовні вимоги обґрунтовані тим, що інформація, розміщена в мережі Інтернет на офіційному веб-сайті Служби безпеки України, є недостовірною та такою, що не має жодного відношення до фінансово-господарської діяльності позивача в сфері надання фінансових послуг страхування, а тому розміщення слайдів із зображенням бланків, на яких міститься найменування позивача, паплюжить його ділову репутацію та

викликає недовіру у громадськості та страхувальників до страхової компанії в цілому. Судами попередніх інстанцій при розгляді справи встановлено, що 15.06.2017 в мережі Інтернет на офіційному веб-сайті Служби безпеки України у розділі «Новини» розміщено статтю під заголовком «СБУ припинила масштабну фінансову оборудку з фіктивним страхуванням бізнес-активів» (за посиланням <http://ssu.gov.ua/ua/news/3/category/21/view/3521#sthashfHxcD0Ci.dpbs>). Судами попередніх інстанцій встановлено, що позивач не довів за допомогою належних та допустимих доказів недостовірність поширеної відповідачем інформації та саме факт поширення такої інформації про позивача, зокрема, не подано належних доказів на підтвердження обставин розміщення на офіційному веб-сайті Служби безпеки України фотографічного зображення бланків, на яких міститься найменування позивача» [133].

Північний апеляційний господарський суд в постанові від 04.03.2021 у справі № 925/428/18 зазначив: «Під час апеляційного провадження колегія суддів безпосередньо у судовому засіданні 04.03.2021 за участю представників позивача та відповідача-3 дослідила в онлайн режимі оригінали електронних доказів, а саме відомостей, які містяться на веб-сайті Держгеокадастру за посиланням <http://torgy.land.gov.ua/auction/lot-card/21916>, встановила, що оголошення про проведення земельного аукціону № 11238 (лот № 21916) з продажу права оренди на земельну ділянку сільськогосподарського призначення державної власності площею 107,6541 га (кадастровий номер 7122886000:02:001:0165, місце розташування: Черкаська область, Лисянський район, Рубаномостівська сільська рада) на підставі наказу Головного управління від 20.03.2018 № 97 «Про проведення повторних земельних торгів у формі аукціону» дійсно розміщено на офіційному веб-сайті Держгеокадастру (відповідній скриншоти долучено апеляційним судом до справи)» [134].

6. Фіксація та дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет ДП «Центр компетенції адресного простору мережі Інтернет» Консорціуму

«Український центр підтримки номерів і адрес». Так, з квітня 2016 р. в Україні була запущена робота вказаного Центру компетенції, який з використанням онлайн-сервісу «WEB FIX» надає послуги з:

- проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет (з видачею експертних висновків, які є офіційними письмовими доказами змісту веб-сторінок);
- видачі довідок з відомостями про реєстранта доменного імені або інформацією про його встановлення (для встановлення належного відповідача).

Центр компетенції створений у вигляді департаменту Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» (далі – УЦПНА), який є компетентним у сфері телекомунікацій та інформатизації з розумінням сучасних потреб формування зазначених доказів і їх юридичної сили. Ініціатором його створення виступило Об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (далі – УМІЦ), яке, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2003 № 447-р «Про адміністрування домену «.UA»» і статті 56 Закону України «Про телекомунікації», уповноважене здійснювати адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет. Так, УМІЦ акредитував і підтвердив компетентність УЦПНА в здійсненні ним функцій Центру компетенції адресного простору, а також затвердив чітко регламентований Порядок надання відповідних послуг.

Фіксація вмісту веб-сторінок здійснюється з використанням онлайн-сервісу «WEB-FIX» шляхом формування заявником заявок в особистому кабінеті, доступ до якого здійснюється через веб-сайт Центру компетенції. У результаті подачі такої заявки програмно-технічним комплексом системи «WEB-FIX» автоматично формуються всі файли, що входять до складу експертного висновку. При цьому заявник після закінчення 1-2 хв. після подачі онлайн-заявки має змогу переглянути зразок зафіксованого зображення веб-сторінки в особистому кабінеті для того, щоб переконатися,

що відповідна інформація зафіксована коректно. Також перевагою є те, що протягом 30 днів уся зафіксована інформація зберігається безкоштовно і в цей проміжок часу заявник має можливість підтвердити своє замовлення або ж за символічну плату продовжити зберігання таких файлів на наступні 30 днів. Така можливість була передбачена для того, щоб заявник міг у необмеженій кількості безкоштовно фіксувати веб-сторінки, тим самим забезпечуючи себе на майбутнє необхідними доказами, а оплачувати – в разі потреби отримання експертного висновку. Також під час зберігання таких файлів заявник може в досудовому порядку врегулювати спір, попередивши порушника про те, що у нього є відповідні докази.

Експертні висновки, видані Центром компетенції, є офіційними письмовими доказами змісту веб-сторінок у суді. В експертному висновку міститься інформація про:

- дату і час фіксації;
- доменне ім'я, яким адресується веб-сайт, що містить контент (доступність такого веб-сайту для публічного використання в мережі Інтернет);
- дату і час реєстрації доменного імені, дату внесення останніх змін щодо доменного імені, дату і час закінчення терміну реєстрації доменного імені;
- DNS-сервер(a);
- WHOIS Server;
- реєстратора доменного імені;
- реєстранта доменного імені;
- IP-адресу, якій відповідає доменне ім'я;
- адресу фактичного місцезнаходження власника хостингу;
- відомості про хостинг-провайдера;
- доступність сервера і його тип.

До такого висновку додається роздруковка PDF-файлу з фіксацією зовнішнього відображення змісту досліджуваної веб-сторінки.

Експертний висновок видається у паперовій формі, всі його сторінки нумеруються, прошиваються і скріплюються печаткою директора Центру.

Невід'ємною складовою висновку є також диск, що містить файли з фіксацією зовнішнього відображення змісту досліджуваної веб-сторінки, збережені у форматах JPG і PDF; архів, який містить журнал з хронологією запитів/відповідей від браузера до сервера з досліджуваної веб-сторінки; журнал даних перевірки адресації доменного імені; вихідний код досліджуваної веб-сторінки; файли, які є складовою веб-сторінки, у т.ч. з посиланнями з інших інтернет-ресурсів залежно від критеріїв дослідження.

До технологічних способів фіксації веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет необхідно віднести:

1. Довідки, отримані від провайдерів (log-файли). У вказаних файлах можуть бути дані щодо дій користувачів з приводу розміщення певної інформації. Однак варто зазначити, зміст такої інформації може різнитися залежно від налаштувань хостингу. Крім того, якщо провайдер знаходиться в іншій юрисдикції, отримання такої довідки буде доволі ускладненим.

2. Миттєву фіксацію веб-сторінок за допомогою приватних онлайн-сервісів. При здійсненні цього способу фіксується не тільки візуальне відображення, а й вихідний код, URL-адреса веб-сторінки та час здійснення такої фіксації.

Різновидом даного способу є фіксація за допомогою кешованої копії веб-сторінки у пошукових системах. Так, Т. Жуковський зазначає: «Якщо з моменту видалення веб-сторінки минуло небагато часу, існує шанс, що вона збереглася у вигляді кешованої копії веб-сторінки, збереженої відповідною пошуковою системою у момент, коли пошуковик востаннє відвідував зазначену веб-сторінку» [135, с. 41].

3. Використання сервісу Internet Archive. Way backMachine [136]. Щоб зафіксувати зміст веб-сторінки, остання повинна бути доступна в мережі Інтернет. Якщо ж сторінка була видалена або змінена, то можна провести фіксацію її змісту в режимі зворотного часу, збереженого в кеші або ж з

інтернет-архіву (<https://archive.org/>) – вказаний ресурс містить архів (колекції) веб-сторінок та іншого цифрового контенту, зафіксованих автоматично в різні періоди часу їх опублікування (розміщення) в мережі Інтернет технічними засобами Internet Archive (американська некомерційна організація, заснована у 1996 р.).

Необхідно відмітити, що така фіксація змісту веб-сторінки має певні технічні обмеження, зокрема, не зберігаються об'єкти, розмір яких більше 10 МБ, а також сторінки з обмеженим доступом. Крім того, дані з цього веб-архіву можуть бути видалені на вимогу власника веб-сайту.

Матеріали судової практики іноземних державах свідчать, що збережені копії Internet Archive в США визнаються судами як докази [137, с. 203].

4. Проведення експертного дослідження (дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів) [138]. Охромєєв Ю. зазначає, що: «При здійсненні експертного дослідження у сфері телекомунікацій проводяться наступні дії:

- перевірка доменного імені (експерт встановлює, чи існує web-сайт із відповідним доменним ім'ям в мережі Інтернет на дату проведення дослідження та чи коректно здійснюється з'єднання з ним);
- фіксація редиректу на інше доменне ім'я (якщо таке має місце);
- фіксація даних, отриманих за допомогою сервісу WHOIS (експерт встановлює дані про дату реєстрації доменного імені, дату внесення останніх змін, про адміністратора домену);
- визначення IP-адреси, якій відповідає доменне ім'я;
- фіксація даних про компанію, що надає послуги хостингу для даного доменного імені;
- перевірка коректності відображення вмісту web-сайту;
- відображення головної сторінки;

- переходи на сторінки, на яких розміщено об'єкти інтелектуальної власності чи інформацію, що мають значення для дослідження, та їх фіксація;
- фіксація аудіо-, відео- або текстових файлів, розміщених на веб-сайті, що мають значення для дослідження (такого роду дослідження вкрай актуальні при порушенні авторських прав в мережі Інтернет);
- фіксація всього веб-сайту, якщо це необхідно» [139].

Варто зазначити, що при вказаному експертному дослідженні відбувається дослідження саме вихідного коду/тексту веб-сайту. Разом з тим, необхідно відмітити, що при розгляді питання про порушення авторського права, останнє порушується не існуванням веб-сторінки, а розміщенням у мережі Інтернет окремого твору (творів) у цифровій формі. Такі твори можуть і не розміщуватись безпосередньо на досліджуваних веб-сторінках, а розміщуватися, наприклад, у складі веб-банерів таргетингової реклами.

Отже, при фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет обов'язково повинен аналізуватися (чи принаймні зберігатися) вихідний код веб-сторінки. Адже визначити належного відповідача можливо лише за допомогою вихідного коду, який дає змогу встановити, на якому веб-сайті розміщений певний твір.

Необхідно пам'ятати, що жоден з візуальних способів фіксації змісту веб-сторінок не може дати належного і достовірного уявлення про те, що ж насправді розміщується (і чи розміщується) на певній веб-сторінці та чи не була дана сторінка модифікована, оскільки такий спосіб є лише зовнішнім відображенням зображення, що подається на пристрій для виведення інформації, та не є дослідженням її внутрішньої структури.

Крім того, вказане зовнішнє відображення може суттєво відрізнятись залежно від програмного забезпечення, яке використовується для здійснення фіксації, версії операційної системи, роздільної здатності пристрою виведення інформації, регіонального обмеження доступу до веб-ресурсу за

IP-адресою, а також обмеження доступу до веб-ресурсу протягом певних годин доби тощо.

Внутрішня структура веб-сторінки (структурний елемент веб-сайту) містить написаний на мові інтернет-розмітки твір, що існує у віртуальній формі та може мати програмний характер [140, с. 30]. Також через певні технічні навички результати візуальних способів фіксації можуть бути спотворені шляхом технічної (хакерської) атаки на пристрій (наприклад, персональний комп'ютер певного нотаріуса або судді), з якого відбуватиметься огляд (такі дії становитимуть склад окремого кримінального злочину).

Із зазначеного питання актуальним є рішення Європейського Суду Справедливості (далі – ЄСС) у справі C-348/13 BestWater International, в якому ЄСС зазначив: «Якщо твір, який вільно доступний на веб-сайті, включається до іншого веб-сайту за посиланням, з використанням технології фреймінгу, такі дії не можуть кваліфікуватись як надання доступу для загального відома публіки у розумінні статті 3, пункту 1 Директиви 2001/29/ЕС Європейського парламенту та Ради від 22 травня 2001 року щодо гармонізації деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві» [141], оскільки в зазначеному випадку не відбувається надання доступу, саме новій публіці, для загального відома до твору [142, п. 20]. Твір, що розміщується за допомогою зазначених технологій, вже є загальнодоступним. Відтак, такі дії не потребують дозволу правоволодільців та, відповідно, не можуть визнаватись порушенням їхніх майнових прав.

Тобто включення до структури веб-сайту творів, які є загальнодоступними, наприклад, на YouTube (чи іншому веб-сайті), не є порушенням авторських прав, але за певних умов. Так, ЄСС врахував своє попереднє рішення у справі Svensson v Retriever Sverige AB (Case C-466/12) щодо правомірності розміщення гіперпосилань у мережі Інтернет, в якому зазначив: «Дії, коли за допомогою гіперпосилання можливо отримати доступ

до творів, розміщених на іншому веб-сайті, які знаходяться в обмеженому доступі, наприклад, через оформлення платного доступу (підписки), потребують дозволу правоволодільців і є наданням доступу для загального відома публіки. Надання доступу для загального відома публіки відбуватиметься і в тому випадку, якщо твір став недоступним на веб-сайті, на якому раніше він був розміщений у відкритому доступі або став доступним обмеженому числу користувачів, а на іншому веб-сайті доступ до матеріалів залишився можливим без дозволу правоволодільців» [143, п. 22–32].

На практиці найчастіше використовуються такі шляхи доведення інформації з сайту:

1) безпосереднє дослідження/показ у залі судового засідання. Однак для цього необхідна наявність відповідного технічного забезпечення. Варто зазначити, що інша сторона може підготуватися і змінити вміст сайту;

2) складення протоколу огляду з підписами свідків. У даному випадку йдеться про заміну показань свідків письмовими доказами. Зустрічаються випадки опечатування відповідних носіїв інформації (дисків, флеш-карт і навіть ноутбуків) у присутності свідків;

3) забезпечення доказів нотаріусом. У даному випадку учасникам справи необхідно довести наявність підстав вважати, що подання доказів згодом стане неможливим або складним. Нотаріус повідомляє про час і місце забезпечення доказів сторони і зацікавлені особи. Забезпечення доказів проводиться шляхом складання протоколу огляду. У цьому протоколі повинні бути відображенні адреса сайту, час огляду, мета огляду, характеристики комп'ютера, який використовується, провайдер, принтер, за допомогою якого був проведений друк фотографії сайту;

4) фіксація за допомогою оператора зв'язку. Даний метод також можна застосовувати для доведення факту і змісту листування за допомогою електронних повідомлень.

Судова практика з питання проведення експертного дослідження (дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів) є незначною. За результатами пошуку та аналізу судових рішень з вказаного питання в Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено такі судові рішення.

Так, у постанові Верховного Суду від 12.07.2018 у справі № 916/2102/17 зазначено: «В матеріалах справи наявні експертні висновки Департаменту «Центр компетенції» «Український центр підтримки номерів і адрес» за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет від 26.09.2017 за № 100/2017-ЕВ-ЦК та № 101/2017-ЕВ-ЦК якими зафіксовано вміст сторінок особистого кабінету замовника та які також підтверджують надання послуг за договором. Акти здачі-приймання за період з червня по листопад 2016 року відповідачем направлялися за допомогою сервісу Netpeak «Особистий кабінет Замовника», що підтверджується експертним висновком Департаменту «Центр компетенції» Українського центру підтримки номерів і адрес від 26.09.2017 за № 100/2017-ЕВ-ЦК. Будь-яких зауважень з приводу актів позивачем не заявлялося» [144].

У постанові Північного апеляційного господарського суду від 04.03.2021 у справі № 925/428/18 зазначено: «Ухвалою місцевого суду від 20.09.2018 було задоволено клопотання позивача та призначено у даній справі судову експертизу, на вирішення якої поставлено наступні питання:

- коли саме (точна дата та час) було опубліковано спірне оголошення відповідного змісту на веб-сайті Державної служби з питань геодезії України за наступним посиланням: <http://torgy.land.gov.Ua/auction/lot-card/21916?>
- чи перебував вказаний вище текст оголошення за посиланням: <http://torgy.land.gov.ua/auction/lot-card/21916> на веб-сайті в період з 22 березня 2018 року по 24 квітня 2018 року?

Проведення експертизи було доручено експерту Київського науково-дослідного інституту судових експертиз та зобов'язано відповідача-2, за

вимогою експертної установи, надати безперешкодний доступ до адміністрування (за необхідності, надати логін та пароль), в тому числі до ДЗК Адміністрування 3.0 веб-сайту Держгеокадастру України: <http://torgy.land.gov.ua> та файлів веб-сайту Держгеокадастру України: <http://torgy.land.gov.ua>. Однак, експертне дослідження, призначене ухвалою суду від 20.09.2018, проведено не було з тих підстав, що відповідач-2 не надав доступу до адміністрування веб-сайту <http://torgy.land.gov.ua> та log-файлів даного веб-сайту, оскільки дана юридична особа не є його держателем та адміністратором і не володіє такими даними, як логін та пароль, а також не має доступу до сервера зберігання баз даних сайту» [145].

Підсумовуючи, зазначимо, що існує низка способів фіксації змісту веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет. Однак за бажанням використовувати зміст веб-сайту (сторінки) в мережі Інтернет як електронний доказ, варто пам'ятати, що зволікати з фіксацією змісту веб-сайту (сторінки) не варто, тому що відомості в останній можуть бути в будь-який момент змінені чи вилучені власником веб-ресурсу чи іншою уповноваженою на те особою.

2.3. Текстові, мультимедійні та голосові повідомлення

Ще одним видом електронних доказів є текстові, мультимедійні та голосові повідомлення. До них, зокрема, належать SMS/MMS-повідомлення, листування електронною поштою та ін.

Виокремлення електронних повідомлень у самостійний вид електронних доказів зумовлено такими їх особливостями:

- 1) зазвичай, у них не застосовується електронний (кваліфікований) цифровий підпис (ця обставина ускладнює ідентифікацію відправника й одержувача повідомлення);
- 2) значні труднощі у фактичному відокремленні електронного повідомлення від її носія для представлення в суді;
- 3) здебільшого, дистанційна віддаленість місця оброблення цифрової інформації у вид, придатний для сприйняття людиною, та місця, де знаходиться носій, який зберігає таку інформацію.

Щодо правової природи текстових повідомлень хотілося б зазначити, що значення електронного листування направленого через мережу Інтернет у сучасних умовах важко переоцінити. Учасники господарських відносин протягом останніх 5-10 років активно взаємодіють за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж зв'язку, зокрема, через електронне листування. Електронне листування містить відомості про обставини, що мають значення для об'єктивного, повного та всебічного вирішення спору. Однак, судами України застосовуються різні підходи щодо оцінювання роздруківок електронного листування як доказів. Деякі суди приймають листування сторони зі своїм опонентом, у випадку, якщо із суті листів чітко зрозуміло, що листування велося саме між сторонами спору. Варто зазначити, що суди розглядають такі роздруківки як докази лише в сукупності з іншими доказами.

Інші ж суди не вважають електронне листування доказом у справі. У таких випадках способом доведення наявності вказаного листування є проведення комп'ютерно-технічної експертизи на предмет дослідження

електронної пошти. Для проведення такої експертизи необхідний жорсткий магнітний диск (вінчестер). Проведення експертного дослідження допоможе виявити наявність вказаної інформації та відновити її у випадку видалення.

Варто зазначити, що для надання експертові носія, необхідно мати уявлення про його місцезнаходження, яке може допомогти встановити виключно власник сервера, а також важливо мати змогу надати його експерту. Листування сторін по електронній пошті, яке надається сторонами як доказ у вигляді паперової роздруківки, зазвичай, долучається судом до матеріалів справи, але будь-якої доказової сили в собі не несе, тому що практично неможливо визначити, чи вносилися зміни у зміст електронних листів, яка конкретно посадова особа вела дану переписку, до яких правовідносин сторін вона належить та ін. Разом з тим, переписка може бути прийнята судом як доказ тільки за наявності відповідної угоди сторін. Зазначена угода сторін може бути відображена в договорі або складена у вигляді окремого документа, який, своєю чергою, встановлює порядок взаємодії сторін при здійсненні та виконанні угод.

Цікавим фактом щодо питання використання електронних засобів доказування є досвід США, де електронні поштові повідомлення стали одним з найбільш широко використовуваних джерел доказової інформації. Так, у 2006 р. у Federal Rules of Civil Procedure були внесені серйозні зміни, що стосуються подання та оцінювання електронних документів і повідомлень. Якщо раніше суди США брали до уваги лише офіційну ділову переписку, то у справі *CX Digital Media, Inc. v. Smoking Everywhere, Inc.* (S.D. Fla. Mar. 23, 2011) судом було прийнято рішення, яке є значущим як для судової системи США, так і для судової системи загалом. Як доказ зміни умов договору, суд взяв до уваги листування у програмі Jabber між представниками відповідача та позивача. Як результат, було винесено судове рішення, мотивоване змістом цих електронних повідомлень [146, с. 101].

Науковець Л.В. Білецька у своїх працях наголошує на тому, що у кожному окремому випадку суди оцінюють листування щодо конкретних обставин справи [147, с. 52].

У даному випадку під електронним листуванням ми розглядаємо лише електронні повідомлення, якими обмінюються контрагенти за допомогою використання електронної пошти або різних месенджерів. Сюди не входять електронні текстові документи, які направляються електронним повідомленням. Такий вид електронних доказів був розглянутий у пункті 2.1. цього розділу.

Необхідно зазначити, що, зазвичай, у господарському судочинстві України суди не приділяють належної уваги електронному листуванню як доказу, саме через технічні труднощі, які виникають під час витребування та дослідження даного виду електронних доказів.

Для мінімізації ризику визнання електронного листування недопустимим доказом у договорі необхідно визначити:

- вид зв'язку (електронна пошта, програма-месенджер, хмарний сервіс (платформа) тощо);
- електронні адреси сторін;
- номери зв'язку;
- вимоги до оформлення документів;
- питання, які можуть бути узгоджені з використанням таких способів зв'язку;
- способи посвідчення документів;
- періодичність перевірки сторонами електронної пошти;
- уповноважених осіб, їхні посади;
- формат файлів.

В іншому випадку суд може відхилити таку переписку з мотивів неприпустимості, оскільки ідентифікувати відправників і одержувачів повідомлень, а також зіставити такі повідомлення з правовідносинами сторін суд не має можливості.

Також докази у вигляді електронного листування не будуть прийняті судом за умови встановлення таких обставин:

- сторони не уклали угоду про обмін електронними документами;
- використано адреси електронної пошти інших осіб, які не є сторонами за договором і не уповноважені на вчинення відповідних дій;
- використано електронні адреси, відмінні від офіційних реквізитів вказаних сторонами у договорі.

Варто зазначити, що відсутність у договорі вказівки на можливість обміну між сторонами юридично значущими повідомленнями за допомогою телефонного зв'язку, мобільних додатків за відсутності заперечень сторони спору щодо приналежності даного листування до уповноважених представників організацій не свідчить про те, що зазначений вид доказів позбавлений доказової сили.

Важливе значення в судовому процесі має визнання електронного листування сторонами спору. Якщо сторони не оспорюють факт існування електронного листування і визнають його зміст достовірним, то суд приймає його до уваги як юридично значуще повідомлення.

Науковець Морозов Є. зазначав: «Роздруківка електронної переписки без електронного цифрового підпису не може бути використана як доказ у справі, оскільки не є електронним документом» [148].

Аналіз судової практики свідчить, що суди не беруть до уваги роздруківку електронного листування як електронний документ (копії електронного документа) у розумінні положень частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [31], та вказують: «Таке не може вважатися доказом, бо не містить електронного підпису, який є обов'язковим реквізитом електронного документа, оскільки у такому разі неможливо ідентифікувати відправника повідомлення і зміст такого документа не захищений від внесення правок і викривлення (Постанова ВС від 11 червня 2019 року у справі № 904/2882/18 [149], від 24 вересня 2019 року у справі № 922/1151/18 [150], від 28 грудня 2019 року у

справі № 922/788/19 [151], від 16 березня 2020 року у справі № 910/1162/19 [152])».

У постанові Південно-Західного апеляційного господарського суду від 12.08.2019 у справі № 916/2900/18 суд дійшов такого висновку: «Листування з використанням месенджера Viber і електронної пошти не містить відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронної підпису або іншого аналога власноручного підпису, що за приписами ГК України дозволило б точно ідентифікувати осіб, які складали відповідні листи і повідомлення (за наявності письмової згоди сторін спілкування на використання таких аналогів)» [153].

Постановою ВС у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.03.2020 у справі № 923/566/19 зазначено щодо прийняття господарськими судами попередніх інстанцій як належних та допустимих доказів скріншоти листування по електронній пошті. [154].

Верховний Суд у постанові від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 відхилив посилання скажника на те, що судами першої та апеляційної інстанцій безпідставно не взято до уваги наявні в матеріалах справи докази ведення між сторонами електронної переписки, а саме: «Суди попередніх інстанцій, надавши оцінку всім наявним у матеріалах справи доказам, дійшли висновку, що надані позивачем роздруківки електронного листування не можуть вважатись електронними документами (копіями електронних документів), оскільки невідповідають вимогам статей 5, 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», та не є належними доказами у справі. При цьому судами встановлено відсутність будь-яких доказів того, що копії договору та видаткової накладної, електронні листи, скріншоти яких наявні в матеріалах справи, створювалися у порядку, визначеному Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», та що вони підписувалися електронним цифровим підписом уповноваженою на те особою (з можливістю ідентифікувати підписантів договору), який є обов'язковим реквізитом

електронного документа. Такі обставини унеможливають ідентифікацію відправника повідомлення, а зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення» [155].

У постанові Верховного Суду від 11.06.2019 у справі № 904/2882/18 Касаційний господарський суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції про те, що: «Надана позивачем роздруківка електронної переписки з відповідачем (паперова копія знімка екрана монітора комп'ютера) не є належним доказом відправлення позивачем та отримання відповідачем письмової заявки про надання послуг за договором. З копії знімка екрана монітора комп'ютера не вбачається, лист якого саме змісту було відправлено на електронну адресу «ІНФОРМАЦІЯ_1». Роздруківка електронної переписки не може вважатись електронними документами (копіями електронних документів) у розумінні частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до якої електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Відповідно до частин 1, 2 статті 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, яка використовується для ідентифікації автора та/або підписування електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа.

Врахувавши викладене, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що надана позивачем роздруківка електронної переписки не може бути використана як доказ у справі, оскільки не відповідає вимогам Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», не містить електронного підпису, який є обов'язковим реквізитом електронного документа, що унеможливує ідентифікацію відправника повідомлення, зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення. Також суд зазначив, що у договорі,

укладеному між сторонами, не наведено умов щодо можливості електронного листування під час його виконання, щодо погодження між сторонами відповідних адрес для електронного листування та переліку осіб, уповноважених вести зазначене листування» [156].

Господарський суд Чернігівської області у рішенні від 24.03.2021 року у справі № 927/18/21 зазначив: «В судовому засіданні 23.03.2021 суд відповідно до ст. 82 ГПКУ здійснив огляд електронної скриньки за електронною адресою – ІНФОРМАЦІЯ_2, на яку з електронної адреси – ІНФОРМАЦІЯ_1 були надіслані договір поставки № 58-Ф від 28.08.2020 та Специфікація № 1 до нього, лист № 52 від 07.09.2020, про що складено протокол огляду речових доказів від 23.03.2021. Під час огляду зазначеної електронної скриньки встановлено, що всі досліджені документи мають формат «.jpg» і по суті є копіями фотографій письмових документів, надісланих електронною поштою. На підтвердження викладених обставин позивач надав для огляду лише копії фотографій у форматі «.jpg», надісланих електронною поштою. Оригіналів наведених письмових доказів суду не надано. У свою чергу, позивач подав заяву про огляд місця збереження даних, а саме електронної пошти позивача – ІНФОРМАЦІЯ_2 та направлені з електронної адреси відповідача – natali.9.1.@ukr.net докази: Договір поставки № 58-Ф від 28.08.2020 та Специфікацію № 1 до нього, рахунок-фактуру № СФ-0000035 від 01.09.2020, листи № 52 від 07.09.2020, № 45 від 28.08.2020. У судовому засіданні 23.03.2021 суд здійснив огляд цих доказів, а саме: договору поставки № 58-Ф від 28.08.2020, специфікації № 1 від 28.08.2020 до нього, листа № 45 від 28.08.2020, листа № 52 від 07.09.2020 року, які зберігаються в електронній скриньці «ІНФОРМАЦІЯ_2». З фотографій вищезазначених документів вбачається, що на цих документах міститься відтиск печатки «Фермерське господарство «ВОСНВІД» ідентифікаційний код 34258277» та підпис від імені постачальника, відтиск печатки та підпис від імені покупця відсутній. Роздруківки цих фотографій містяться в матеріалах справи.

Як вже зазначив суд, відповідно до приписів ст. 91 ГПК електронна копія (у тому числі фото) письмового доказу не вважається електронним доказом, а відтак підлягають застосуванню наслідки, визначені ч. 6 цієї статті, а саме якщо оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги. Єдиним належним доказом достовірності наданих копій могло бути лише дослідження оригіналу договору, зокрема за ініціативою суду. На цьому наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду при розгляді справи № 757/28231/13-ц. Електронне листування не може вважатись електронними документами (копіями електронних документів), оскільки не відповідають вимогам статей 5, 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», та не є належними доказами у справі. При цьому судом встановлено відсутність будь-яких доказів того, що копії договору та інших спірних документів, скриншоти яких наявні в матеріалах справи, створювалися у порядку, визначеному Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», та що вони підписувалися електронним цифровим підписом уповноваженою на те особою (з можливістю ідентифікувати підписантів договору), який є обов'язковим реквізитом електронного документа. Такі обставини унеможливають ідентифікацію як відправника повідомлення, так і створювача (власника) зроблених фотографій, а зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення. Подібні правові висновки викладені у постановках Верховного Суду від 11.06.2019 у справі № 904/2882/18, від 28.12.2019 у справі № 922/788/19, від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19. В свою чергу, позивач не надав суду доказів, які підтверджують, що з електронної адреси ІНФОРМАЦІЯ_1 відбувалось листування саме від імені керівника відповідача. Зазначення електронної адреси ІНФОРМАЦІЯ_1 у реквізитах сторін у Договорі не може підтверджувати належність цієї електронної

адреси відповідачу, зважаючи на спірність самого факту підписання цього Договору загалом, а відтак і цієї інформації як його складової» [157]. Верховний Суд у постанові від 28.12.2019 у справі № 922/788/19 зазначив: «Роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом (копіями електронних документів) в розумінні частини першої статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до якої електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа» [157].

У постанові Верховного Суду від 27.11.2018 у справі № 914/2505/17 зазначено: «Обмін сторонами інформацією при виконанні договірних зобов’язань шляхом надіслання електронних листів уже давно став частиною ділових звичаїв в Україні. Відповідно до статей 3, 5, 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронні документи вже давно стали частиною ділового обороту та юридична сила електронного документа, як доказу, не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму» [159].

У рішенні Господарського суду Закарпатської області від 16.12.2020 у справі № 907/729/20 суд зазначив: «Оцінивши на предмет належності та допустимості докази, надані позивачем на підтвердження виконання ним умов договору в частині надання відповідачеві як споживачу примірників акта приймання-передачі природного газу № РН-0003153 від 30.04.2020, копія якого долучена до матеріалів справи, не приймає такі до уваги з огляду на те, що скріншот «щодо дати надсилання акта № РН-0003153 від 30 квітня 2020 р. на електронну адресу відповідача» як електронний документ поданий до суду у паперовій копії не посвідченій належним чином; позивачем не зазначено про наявність у нього або іншої особи оригіналу цього електронного доказу. При цьому, умовами договору не визначено

можливість використання електронного листування нарівні з паперовими носіями, а в реквізитах сторін договору не вказана електронна адреса споживача, яка для цього використовується» [160].

Підсумовуючи викладене, зазначимо про необхідність здійснення офіційного листування електронною поштою з офіційними доменами або через спеціальні додатки, де неможливо видалити чи відредагувати повідомлення. Натомість, використання таких соціальних мереж як Telegram, WhatsApp та Facebook не рекомендовано через наявні труднощі підтвердження авторства листів і можливість спотворення їх змісту. Додатковою ж гарантією є використання електронного підпису, що слугуватиме верифікацією особи автора документа.

Під мультимедійними (англ. Multimedia Messaging Service, MMS) можна розуміти повідомлення з мультимедійним змістом (зображення, звук тощо), які пересилаються між мобільними пристроями, а не тільки з текстовим наповненням, як у випадку з SMS.

Щодо SMS/MMS-повідомлень зазначимо, що вказані повідомлення також повинні містити обов'язкові ознаки, а саме: відправник і одержувач повинні бути ідентифіковані. А тому, контактні телефонні засоби зв'язку мають бути також відображені в договорі, як і можливість їх використання. Оскільки суд прийме тільки ті докази, які дають змогу достовірно встановити, що повідомлення виходять від належної сторони. Для цього, наприклад, суд за клопотанням особи, яка бере участь у справі, може витребувати в оператора стільникового зв'язку відомості про власника спірного телефонного номера.

Важливою умовою є те, що відображені у повідомленнях відомості були доступними для сприйняття людиною і мали значення для справи.

Крім того, як і будь-які докази, електронні повідомлення повинні відповідати критеріям допустимості та належності. Тобто необхідно підтвердити їх причетність до даних, згенерованих телефонних договорів

(ознака допустимості), а також переконатися, що зміст і сенс повідомлення дають змогу встановити спірні обставини (ознака належності).

Щодо голосових повідомлень, варто зазначити, що вказані повідомлення дають змогу оперативно спілкуватися з контрагентами. За допомогою голосових повідомлень ви зможете спілкуватися швидше, що має велике значення при відправленні важливих і термінових повідомлень. Однак, слід пам'ятати, що використовувати вказаний вид спілкування можливо лише після дотримання наведених умов, що застосовуються до електронних повідомлень.

При поданні вказаних голосових повідомлень як доказів до суду їх зміст відображається у письмовому протоколі, а повідомлення додаються до нього у вигляді аудіофайлів на флеш-накопичувачі.

Проаналізувавши судову практику, доходимо висновку, що суди з великою обережністю ставляться до електронних доказів і здебільшого не беруть до уваги як належні докази документи або інформацію на електронних та/або паперових носіях, роздрукованих із соцмереж.

З огляду на викладене, з метою належного доведення свого права в суді рекомендуємо надавати таким документам статус офіційного документа передбачивши в умовах договору можливість електронного листування, порядок його оформлення (підписання КЕП) та засоби зв'язку (електронні адреси та номери телефону) лише з яких може здійснюватись листування.

2.4. Метадані, бази даних та інші дані в електронній формі

Важливу роль у сучасних інформаційних системах відіграє особливий вид інформаційних ресурсів, які називаються метаданими. Властивості метаданих, їх склад і функції істотно залежать від технологій реалізації систем, в яких вони використовуються, особливостей описуваних ними ресурсів, а також від сфери застосування та конкретних програм.

Зберігання та обробка даних у комп'ютерних системах, обмін між ними даними та доступ до них користувачів неможливі без опису властивостей цих даних. Вказані описи необхідні програмним засобам, які виконують зазначені функції, а також користувачам для формування запитів, аналізу даних та інтерпретації їх змісту. Описи такого роду називаються метаданими і вони є особливим видом інформаційних ресурсів. Їх створення часто вимагає значних зусиль та істотних витрат. Однак вони суттєво підвищують цінність даних, забезпечують більш широкі можливості їх використання.

Використання метаданих почалося задовго до появи комп'ютерних систем і до введення цього терміна в науково-технічну лексику. Бібліографічні описи використаних джерел у публікаціях, бібліотечні каталоги, різні класифікатори, анотації статей – все це є прикладами метаданих.

Варто зазначити, що саме завдяки метаданим підвищується якість пошуку. Інформування комп'ютера про те, які елементи даних зв'язані та як ці зв'язки необхідно враховувати, дає змогу здійснювати достатньо складні операції з фільтрації та пошуку, наприклад: «Якщо пошукова система «знає» про те, що «Ван Гог» є «голландським художником», то вона може видати у відповідь на пошуковий запит про голландських художників веб-сторінку про Ван Гога, навіть якщо слова «голландський художник» не зустрічаються на цій сторінці. Такий підхід називають представленням знань та знаходиться він у сфері інтересів Семантичної павутини та штучного інтелекту» [161]. Так, розвиток інформаційних технологій і сфери їх застосування призвели до істотного розширення функцій метаданих та їх різноманіття. В останні два

десятиліття метадані стали об'єктом багатьох досліджень, зокрема, у зв'язку з розвитком технологій Семантичної павутини, електронних бібліотек та ряду інших нових пластів інформаційних технологій. Також стала актуальною необхідність організації обміну метаданими між різними системами, забезпечення інтероперабельності та повторного використання інформаційних ресурсів. Усе це викликало активну діяльність зі стандартизації метаданих. У результаті було створено численні стандарти опису метаданих горизонтальної і вертикальної сфер. Активно використовуються на практиці стандарти платформи XML, Дублінське ядро, велика кількість схем метаданих для різних сфер застосування, стандарти мов концептуального моделювання, численні стандарти метаданих у науці – геоданих, астрономічних даних, а також наукових даних в інших напрямках досліджень.

Як зазначалося, використання терміна «метадані» істотно активізувалося в останні роки, однак, на сьогодні не склалося однозначного розуміння цього терміна. Доволі поширеним є наступне поняття: «Метадані – це дані про дані», але воно не розкриває різноманіття властивостей і функцій даного виду інформаційних ресурсів. Розглянемо деякі найбільш поширені трактування терміна «метадані». Отже, як зазначалося, найбільш поширеним визначенням метаданих є дані про дані [161; 162; 163; 164]. Існує також поняття, що метадані – це структуровані дані, які описують характеристики певного ресурсу [165]. Деякі користувачі трактують метадані як: «Опис не тільки складу даних, їх структури (формату) уявлення, місця зберігання та інших ознак, а й підтримку їх інформаційних систем, технологій, користувачів, методів доступу» [166]. Інші ж називають метаданими: «Інформацію, яка робить дані корисними» [167]. Також метаданими вважають: «Структуровані дані, що являють собою характеристики описуваних сутностей для цілей їх ідентифікації, пошуку, оцінки, управління ними» [168].

Існує поняття, що метадані – це машинооброблюючі дані, які описують деякі ресурси, цифрові і нецифрові [169]. Поряд з вказаним визначенням метаданих є поняття, що метаданими називається допускаюча комп'ютерну обробку та інтерпретацію людиною інформація про цифрові та нецифрові об'єкти [170]. Крім того, вважається, що метаданими називається структурована інформація, яка описує, пояснює, вказує місце розташування та іншим чином полегшує пошук, використання інформаційного ресурсу, а також управління ним [171]. Більшість користувачів вважають метаданими дані, що належать до певних елементів даних, тобто метадані – це дані про дані, специфікація, яких визначає, яким чином вони можуть створюватися, в яких контекстах вони можуть використовуватися, як їх трансформували або як вони можуть інтерпретуватись чи оброблятись [172]. Не менш цікавим є тлумачення метаданих як будь-якої дескриптивної інформації про інші джерела даних, яка сприяє організації, ідентифікації, уявлення, визначення місцезнаходження, забезпечення інтероперабельності, управління і використання цих даних [173]. Також існує поняття, що метадані – це дані з більш загальної формальної системи, яка описує задану систему даних [174]. Існує думка, що метадані зазвичай визначаються як «дані про дані», які призначені для вираження семантики інформації, відповідно, для поліпшення її пошуку і вибірки, розуміння та використання [175]. У Всесвітній павутині метадані – це слабоструктуровані дані, як правило, відповідні узгодженим моделям, що забезпечує операційну інтероперабельність у неоднорідному середовищі [176].

Здійснивши аналіз наведених визначень терміна «метадані» можна констатувати, що вони характеризують різні точки зору на метадані, акцентують окремі їх властивості або функції. Деякі з них є надто абстрактними і в силу цього – малопродуктивні. Інші ж належать до приватного виду метаданих і тому не носять загального характеру. Хоча такі визначення пропонуються авторами у конкретному контексті, в ряді випадків їх специфіка явним чином не обговорюється. Як результат, приписані

метаданим властивості або функції описуваних ресурсів неправомірно узагальнюються.

Інакше кажучи, метадані як вид інформації характеризують або пояснюють певну інформацію (наприклад, автор, дата, індекс, предмет і ключові слова, тип ресурсу, формат, джерело, мова, сфера користування, опис, штрих-код тощо).

Варто зазначити, що конкретний склад функцій метаданих залежить від особливостей використання їх системи, від характеру описуваних метаданими ресурсів, від базових інформаційних технологій системи, потреб її користувачів і від багатьох інших факторів.

Метадані мають такі властивості:

1. Відносний характер метаданих. Поділ інформаційних ресурсів на дані та метадані є відносним. Інформаційні ресурси, які відіграють роль метаданих в одних випадках, є даними в інших, і навпаки. Дійсно, сукупність тегів гіпертекстової розмітки веб-сторінки, назва публікації або її анотація, що міститься в її тексті, можуть використовуватися як метадані, що описують перелічені ресурси. Разом з тим, всі вони є складовими відповідних ресурсів і тим самим є даними.

2. Багаторівневість метаданих. Як зазначалося, опис властивостей даних і будь-якого іншого ресурсу може здійснюватися тільки в термінах більш абстрактної системи понять. Такі системи понять і їх зв'язків втілюють моделі більш абстрактного рівня (метамоделі) по відношенню до моделей, в термінах яких наведені описувані ресурси. При цьому метадані, як і дані, є інформаційними ресурсами. Для них також можуть існувати метадані, які являють собою мета-метадані по відношенню до вихідних описуваних ресурсів. Така ієрархія метаданих може включати будь-яку кількість рівнів. Специфікацію більш вищих рівнів ієрархії метаданих позначають термінами «мета-метадані», «мета-мета-метадані» і т.д.

3. Ресурси, які описуються метаданими. Як зазначалося, метадані можуть використовуватися для опису властивостей не тільки даних, а й багатьох інших ресурсів різних видів.

4. Автономні/вбудовані метадані. Метадані можуть бути автономними (відчуженими) від описуваного ресурсу, або вбудованими в нього. Приклади автономних метаданих: схеми баз даних (вони відчужені від описуваного ними наповнення бази даних); DTD, що описують тип XML-документів і збережені в мережі Інтернет поза конкретних примірників XML-документів; репозиторій метаданих відкритого архіву в технології відкритих архівів OAI [177; 178]; повнотекстовий індекс колекції текстових документів електронної бібліотеки. Приклади вбудованих метаданих: HTML-розмітка веб-сторінки; розмітка веб-сторінки засобами мікроформатів; DTD, специфіковану в тілі XML-документа; анотація статті, що міститься в її тексті; глосарій, що міститься в тексті специфікації офіційного стандарту. Якщо неструктуровані метадані вбудовані в текстовий документ, то для комп'ютерної обробки необхідно витягти їх з тексту. Методам вирішення цього складного завдання присвячено останнім часом ряд досліджень. Інформаційні ресурси з вбудованими описуючими їх метаданими відповідно називаються самоописуючі.

5. Метадані незалежні і залежні від контенту описуваних інформаційних ресурсів. Розрізняють метадані незалежні від контенту описуваного інформаційного ресурсу і залежні від контенту. Прикладами метаданих, незалежних від контенту, можуть служити: дата створення і місце зберігання текстового документа; тип файлу, в якому він міститься; URL веб-сторінки. Прикладом метаданих, залежних від контенту описуваного ресурсу, є: анотація тексту; його статистичні характеристики. Деякі з таких метаданих можуть робитися автоматично з тексту даного документа, інші формуються вручну.

6. Метадані незалежні і залежні від предметної сфери. Метадані першої з цих категорій, зазвичай, описуються виразними засобами стандартів

горизонтальної сфери (стандартів, що не орієнтовані на конкретну сферу застосування). Метадані другої категорії характеризуються великою різноманітністю, зокрема, існують власні системи метаданих у різних сферах наукових досліджень, у музейній справі, в освітній сфері тощо.

7. Системні і призначені для користувача метадані. Метадані можуть бути призначені для комп'ютерної обробки, пов'язаної з виконанням системних функцій (системні метадані). Також вони можуть бути призначені для користувачів інформаційної системи. Метадані, призначені для користувачів, можуть служити, наприклад, для інформування користувачів про властивості інформаційних ресурсів, властивості системних сервісів, контексту використання системи або надавати користувачеві інструкції про порядок виконання необхідних йому операцій. Існують системи, що створені для підтримки всієї сукупності метаданих інформаційної системи. Їх називають системами словників-довідників даних [179; 180]. Компонент довідник даних управляє метаданими, призначеними для системи, а словник даних – метаданими, призначеними для користувачів.

8. Структуровані і неструктуровані метадані. Для підтримки системних функцій, зазвичай, використовуються структуровані метадані. Метадані, призначені для користувачів, можуть бути як структурованими, так і неструктурованими, наприклад, вони можуть бути звичайними текстами. На відміну від структурованих метаданих, для неструктурованих метаданих не існує будь-яких загальноприйнятих стандартів їх подання. Структуровані метадані, так само як і неструктуровані, можуть описувати і структуровані, і неструктуровані дані.

9. Статичні і динамічні метадані. Метадані можуть бути як статичними, так і динамічними. Так, у системах баз даних відносно незмінна схема бази даних. У той же час каталоги колекцій в електронній бібліотеці змінюються при включенні до них нових інформаційних об'єктів.

10. Залежність метаданих від інформаційної архітектури системи. Склад і зміст метаданих залежить від того рівня інформаційної архітектури

інформаційної системи, якому належить ресурс, описаний метаданими. Дійсно, метадані, що описують веб-сторінки на рівні зберігання є сукупністю тегів гіпертекстової розмітки, яку можна бачити у вихідному коді сторінки. Водночас, на «логічному» рівні, у тому вигляді, як браузер відтворює цю сторінку на екрані комп'ютера, з цією сторінкою асоціюються зовсім інші метадані, наприклад, її URL і опис її контенту в різного роду каталогах для користувачів мережі Інтернет.

11. Засоби уявлення метаданих. Для подання метаданих можуть використовуватися різноманітні виразні засоби: природні та штучні мови, набори елементів метаданих (схеми метаданих), графічні схеми і діаграми, а також інші засоби.

Варто зазначити, що метадані виконують різноманітні функції в системах, які їх використовують. Функції та склад метаданих істотно залежать від інформаційних технологій, на яких базується система, від її функціональності, від властивостей підтримання в ній інформаційних ресурсів, способів їх організації в системі, особливостей завдань їх обробки і від багатьох інших факторів. Щодо класифікації метаданих, доречно зазначити, що існують різні підходи щодо їх класифікації. За найбільш популярною класифікацією розрізняють: описові, структурні й адміністративні метадані [181]. Описові метадані описують контент ресурсу (наприклад, набір значень елементів метаданих), його бібліографічні дані (якщо це публікація), анотацію, ідентифікатори ресурсу.

Структурні метадані характеризують загальну структуру ресурсу та її компоненти, обсяг та інші подібні властивості описуваного ресурсу.

Адміністративні метадані описують дати створення та оновлення ресурсу, ким він був створений або модифікований, хто власник прав на цей ресурс, повноваження доступу користувачів, відомості про наявні версії і/або копії ресурсу, де вони зберігаються та інші відомості, необхідні для адміністрування та управління ресурсом.

У матеріалах проєкту, присвяченого створенню цифрових архівів, пропонується така ж сама класифікація [182]. Однак до складу адміністративних метаданих автори включають технічні метадані (опис ІТ-аспектів інформаційних ресурсів і використовуваних інформаційних технологій), метадані управління правами (декларації прав на ресурс і обмеження доступу до нього), а також метадані цифрового походження (відомості про створення та подальшу обробку цифрового ресурсу, у т.ч. подробиці про відповідальність за кожну подію протягом його існування).

Деякі науковці пропонують більш розширену класифікацію, що передбачає наступні класи метаданих.

Адміністративні метадані. Служать для управління та адміністрування електронними колекціями та іншими інформаційними ресурсами. Надають інформацію про збір даних, їх місцезнаходження, права і способи репродуціювання ресурсів, умови легального доступу.

Описові метадані. Використовуються для ідентифікації та опису властивостей колекцій і пов'язаних з ними інформаційних ресурсів. До таких метаданих належать каталожні записи, інформація для допомоги під час пошуку, опис версій ресурсів, спеціалізовані індекси, гіпертекстові зв'язки між ресурсами, анотації творів і користувачів.

Метадані збереження. Призначені для управління збереженням колекцій та інших інформаційних ресурсів. До цього класу метаданих відносяться документація про фізичні умови збереження ресурсів, про вжиті заходи для фізичного збереження, про цифрові версії ресурсів, про зміни, що відбулися під час їх оцифровки та збереження.

Технічні метадані. Включають опис функціонування систем, документацію з апаратного та програмного забезпечення, технологічну інформацію про проведене оцифрування, дані аутентифікації та забезпечення інформаційної безпеки (ключі шифрування, паролі).

Метадані про використання. Описують характер використання ресурсів, у т.ч. повторного використання, версії ресурсів, авторські права на ресурси, включають журнал реєстрації пошуку та ін. [183].

Крім того, існують спроби створення узагальненої класифікації наукових метаданих, а саме:

- опис трансформацій даних (опис наукових моделей, комп'ютерних програм та ін.);
- опис семантики даних;
- опис структури даних;
- опис атрибутів даних;
- опис значень даних [184].

Дана класифікація, на жаль, є досить вузькою. Вона не включає метаданих, що описують наукові прилади, процеси дослідницької діяльності, її інфраструктурні та інші ресурси, пов'язані з наукою та науковою діяльністю.

Отже, зазначимо, що безліч визначень терміна «метадані» існує не випадково. Причина в тому, що досить складно дати якісне і лаконічне визначення цього терміна. Необхідно відмітити, що метаданим в останні роки присвячено величезну кількість публікацій, однак в них мало уваги приділяється систематичному обговоренню їх спільних властивостей і функцій. Найчастіше обговорюються проблеми, пов'язані зі створенням систем метаданих для конкретних сфер наукових досліджень, бізнесу та інших сфер діяльності, розробок електронних бібліотек, різноманітних репозиторіїв цифрових інформаційних об'єктів, інформаційних систем для конкретних сфер застосування.

Прикладом із судової практики щодо застосування метаданих є наступне рішення суду. Так, суд за метаданими файлу (EXIF) зміг встановити, що спірний знімок дійсно зроблений фотокамерою позивача, а також виявив у метаданих прізвище позивача і дату створення фото. Однак під час перегляду змісту електронних файлів за допомогою двійкового

редактора встановив, що файл складається з графічної і текстової частин. При залученні фахівця текстова частина файлу за допомогою двійкового редактора була відредагована, внаслідок чого були внесені зміни у серійний номер фотокамери, ім'я автора та ін. Враховуючи викладене, суд дійшов висновку, що метадані графічних файлів (EXIF) можуть бути відредаговані без порушення цілісності зображення, тому не дозволяють з необхідною достовірністю ідентифікувати автора або фотокамеру, за допомогою якої створено зображення (рішення Ленінського районного суду міста Севастополя від 25.12.2012 у справі № 2-2881/11) [185].

Щодо баз даних хотілося б зазначити наступне. База даних – це упорядкований набір логічно взаємопов'язаних даних (інформації), які призначені для задоволення інформаційних потреб користувачів. База даних у загальному вигляді містить схеми, таблиці, збережені процедури, подання та інші об'єкти. Існує також інше поняття бази даних (англ. database), а саме: «Це сукупність даних, організованих відповідно до концепції, яка описує характеристику цих даних і взаємозв'язки між їх елементами; ця сукупність підтримує щонайменше одну з областей застосування» [186]. Тобто, базою даних є будь-який впорядкований набір даних (наприклад, паперова картотека на підприємстві з укладеними договорами).

На сьогодні для забезпечення роботи з базами даних використовують системи керування базами даних (далі – СКБД): «Система керування базами даних – це система, заснована на програмних та технічних засобах, яка забезпечує визначення, створення, маніпулювання, контроль, керування та використання баз даних» [187].

Варто зазначити, що спочатку призначенням бази даних було зберігання масивів даних. Однак, їх широко використовують і для збереження адміністративної інформації та спеціалізованих даних.

Бази даних класифікують за різними критеріями. Найбільш поширеними є такі класифікації:

- 1) за моделлю організації даних:

- ієрархічна (може бути представлена як дерево, що складається з об'єктів різних рівнів, а між об'єктами існують зв'язки типу «предок-нащадок»);
 - мережна (подібна до ієрархічної, але кожен об'єкт може мати більше одного предка);
 - реляційна (зберігає дані у вигляді таблиць. Реляційну модель даних використовують найвживаніші системи керування базами даних);
 - об'єктно-орієнтована (дані оформлюють у вигляді моделей об'єктів);
- 2) за розміщенням даних:
- локальні, або їх ще називають централізовані (коли база даних підтримується на одному комп'ютері);
 - розподілені (коли частини такої бази даних розміщують на різних комп'ютерах мережі);
- 3) за технологією фізичного зберігання бази даних:
- у вторинній пам'яті (традиційні);
 - в оперативній пам'яті (in-memory database);
 - у третинній пам'яті (tertiary database).

Підсумовуючи, зазначимо, що бази даних, так само, як метадані, відіграють важливу роль у сучасних інформаційних системах та завжди можуть бути використані як електронні докази, що допоможуть встановити істину у спірних справах.

Висновки до розділу 2

В даному розділі нами проаналізовано окремі види електронних доказів, а саме: електронний документ (у т.ч. текстовий документ, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), сторінки веб-сайту, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та іншим дані, що можуть бути подані суду в електронній формі, та встановлено особливості кожного виду електронних (цифрових) доказів.

Зокрема, встановлено, що електронний документ носить змішаний характер. Його відмінність від письмового доказу полягає в тому, що у письмовому документі висловлена думка автора. З речовими доказами електронні засоби доказування об'єднує те, що електронні документи самі по собі не доступні людському сприйняттю. Разом з тим інформація, що міститься в пам'яті електронно-обчислювальної машини, є тиражованою, тобто має властивості письмового доказу.

Таким чином, електронні докази мають істотну специфіку, яка повинна відображатися як в матеріальному, так і процесуальному законодавстві, оскільки існують специфічні вимоги щодо форми електронного документа, які забезпечують його доказову функцію.

Також встановлено, що оригінал електронного документа повинен:

- давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством;
- у визначених законодавством випадках бути пред'явленим у візуальній формі відображення, у т.ч. у паперовій копії. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством.

Проаналізовано основні електронні докази та виокремлено, електронні документи як найбільший вид вказаних доказів, що, своєю чергою, мають певні характерні особливості.

Постійний розвиток інформаційних технологій потребує відповідного законодавчого регулювання, тому що саме через недостатність і недосконалість законодавчого регулювання інформаційних технологій існує проблема в їх використанні в якості доказів.

Разом з цим, проаналізувавши поняття електронного документа та можливість його застосування у господарському судочинстві встановлено, що на законодавчому рівні не надано повного визначення поняття електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності, та не передбачено, які ознаки він повинен мати для того, щоб суд визнав його належним доказом і долучив до матеріалів справи. Згідно з приписами Закону України «Про електронні довірчі послуги» використання електронного підпису, який відповідає вимогам до кваліфікованого електронного підпису, дозволяє забезпечити електронну ідентифікацію підписувача і гарантує цілісність підписаних даних, а також має презумпцію відповідності особистому підпису (статті 14, 18, 23 Закону) [34].

Вважаємо, що відсутність кваліфікованого електронного підпису не зумовлює недостовірність певних даних в електронній формі, й відповідно, недостовірність електронного доказу. Вирішення питання достовірності такого доказу має відбуватися на загальних засадах, визначених ГПК України, і відповідно до стандарту доказування «баланс ймовірностей», передбаченого ст. 79 ГПК України.

У Керівництві «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі», ухваленому Комітетом міністрів Ради Європи 30.01.2019 зазначено, що електронні (цифрові) докази можуть бути у формі тексту, відео, фотографій чи аудіозаписів. Дані можуть бути отримані за допомогою різних способів та з різних джерел, наприклад мобільних телефонів, веб-сторінок, бортових комп'ютерів або GPS-реєстраторів (у тому числі відомості, що перебувають поза контролем сторони). Електронні повідомлення (електронна пошта) є типовим прикладом електронних доказів, оскільки вони походять з

електронного пристрою (комп'ютера або пристрою, схожого на комп'ютер) і містять відповідні метадані.

Однак, вважаємо, що важливим є дотримання судами принципу недискримінації при дослідженні електронних доказів, який означає, що суди не повинні відмовляти в прийнятті електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони зібрані та / або подані в електронній формі. Так, суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише через відсутність вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису. Сторонам має бути дозволено подавати електронні докази в оригінальному електронному форматі без необхідності надання роздруківок (пункти 6, 7, 9 Керівництва) [188].

Невикористання електронного підпису особами, які створили електронний доказ (лист, повідомлення, файл, аудіозапис, інші дані) не є підставою для визнання такого доказу недопустимим, якщо інше не встановлено законом.

Варто зазначити, що в господарському законодавстві відсутні умови, яких необхідно дотриматися для надання електронному документу статусу доказу. Одним з основних завдань щодо визначення критеріїв допустимості електронних доказів є встановлення таких параметрів, які б забезпечували максимальну достовірність цих доказів, а також законність їх отримання.

Здійснивши аналіз судової практики, встановлено, що суди з великою обережністю ставляться до електронних доказів і здебільшого не беруть до уваги як належні докази документи або інформацію на електронних та/або паперових носіях, роздрукованих із соцмереж.

Також встановлено, що як і будь-які докази, електронні повідомлення повинні відповідати критеріям допустимості та належності. Тобто необхідно підтвердити їх причетність до даних, згенерованих з телефонних договорів (ознака допустимості), а також переконатися, що зміст і сенс повідомлення дають змогу встановити спірні обставини (ознака належності).

З огляду на викладене, з метою належного доведення свого права в суді рекомендуємо надавати таким документам статус офіційного документа передбачивши в умовах договору можливість електронного листування, порядок його оформлення (підписання КЕП) та засоби зв'язку (електронні адреси та номери телефону) лише з яких може здійснюватись таке листування.

РОЗДІЛ 3.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Особливості дослідження та оцінки електронних засобів доказування у господарському процесі

Інститут доказування є важливим елементом для ухвалення судом законного та обґрунтованого судового рішення. Не менш важливим є встановлення у спірних правовідносинах всіх обставин справи. Питання про те, хто та в який спосіб бере участь у процесі доказування, які засоби використовуються у зазначеному процесі та який порядок доказування застосовується, відіграє ключову роль як у теорії доказування, так і в судовій практиці.

Приписами статті 73 ГПК України встановлено, що: «Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи» [43].

Як зазначалося, ГПК України до засобів доказування, що можуть використовуватися у господарському процесі, відносить: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Правильна оцінка судом доказів, у т.ч. й електронних, має велике значення для винесення законного та обґрунтованого рішення у справі. Також важливою умовою є правильний збір та подання зазначених електронних доказів.

Процесуальний закон встановлює також межі можливої поведінки кожного суб'єкта доказування шляхом наділення їх процесуальними правами під час доказування у справі. Загалом принцип змагальності визначає функції з доказування кожного суб'єкта доказування, а саме сферу застосування судом розпорядчих повноважень у доказуванні у справі.

В юридичній літературі існує дві головні концепції щодо поняття судового доказування, його суті та суб'єктів.

В основі однієї – погляди щодо судового доказування як способу пізнання фактичних обставин справи. І вважають, що під судовим доказуванням потрібно розуміти діяльність суб'єктів процесу із встановлення за допомогою вказаних законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами [189, с. 103].

Автори, які дотримуються іншої концепції, вважають: «Під доказуванням слід розуміти діяльність з метою переконати суд в істинності фактів, які він розглядає». Існує думка: «... доказування – не пізнання, доказування для пізнання» [190, с. 159]. Васильченко Т.В. зазначає: «Основним у процесі судового доказування, що впливає на змагальні засади судочинства, є межі втручання суду у встановлення обставин справи» [39, с. 147]. Заслуговує на увагу думка, з якою ми повністю погоджуємось, що: «Доказуванням є процесуальна діяльність тільки сторін, яка складається із представлення доказів, спростування доказів супротивника, заяви клопотань, участі в дослідженні доказів» [191, с. 191]. Васильєв С.В. зазначає: «Сторони вільні у наданні господарському суду своїх доказів і доведенні їх переконливості. Проте вирішуючи питання щодо доказів, господарські суди повинні враховувати інститут допустимості засобів доказування, згідно з яким обставини справи, що відповідно до законодавства повинні бути підтвердженні певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування» [192, с. 62].

Досліджуючи питання доказування, було встановлено, що навіть традиційні лексичні тлумачення терміна не відзначаються одностайністю – доказування характеризують і як діяльність щодо підтвердження якогось положення аргументами і фактами, і як процес отримання нового знання на основі системи висновків [7, с. 91].

На сьогодні в юридичній науці по-різному визначається поняття «доказування», оскільки існує багато підходів та, відповідно, немає єдиної концепції щодо визначення даного терміна.

Так, В.В. Комаров вважає, що: «Судове доказування – це процесуальна діяльність суду й інших учасників процесу, спрямована на встановлення істини з конкретної справи і вирішення спору між сторонами» [193, с. 185].

На думку М.Й. Штефана: «Доказуванням є процесуальна та розумова діяльність суб'єктів доказування, що здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку та спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав й обов'язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збирання, витребування, дослідження й оцінки доказів» [194, с. 249].

Варто зазначити, що теорія доказування також розмежовує поняття доказів і засобів доказування. Поняття доказів пов'язується з розглядом справи у суді, коли встановлюються певні юридичні факти та обставини в судовому засіданні. Однак існують випадки, коли законодавчими актами встановлено певні вимоги для доведення відповідних юридичних фактів.

Доказова діяльність здійснюється у певній послідовності. Існують такі етапи доказування: формування предмета доказування, у т.ч. посилення на фактичні обставини справи, збір та подання доказів, їх дослідження і оцінка [195, с. 111].

Як зазначає О.Б. Муравін: «Предмет доказування – це система (сукупність) фактичних обставин, що підлягають доказуванню по справі для її правильного вирішення; це сукупність фактів, що мають матеріально-правове значення, тобто юридичні факти, встановлення яких необхідне для винесення судом законного й обґрунтованого рішення по справі, це факти, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує можливість виникнення, зміни або припинення матеріально-правових відносин між їх суб'єктами. Предмет доказування – це те, що необхідно доказувати стосовно кожної господарської справи. Правильне встановлення предмета доказування по конкретній справі – умова цілеспрямованої діяльності суду, забезпечення

повноти, всебічності, об'єктивності дослідження обставин справи» [196, с. 97].

Встановлення фактичних обставин справи (кваліфікація обставин) – це підготовча стадія, але надзвичайно відповідальна, оскільки іноді саме вона має вирішальне значення. Недаремно законодавець відніс як вимогу до позовної заяви необхідність зазначення в ній змісту позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Повнота позовної заяви залежить від викладення обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Останні – це підстава позову, тобто юридичні факти, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Згідно з частиною 3 статті 13 ГПК: «Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом» [43].

Вирішуючи питання про достовірність чи силу доказів, правозастосувальний орган пов'язаний дійсністю, яка існувала лише в одному «варіанті», а отже, вибір як такий відсутній. Орган правозастосування не може визнати недостовірний доказ достовірним і навпаки, оскільки в протилежному випадку перекручується справжня реальність, що унеможливорює встановлення об'єктивної істини у справі [197, с. 54].

Щодо збору доказів, то варто зазначити, що приписами частини 4 статті 74 ГПК встановлено: «Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів» [43]. Тобто, витребування судом доказів допускається виключно у випадку, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи своїх

процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо поданих відповідних доказів.

Одержання і дослідження доказової інформації та засобів доказування (змісту і процесуальної форми доказів) повинні здійснюватися у встановленому законом процесуальному порядку, який є процесуальною гарантією всебічного, повного та об'єктивного пізнання дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін [198, с. 271].

Необхідно зазначити, що збирання та вилучення доказів – це певна правова процедура, дотримання якої є необхідною умовою для прийняття та дослідження судом вказаного доказу.

Малюга Р.В. під час дослідження суті збирання доказів, наведених різними науковцями, зазначив: «Одні вважають, що це діяльність з виявлення, фіксації, вилучення і збереження різних доказів. Інші розуміють його як виявлення, збирання, фіксацію і дослідження доказів. Існує точка зору, яка полягає в тому, що пошук і виявлення доказів, а також їхнє закріплення (фіксація) складають самостійні стадії доказування. У діяльності зі збирання доказів також включають їх виявлення, збирання і закріплення. Збирання доказів розглядають як виявлення доказів, їх розгляд та процесуальне закріплення. Під збиранням доказів розуміють пошук, виявлення доказів і отримання інформації, яка в них міститься, або як пошук сприйняття і закріплення доказової інформації» [199, с. 281].

Для встановлення певних фактів під час судового розгляду господарський суд досліджує письмові, речові та електронні докази, висновки експертів, допитує свідків, заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі, експертів, а також оголошує такі пояснення, покази та висновки, які викладені в письмовій формі.

Так, частиною 4 статті 74 ГПК встановлено неможливість збирання судом доказів, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, однак суд, встановивши порушення принципу добросовісності здійснення

процесуальних прав учасником справи, має право витребувати необхідні докази для розгляду справи [43].

Тобто, положення законодавства щодо витребування доказів за ініціативою суду можливе лише у випадку недобросовісної поведінки учасника справи щодо доказів, а також: «Покликане зберегти баланс між змагальністю сторін, що забезпечує реалізацію приватноправового інтересу у господарському судочинстві, та активністю суду в контексті принципу суддівського керівництва процесом, що відбиває публічно-правовий інтерес в ефективності судочинства. Необхідність збереження відповідного балансу прямо впливає із норми, що регулює завдання господарського судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» (ч. 1 ст. 2 ГПКУ) [43].

Стосовно подання доказів варто зазначити, що відповідно до приписів ГПКУ, учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати до суду електронний доказ у такому вигляді:

- 1) оригінал;
- 2) електронна копія, засвідчена кваліфікованим електронним цифровим підписом;
- 3) паперова копія, посвідчена в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Судова практика з даного приводу вказує на те, що: «Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом, однак є однією з форм, у якій учасник справи має право подати електронний доказ (частина третя статті 96 ГПКУ), який, в свою чергу, є засобом встановлення даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (пункт 1 частини другої статті 73 ГПК України). Таким чином подання електронного доказу в паперовій копії

саме по собі не робить такий доказ недопустимим. Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, у випадку якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу (Постанова ВС від 29 січня 2021 року у справі № 922/51/20)» [43; 200].

На сьогодні у практиці склалися такі правила забезпечення достовірності електронних доказів та подання їх до суду:

1) якщо електронний документ містить у собі графічну або текстову інформацію, то роздруковується його паперова копія, яка оформлюється і завіряється уповноваженою особою. Ця копія долучається до матеріалів справи. Досліджується дана копія як звичайний письмовий документ. Аналогічна ситуація зі сторінками в мережі Інтернет;

2) якщо електронний документ містить аудіо- або відеоінформацію, то, як правило, робиться копіювання таких файлів на окремий переносний електронний носій, який долучається до матеріалів справи та досліджується за допомогою спеціальних технічних засобів;

3) якщо операції, що документально підтверджуються електронним документом (електронний документ підписаний КЕП), а сторони не визнають надання послуг, що підтверджуються цим документом, то призначається комплексна експертиза за даними щодо автентичності КЕП.

Як зазначила науковець І.В. Булгакова: «Сьогодні законодавством України не визначено будь-яких правил застосування електронних документів у господарському процесі, а також критеріїв достовірності даних, що містяться в таких документах» [201, с. 100].

Наступним етапом у доказуванні є оцінка доказів – це логічний процес встановлення наявності й характеру зв'язків між доказами, визначення ролі, значення, достатності та шляхів використання доказів для встановлення істини [202].

Основним завданням суду при вирішенні спору є: «Всебічне, повне та безпосереднє дослідження доказів, які подані до суду. Суддя в процесі

оцінки доказів, в т.ч. й електронних, здійснює розумову діяльність, завдяки якій визначає належність та допустимість доказів, їх достовірність, достатність та взаємний зв'язок в цілому. Дана діяльність здійснюється у відповідності до законів логіки та в умовах, що встановлені правовими нормами. Приписами частини 1 статті 86 ГПК встановлено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів» [43].

Під оцінкою доказів належить розуміти висновок органу або посадової особи, яка розглядає справу, про достовірність чи недостовірність одержаних фактичних даних щодо обставин цієї справи. На підставі оцінки доказів вони приймають відповідне рішення [203, с. 299].

Варто звернути увагу на те, що згідно з частиною 2 статті 86 ГПК: «Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також вірогідність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності» [43].

У своїх наукових працях одні науковці твердять, що: «У теорії оцінки доказів переплітаються власне юридичні питання з найскладнішими проблемами світогляду, теорії пізнання, логіки, психології й інших наук» [204, с. 69].

Інші ж науковці вважають: «Оцінюючи докази, суд не проявляє жодного власного розсуду, а тільки вільно, поза всяким стороннім впливом, сприймає їх, маючи за мету представити такими, якими вони є насправді. Судовий розсуд передбачає вольовий момент, діючи як форма управління правовими відносинами, являючись способом вирішення завдань право розпорядчого порядку» [205, с. 96].

Чи не найважливішим правилом при оцінюванні доказів є оцінка всіх належних, допустимих, достовірних доказів у їх сукупності. Це дає змогу зіставити докази, перевірити один із них за допомогою іншого тощо. Лише здійснивши таку оцінку, суд може дійти висновку про достатність доказів,

які підтверджують факт надання послуг, чи, навпаки, їх спростовувати [206, с. 274].

Щоб вирішити це питання в умовах змагальності, суд має бути спроможним об'єктивно оцінити правові позиції сторін і дати правильну матеріально-правову кваліфікацію правовідносинам, що склалися, і саме з цих позицій визначити сукупність тих обставин, які мають бути встановлені [207, с. 182]. Зміст доступності правосуддя розкривається через сукупність її елементів, серед яких аргументується вирішення правових, соціальних і економічних [208, с. 96].

На думку інших авторів: «Оцінку судових доказів варто розглядати не тільки як логічну операцію, але і як складовий елемент усього процесу доказування, деякою мірою урегульований нормами процесуального права» [209, с. 175; 210, с. 69].

Існує також думка, що оцінку доказів визначають: «Як психічну діяльність суб'єктів пізнання з визначення якостей і властивостей доказів при розгляді і вирішенні конкретних [юридичних] справ, що протікає в логічній і процесуальній формах та складається з трьох етапів: постановлення завдання, процесу його вирішення і підсумку, результату вирішення». Процесуальна форма оцінювання доказів складається з трьох елементів:

- а) сукупність процесуальних вимог, запропонованих до розумової діяльності з оцінки доказів;
- б) процес реалізації цих вимог у ході розумової діяльності суддів з оцінки доказів;
- в) процесуальний результат, що знайшов відображення в судовому рішенні (ухвалі)» [211, с. 8-9].

Згідно з процесуальними та науковими принципами: Суд при здійсненні оцінки доказів має дотримуватись:

- принципу внутрішнього переконання;
- принципу безпосереднього, повного, всебічного та об'єктивного дослідження доказів у всій сукупності;

- принципу законності.

Принцип внутрішнього переконання судді полягає в тому, що суддя самостійно вирішує питання достовірності поданих доказів та достатності їх для прийняття законного рішення у справі. Тобто, внутрішнє переконання судді – це особисте ставлення останнього до певного об'єкта, яке з'являється у процесі розгляду справи та базується виключно на доказах.

Під внутрішнім переконанням слід розуміти сформоване під час розгляду справи уявлення судді про те, як слід вирішити спір. Бойко В.Ф. зазначає: «Внутрішнє переконання – це світогляд судді, котрий формується з народження, протягом усього життя – тобто це життєвий досвід, загальна культура, юридичний досвід» [212, с. 100]. Грошевий Ю.М. вважає: «Внутрішнє переконання судді становить собою усвідомлену потребу судді, використання ним власних думок, поглядів і знань. Воно пов'язане з правосвідомістю судді, яка розглядається як форма суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, а також почуттів, емоцій і переживань. Вони характеризують ставлення людей і соціальних груп (у тому числі й через фактичну поведінку) до діючої й бажаної правової системи» [213, с. 64].

Рішення посадової особи як результат діяльності із застосування права має виражати переконання такої особи, тобто впевненість у тому, що оцінка доказів проведена правильно, обставини, що покладені в основу рішення, встановлені відповідно до закону, а обране рішення відповідає правовому припису [214, с. 54].

Яценко О.В. зазначає: «Внутрішнє переконання можна визначити як розумну, усвідомлену та обґрунтовану впевненість судді у правильності певного висновку, яка спирається на об'єктивні факти і формується у результаті неупередженого та всебічного дослідження всіх обставин судової справи» [215, с. 113].

Проаналізувавши наведені твердження науковців, можна дійти висновку, що внутрішнє переконання – це елемент розумової діяльності

судді, який безпосередньо пов'язаний з дослідженням та оцінкою доказів, що відображає фактичний склад правовідносин, наявних у справі.

Тобто, внутрішнє переконання судді, як і будь-якої іншої людини, базується на його правосвідомості, правових принципах, ідеях, світогляді, теоріях, концепціях, які є результатом теоретичного, раціонального аналізу та відображенням правової дійсності.

Для встановлення певних юридичних фактів господарський суд здійснює безпосереднє дослідження письмових, речових та електронних доказів, висновків експертів, допитує свідків, а також заслуховує пояснення учасників справи, третіх осіб, які беруть участь у справі, експертів, оголошує пояснення та висновки, що викладені у письмовій формі.

Принцип повноти оцінки доказів означає, що суд зобов'язаний всебічно дослідити та оцінити всі зібрані у справі докази, які, зазвичай, є допустимими.

Що ж стосується принципу всебічності, то він означає, що суд з урахуванням наявних у справі матеріалів та пояснень усіх осіб, оцінює докази комплексно.

Принцип об'єктивності означає, що суд є незацікавленою стороною у вирішенні спору та, відповідно, є неупередженим при оцінюванні доказів.

Належність і допустимість доказів під час розгляду конкретного спору визначаються судом, виключно виходячи з вимог законодавства України.

Як правило, в господарському судочинстві суди не приділяють належної уваги електронному листуванню як доказу, через технічні труднощі, які виникають при витребуванні та вивченні даного виду електронних доказів [216, с. 119].

Під час розгляду справи у господарському процесі необхідними умовами для здійснення правильної оцінки судом доказів є:

- встановлення зв'язку доказів з обставинами справи;
- збирання доказів;
- вилучення доказів.

Так, до характеру зв'язку доказів, що підлягають встановленню з обставинами справи, відносять прямі та непрямі докази.

Прямим доказом є доказ, що безпосередньо пов'язаний зі встановленням обставин, інакше кажучи, він їх спростовує (наприклад, договір, як письмовий доказ безпосередньо підтверджує наявність або відсутність певних умов).

Існують випадки, коли зв'язок між доказом та обставиною, яку встановлюють, є більш складним і багатозначним. У таких випадках з доказу не можливо зробити однозначний висновок щодо наявності чи відсутності певних обставин. Такі докази вважаються непрямыми.

Варто зазначити, що для використання електронного документа як доказу в господарському процесі, він має бути отриманий з дотриманням процесуальних правил збирання доказів. Однак, ГПК не містить процесуальних правил збирання, вилучення електронних доказів. А щоб докази, в т.ч. й електронні, могли бути визнані допустимими та використані як засоби доказування, їх слід правильно зібрати.

Під час здійснення правосуддя судді, за відсутності правової регламентації вказаного питання, на свій страх і ризик долучають до справи електронні матеріали, якщо сторони не спростовують їх достовірність.

Залежно від рівня пізнання оцінку доказів поділяють на:

- попередню;
- остаточну;
- контрольну.

Попередньою прийнято вважати оцінку, яку суддя (суд) надає у ході прийняття, дослідження доказів, тобто до винесення рішення.

Остаточною оцінкою є оцінка, яку дає суд та яка слугує основою для прийняття судового акта.

Контрольною є оцінка доказів, яка здійснюється вищими інстанціями (судами) під час перегляду справи в апеляційному чи касаційному порядку.

Залежно від того, хто оцінює докази, оцінка доказів може бути рекомендаційною і владною [217].

Рекомендаційний характер носить оцінка, що міститься, зокрема, у виступах осіб, які беруть участь у судових засіданнях. Вона є однією з умов, що забезпечують всебічність оцінки доказів судом з урахуванням думок усіх зацікавлених учасників судового розгляду.

Оцінка доказів, яка надається судом, має владний характер, тому що судові рішення, в яких вона відображається, мають загальнообов'язкову силу.

Для виконання вимоги щодо всебічності й об'єктивності необхідно враховувати всі докази, що обґрунтовують вимоги позивача, а також докази, надані для спростування його позиції.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді містить такі фактори:

- внутрішнє переконання судді відображає виключно власне ставлення останнього до своїх знань, рішень, дій та засноване на досконалому вивченні всіх доказів у даній справі;
- лише суддя вирішує питання щодо вірогідності доказів, істинності або хибності відомостей, що містяться в них, а також їх достатність для правильного вирішення господарського спору;
- вплив на суддів у будь-якій формі з метою перешкоджання всебічному, повному й об'єктивному розгляду конкретної справи не допускається та тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України;
- кожен суддя може вільно висловлювати свої погляди та переконання щодо цінності доказів.

Так, здійснений аналіз судової практики щодо дослідження електронних доказів підтверджує, що оцінювання доказів здійснюється за внутрішнім переконанням судді.

Для прикладу розглянемо такі судові рішення.

Верховний Суд у постанові від 21.03.2019 у справі № 568/879/17 зазначив, що: «Місцевим судом, на виконання вимог частини п'ятої статті 100 ЦПКУ, обґрунтовано не було взято до уваги надані відповідачем паперові копії електронного доказу – знімків екрана монітора, у зв'язку із неподанням їх оригіналів та поставлення позивачем під сумнів відповідність таких копій оригіналу» [218].

А от у постановах від 28.04.2021 у справі № 234/7160/20, від 18.06.2021 у справі № 234/8079/20 ВС зазначив: «Не є порушенням норм процесуального права недослідження оригіналу електронного доказу за наявності в матеріалах справи паперових копій цих доказів та за відсутності обґрунтованих сумнівів у їх відповідності оригіналу» [219;220].

Верховний Суд у постанові від 25.08.2020 у справі № 917/1061/19 дійшов такого висновку: «Витяг з внутрішньої системи електронного документообігу відповідача не може вважатися належним доказом, який відповідач може подати на підтвердження відправлення ним листа повідомлення позивачу, з огляду на те, що такий витяг не підтверджує для відповідача факт відправлення кореспонденції, зокрема передачі листа оператору поштового зв'язку у певну дату, не містить штрих-коду листа» [221].

У постанові Верховного Суду від 02.07.2020 у справі № 922/2315/19 зазначено: «Оцінка електронних доказів, в силу приписів частин третьої та п'ятої статті 96 ГПК України, щодо права учасника справи подати до суду паперову копію електронного доказу відповідає праву суду витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу з власної ініціативи, зокрема, у випадку, якщо суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу. При цьому невзяття судом до уваги паперової копії оригіналу електронного доказу є процесуальним наслідком саме неподання оригіналу електронного доказу на вимогу суду (а не неподання його разом із позовом чи відзивом на нього). Відповідно, добросовісно реалізуючи право на подання електронного доказу в його паперовій копії,

учасник справи, виходячи з принципу правової визначеності, може розраховувати на відповідні процесуальні дії суду, у випадку виникнення у нього (суду) сумнівів щодо відповідності поданої паперової копії оригіналу, включаючи і право учасника справи, у разі відсутності у нього можливості подати доказ, який витребує суд, або відсутності можливості подати такий доказ у встановлені строки, повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали про витребування таких доказів (частини восьма, десята статті 81 ГПКУ). Частиною четвертою статті 74 ГПКУ встановлено, що суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Проте, в порушення наведених приписів процесуального законодавства, місцевий господарський суд не витребував у позивача оригіналу електронного доказу, у зв'язку з чим передчасним є невзяття судом до уваги поданого доказу в його паперовій копії та висновок суду про недоведеність позивачем обставин (факту) укладання кредитного договору» [222].

Для того, щоб виправити незадовільну ситуацію, що склалась у господарському судочинстві України щодо використання електронних доказів, необхідно передбачити чіткий порядок правил щодо збирання, вилучення, оцінювання та дослідження електронних доказів господарським судом.

Здійснивши комплексне дослідження порядку збирання, вилучення, подання, дослідження та оцінювання електронних доказів господарськими судами, варто зазначити, що останній є складним процесом у судочинстві. Одним із важливих аспектів у даному процесі є принцип внутрішнього переконання судді, який посідає ключове місце під час розгляду та вирішення справи, формується з правосвідомості, світогляду, правових принципів, ідей, теорій, концепцій, які, відповідно, є результатом теоретичного, раціонального аналізу та відображення правової дійсності

судді. На законодавчому рівні досить важко врегулювати проблему, яка пов'язана зі свавільним трактуванням електронних доказів, оскільки визначення належності, допустимості, достовірності та достатності даних доказів, а також їх оцінка й дослідження залежать від сформованих у судді внутрішніх принципів. А тому, все ще залишається відкритим проблемне для багатьох учасників судового процесу питання щодо правового регулювання принципу внутрішнього переконання судді при здійсненні оцінки електронних доказів.

3.2. Шляхи вирішення спірних питань, що виникають у суді під час використання електронних доказів

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується широким застосуванням і використанням нових засобів, способів зберігання та передачі інформації. Так, на зміну звичайним переговорам прийшло листування за допомогою електронних засобів зв'язку. Сьогодні глобальний характер мережі Інтернет забезпечує майже миттєве поширення інформації серед широкого кола користувачів, а товари можна придбати, не виходячи з дому. Закономірним для технічного прогресу є збільшення кількості електронних даних, які можуть виступати доказами у судовому процесі.

Приписами статті 73 ГПК України передбачено: «Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи» [43].

Господарський процесуальний кодекс України до засобів доказування відносить: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів і показання свідків. Тобто, електронний доказ – це один із видів доказів, які має право використати учасник судового провадження для встановлення істини у спірних правовідносинах. Процедура перевірки електронного доказу на достовірність зазвичай включає його аутентифікацію та ідентифікацію. Варто зазначити, що у випадку отримання повідомлення електронною поштою чи електронного документа немає впевненості в їх достовірності, оскільки до них могли бути внесені певні зміни при пересиланні. Досить часто без спеціальних знань неможливо визначити, з якою версією документа ви маєте справу [223]. Також існує проблема щодо встановлення відправника електронного документа (тобто його ідентифікація). Технічно можливо встановити комп'ютер, з якого був відправлений документ, проте вкрай складно з точністю ідентифікувати особу, яка його відправила. Навіть звичайний користувач електронної пошти в разі необхідності може скористатися чужою електронною адресою для відправки електронного

документа своєму контрагенту [224, с. 15]. Таким чином, адреса електронної пошти відправника повідомлення хоча і є реквізитом, що ідентифікує електронний документ, проте не дозволяє з достовірністю встановити його безпосереднього відправника.

Досить часто зустрічаються судові спори, де відповідальний працівник за певний етап в договірних відносинах, наприклад замовлення, направляючи таке контрагенту може скористатись однією із наявних в юридичної особи корпоративних пошт чи навіть особистою поштою. Разом з тим, у випадку відсутності вказаної електронної пошти в договорі, як адреси з якої можуть надходити замовлення, виконавець не бере до уваги такі замовлення. В подальшому між контрагентами виникають суперечки щодо не виконання робіт (надання послуг) чи поставки товару та, відповідно, нараховуються штрафні санкції. Відтак, потрібно відповідально користуватись електронною поштою під час здійснення договірних відносин.

Разом з тим, доступ до електронної пошти може бути отриманий як легально, у випадку використання корпоративної пошти підприємства доступ до якої мають всі працівники відповідного відділу чи використання електронної пошти колег, у випадку технічних несправностей твоєї поштової скриньки, так і нелегально, скориставшись не санкціонованим входом до чужої електронної пошти. Зазвичай, такі несанкціоновані дії практикують не добросовісні конкуренти з метою зриву певних господарських операцій між контрагентами та, відповідно, підрив авторитету.

Відтак, важливим фактором також є забезпечення інформаційної безпеки на підприємстві. Необхідно зазначити, що основною проблемою при розробці методів організації систем інформаційної безпеки та їх моделей, є формування регламенту дозвільної (обмежувальної) системи, доступу персоналу до конфіденційних відомостей, документів і баз даних, а головне розмежування повноважень та службових обов'язків всіх суб'єктів цих правовідносин [225].

Необхідно зазначити, що останнім часом зростає кількість злочинів у сфері інформаційних технологій, результатом яких є розкрадання або зміна електронної інформації. На сьогодні досить актуальним ідентифікатором відправника у діловому обороті є електронний підпис та інші аналоги власноручного підпису – паролі, коди, що приходять через SMS-повідомлення, тощо.

Багато вчених вважають, що достовірність електронних доказів повинна перевірятися за певними атрибутами, які їм належать, а саме:

- ім'я файлу і тип вмісту;
- дата і час створення файлу;
- ім'я власника файлу;
- розмір файлу;
- права доступу до файлу;
- метод доступу до файлу.

Водночас С.П. Ворожбит дотримується думки, що не можна сприймати захищеність як обов'язкову ознаку достовірності, коли йдеться про електронні докази. Таке судження автоматично позбавляє доказової сили будь-яку інформацію, що була отримана з мережі Інтернет, оскільки практично неможливо перевірити незмінність такої інформації [226, с. 110].

Селіванов М.В. зазначав: «Важливими пунктами при визначенні достовірності електронних доказів, в тому числі й письмових, які були подані в електронному вигляді, є приналежність електронного доказу певній особі та питання про захищеність інформації, наданої у такій спосіб» [227].

Також у законодавстві чітко встановлена норма, а саме частина 2 статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», згідно з якою допустимість електронного документа як доказу не може бути спростована лише на підставі того, що він має електронну форму [31].

Однак, це правило не набуло відповідного поширення у судовій практиці та, відповідно, вказаної норми недостатньо для формування єдиної

правової позиції щодо використання всіх видів електронних доказів у господарському процесі.

Відтак, вважаємо за необхідне викласти частину 2 статті 96 ГПК України в новій редакції, а саме: «Електронні докази подаються в оригінальному електронному форматі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

На даний час редакція частини 2 статті 96 ГПК України є такою «Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.».

На нашу думку, вказані зміни допоможуть дотримуватися судам принципу недискримінації при дослідженні електронних доказів. Оскільки суди повинні приймати і досліджувати докази, які зібрані та / або подані в електронній формі не залежно від наявності на вказаному доказі вдосконаленого, кваліфікованого або подібного захищеного електронного підпису. Відтак, вважаємо, що учасникам справи має бути дозволено подавати суду електронні докази в оригінальному електронному форматі. Стосовно правової регламентації відносин, що виникають між господарським судом та учасниками господарського процесу, то вона не повинна бути бар'єром, що перешкоджає захисту законних прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, навпаки, вона має відповідати тим відносинам, які покликана впорядкувати.

Варто зазначити, що правозастосовна практика вже давно не чекає реакції законодавця та розробила певні схеми використання електронних документів у господарському процесі.

Так, одним із надійних способів легалізації електронного листування вважається фактичне прирівнювання електронних документів до письмових.

Досить часто до господарського суду надаються матеріали електронного листування у роздрукованому паперовому вигляді й зовні являють собою не що інше, як письмові джерела інформації. Але в такому випадку суд буде оцінювати їх не як електронні, а вже як письмові докази.

Однак, навіть звична паперова форма електронних документів не гарантує доведення та дослідження фактичних обставин, що входять у предмет його доказування. Це пов'язано з тим, що під час відтворення електронного документа на паперовому носії він уподібнюється письмовому доказу. Але, якщо він уже перетворений у письмовий вигляд, то відносно нього починають діяти всі вимоги, які застосовуються до письмових документів, спрямованих на гарантування достовірності останніх. А тому, письмовий документ зобов'язаний містити в собі всі необхідні реквізити, а саме: найменування та місцезнаходження його творця, штампи, підписи осіб, які його уклали, та ін. Проте, всі ці реквізити не потрібні, якщо сторонами обрано електронну форму укладення документа.

Найменш конфліктним способом ідентифікації електронних документів є використання сторонами кваліфікованого електронного підпису.

Згідно зі статтею 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний підпис – реквізит електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу [31].

Пунктом 12 частини 1 статті 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» встановлено: «Електронний підпис – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис» [34]. Тобто, наявність ЕП на документі усуває всі ризики, пов'язані з електронною формою документів, та є своєрідною гарантією. Він здатний забезпечити достовірність і автентичність потрібної сторонам інформації та надати електронному документу юридичної сили.

Таким чином, для використання електронних документів як повноцінних та достовірних доказів, необхідно їх підписати ЕП. Аналогічної позиції дотримуються суди, які не приймають в якості електронних доказів документи, які не місять електронного підпису.

Так, у рішенні Господарського суду Запорізької області від 02.01.2020 у справі № 908/2502/19 судом зазначено: «Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Виходячи з викладеного, надана позивачем роздруківка з сайту є паперовою копією електронного доказу. Однак дана копія не засвідчена у встановленому порядку. Крім того, з даної роздруківки не вбачається, по якому рахунку надається відповідь банком щодо здійснення операцій за рахунком та щодо якого клієнта. Жодного посилання на рахунок НОМЕР_1 та прізвище, ім'я, по батькові клієнта в даній роздруківці немає. У зв'язку з цим суд визнав наданий доказ неналежним, тобто таким, що не містить інформації про обставини, які входять в предмет доказування» [228].

В рішенні Господарського суду міста Києва від 12.07.2019 у справі № 910/4012/19 суд зауважує: «З боку ПО «ОКУАСП» не дотримано вимог ГПК України в частині, що визначає порядок подання електронних доказів, оскільки долучена до матеріалів справи копія відео-звукзапису в барі готелю «AMARANT» за адресою: м. Київ, вул. Костянтинівська, б. 71-Д, який досліджено судом в судовому засіданні 12.07.2019, копія електронного доказу не відповідає вимогам статті 96 ГПК України, згідно приписів частини 2 якої електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до

власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис»» [229].

Підсумовуючи викладене, можна виділити проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів у господарському процесі, а саме:

I. Відсутність на законодавчому рівні класифікатора електронних доказів і чіткого алгоритму для кожного виду зазначених доказів щодо форми фіксування (збирання) та їх подання до суду.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом викладення частини 1 статті 96 ГПК України в новій редакції, а саме:

«1. Електронними доказами є інформація, що зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв, у тому числі фізичних полях, відображеної у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо, які містять у собі відомості про факти, що мають значення для встановлення істини по суті справи.

Електронними доказами є:

електронні документи;

графічні зображення;

плани;

фотографії;

відео- та звукозаписи;

веб-сайти (сторінки);

текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;

метадані;

бази даних;

інші дані в електронній формі.».

Щодо форми подання електронних доказів вважаємо за необхідне доповнити ГПК України статтею 96-1 наступного змісту:

«1. В оригіналі та виключно в електронному вигляді подаються до суду наступні електронні докази: електронні документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи.

2. В перетворену форму для сприйняття людиною без використання технічних засобів можуть подаватись до суду наступні електронні докази: графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи, веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, інші дані в електронній формі.

3. Технічний носій з метаданими чи базами даних надається суду у випадку необхідності їх дослідження за участі спеціаліста чи призначення експертного дослідження.».

II. Відсутність на законодавчому рівні переліку уповноважених осіб чи установ для здійснення фіксації електронного документа, який може бути використаний як доказ та регламентований порядок його здійснення.

Так, вважаємо за можливе передбачити в ГПК України можливість надання учасниками справи акту огляду нотаріусом електронних документів, фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, протокол огляду соціальних мереж та ін. Варто зазначити, що вказаний механізм може стати можливим лише після внесення доповнення до статті 75 Закону України «Про нотаріат», передбачивши в ньому можливість нотаріусам на прохання зацікавлених осіб здійснювати огляд електронних документів, фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане складним або фактично неможливим.

III. Відсутність процедури перевірки електронного доказу на достовірність, а саме, здійснення його аутентифікації та ідентифікації (за виключенням електронного документа, який містить КЕП). В іншому разі такий засіб доказування не може бути використано в доказовій діяльності.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розроблення та забезпечення судів програмним забезпеченням, яке зможе досліджуючи певні атрибути електронних файлів підтверджувати їх цілісність, а саме:

- дата та час створення файлу;
- ім'я та формат файлу;
- розмір файлу в електронних одиницях (байтах);
- права доступу та розташування файлу;
- цілісність (аутентифікація).

IV. Відсутність на законодавчому рівні єдиного, повного комплексного визначення електронного документа. Так, на законодавчому рівні не надано повного визначення електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності та не передбачено, які ознаки повинен мати останній для того, щоб суд визнав його належним доказом та надав йому відповідну правову оцінку.

Відтак, пропонуємо власне, на нашу думку, повне визначення електронного документа, яким є документ зміст якого є повним і точним представленням підтверджуваних операцій, діяльності або фактів, створений в електронному середовищі з певною метою та характеризується автентичністю, достовірністю, цілісністю та придатний для використання у будь-який момент часу.

V. Відсутність на законодавчому рівні чіткого порядку дослідження та оцінювання електронних доказів.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розроблення та забезпечення судів програмним забезпеченням. Для дослідження електронних доказів першочергово має бути здійснено програмне дослідження електронних доказів по певним атрибутам. Так, електронний доказ відразу після надходження до суду завантажується до відповідної програми, яка формує Звіт по певним атрибутам електронних файлів підтверджувати їх цілісність (через систему «Електронний суд» – автоматично; безпосередньо до суду на електронному носіїві – завантажується до відповідної системи уповноваженим працівником суду).

Вказане дослідження допоможе суду сформувати свою позицію щодо дослідження певного виду електронного доказу, порівняти, за умови надання,

з висновком чи звітом експерта та, відповідно, визначитись з належністю поданих електронних даних до доказів.

VI. Відсутність у судах технічних засобів (обладнання), а також відповідного програмного забезпечення для дослідження електронних доказів.

Для вирішення вказаної проблемної ситуації, яка на даний час склалась в судах України, необхідно забезпечити кожний зал судового засідання ЕОМ, на якому судом безпосередньо в судовому засіданні будуть досліджуватись електронні докази. Також за допомогою вказаних ЕОМ учасникам справи буде надана можливість підтверджувати достовірність поданих ними електронних доказів, зокрема, підтвердження листування стане можливим шляхом авторизації певного учасника справи в месенджері чи електронній пошті та демонстрації суду наявної між контрагентами переписки.

Варто зазначити, що ЕОМ має містити відповідне програмне забезпечення та мати окремо виведений екран для суду та учасників справи.

VII. Неможливість встановити, чи подано учасником справи «оригінал», чи «електронна копія» документа, тому що всі електронні копії є ідентичними.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розмежування понять, що є оригіналом електронного доказу, а що є копією та, відповідно, передбачивши механізм їх засвідчення.

Оригіналом електронного доказу пропонуємо визначити цілісний електронний документ з обов'язковими реквізитами, який містить дані про обставини, що мають значення для справи та яка є основою для відтворення і копіювання.

Копією електронного доказу є примірник електронного доказу зроблений з оригінального файлу без втрати його змісту, який обов'язково засвідчується електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».

Вважаємо, що допомогти суду встановити чи подано учасником справи «оригінал», чи «електронна копія» документа може відповідне програмне забезпечення, яке мають мати суди для дослідження електронних доказів.

На сьогодні, електронні форми комунікацій, зокрема, мережа Інтернет, досягли значного рівня розвитку та впливу на суспільне життя, ставши цінним джерелом доказової інформації, а тому потребують певного нормативно-правового врегулювання при використанні у процесі вирішення судом справи. В іншому ж випадку, вони залишатимуться недоступними для використання у процесі розгляду господарських справ.

Враховуючи викладене, доходимо висновку, що найбільша проблема електронних доказів пов'язана із доведенням їх достовірності, а тому вважаємо за доцільне, що при розгляді судом електронних доказів мають досліджуватись певні атрибути електронних файлів, а саме:

- дата і час створення файлу;
- ім'я та формат файлу;
- розмір файлу в електронних одиницях (байтах);
- права доступу та розташування файлу;
- цілісність (аутентифікація) – завдяки використанню спеціальних програм, які мають бути розроблені для судових установ.

На нашу думку, такі програми змогли б підтверджувати цілість файлу як-то, наприклад, знімок екрана, і тим самим спростили б процедуру доведення певних обставин у господарському спорі.

Здійснивши дослідження інституту електронних засобів доказування, вважаємо за необхідне, що законодавцем мають бути внесені зміни до Господарського процесуального кодексу України, а саме, викладено частину 2 статті 96 у наступній редакції: «Електронні докази подаються в оригінальному електронному форматі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

У випадку відсутності в суду технічної можливості для огляду (дослідження) поданих на електронному носіїві або електронними каналами зв'язку електронних доказів, суд під час підготовки справи до розгляду ухвалою зобов'язує учасника справи, яким подано відповідний електронний доказ, надати його роздруківку (розшифровку) або надати в судове засідання необхідне обладнання для дослідження поданих електронних доказів.».

Також необхідно доповнити вказану статтю частиною 6 такого змісту: «За необхідності, суд може залучити спеціаліста (фахівця) для надання технічної допомоги суду при дослідженні електронних доказів. Вказане дослідження відбувається в судовому засіданні за участю учасників справи. Неявка учасників справи в судове засідання не перешкоджає дослідженню електронних доказів.».

Враховуючи зазначене доповнення, необхідно також у частину 2 статті 73 ГПКУ внести вказівку на те, що пояснення спеціаліста (фахівця) є засобом доказування та викласти її у наступній редакції:

«2. Ці дані встановлюються такими засобами:

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) пояснення спеціаліста (фахівця) щодо дослідження електронних доказів;
- 4) показаннями свідків.».

Варто зазначити, що пояснення і консультації спеціаліста (фахівця) за змістом і порядком формування можуть використовуватися для правильного оцінювання достовірності електронних доказів. Він може допомогти дослідити електронний документ не на магнітному чи паперовому носії, а безпосередньо на комп'ютері відправника чи отримувача повідомлення, оскільки Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено: «Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством, у визначених законодавством випадках може бути

пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством» [31].

Однак, у чинному законодавстві України відсутні норми, що передбачають порядок доведення цілісності та справжності документа, який не підписаний КЕП, а також відсутній порядок засвідчення паперової копії електронного документа.

Отже, вважаємо, що для судових установ мають бути розроблені спеціальні програмно-технічні засоби для встановлення цілісності та справжності документа за його технічними характеристиками, яка також допоможе встановлювати цілісність, внесення змін, монтажу, а саме:

- дата та час створення файлу;
- ім'я та формат файлу;
- розмір файлу в електронних одиницях (байтах);
- права доступу та розташування файлу;
- цілісність (аутентифікація);
- дату та час внесення змін;
- ким внесено зміни та які саме.

Також вважаємо за необхідне внести зміни до статті 75 Закону України «Про нотаріат», передбачивши в ньому можливість для нотаріусів на прохання зацікавлених осіб здійснювати огляд електронних документів, фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане неможливим або складним. Огляд веб-сайту нотаріусом має складатися з таких етапів:

- перевірка доменного імені, встановлення DNS-серверів;
- перевірка відповідності IP-адреси;
- перевірка достовірності відображення вмісту веб-сайту з тим, до якого звертається браузер;
- відображення переходів на сторінки, які цікавлять заявника.

За необхідності нотаріусом до вчинення вказаних дій може бути залучено спеціаліста, який спеціалізується на даних питаннях.

За результатами проведених дій нотаріус має видати нотаріальне свідоцтво та протокол огляду електронного доказу, а також посвідчити наявність та зміст відомостей на них.

Кожен етап огляду електронного доказу фіксується в описовій частині протоколу, зазначається опис оглянутих даних, зміст доказів, місце та час вчинення нотаріальної дії, відомості про зацікавлених осіб, залученого спеціаліста та нотаріуса, а результати огляду (електронні документи, веб-сторінки, фотографії, скриншоти) роздруковуються і підшиваються до протоколу огляду.

Також вважаємо, що законодавцем у ГПК України має бути прописаний класифікатор електронних доказів та алгоритм фіксування (збирання), а також подання до суду кожного виду зазначених доказів.

Не менш важливим є встановлення на законодавчому рівні переліку уповноважених осіб чи установ для здійснення фіксації електронного доказу та регламентованого порядку її здійснення. Вважаємо, що такими особами можуть бути нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування та посадові особи консульських установ України, які вчиняють нотаріальні дії. Про необхідність доповнення ГПК України статтею 96-1 щодо форми подання електронних доказів ми зазначали вище, відтак, вважаємо, що у вказаній статті має бути передбачений також пункт 4 в наступній редакції:

«4. Учасники справи разом з електронним доказом мають право подати нотаріальне свідоцтво та протокол огляду електронного доказу (огляд електронних документів, фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, огляду соціальних мереж та ін.), видані нотаріусом, посадовими особами органів місцевого самоврядування чи посадовими особами консульських установ України, які вчиняють нотаріальні дії.

У випадку відсутності електронного доказу на дату подання до суду, підтвердити існування певної події можливо маючи вказане нотаріальне свідоцтво та протокол огляду електронного доказу.».

Порядок здійснення огляду електронних документів, фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, огляду соціальних мереж та ін., має бути відображений в Законі України «Про нотаріат», а саме статтю 75 потрібно доповнити частиною 3, в якій передбачити:

«3. Нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування та посадові особи консульських установ України, які вчиняють нотаріальні дії, засвідчують відповідність електронних документів, здійснюють огляд та фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, огляд соціальних мереж, месендерів та ін., за умови, що вказані обставини мають юридичне значення.

За результатами проведених дій нотаріус має видати нотаріальне свідоцтво та протокол огляду електронного доказу, а також посвідчити наявність та зміст відомостей на них.».

Крім того, необхідно розробити відповідні правила встановлення належності та допустимості електронних доказів. При цьому слід враховувати надійність засобів (механізмів, пристроїв), за допомогою яких було підготовлено, збережено та передано електронний документ, а також надійність способу, за допомогою якого забезпечувалась цілісність електронної інформації та правильність способу її фіксації.

3.3. Використання підсистеми «Електронний суд» для подання електронних доказів

Використання інформаційних технологій у судах є важливим фактором для підвищення ефективності, відкритості та прозорості правосуддя, а також сприяє спрощенню судових процедур, скороченню термінів розгляду судових справ, процесуальних термінів та експлуатаційних витрат, а також економії часу учасників процесу у з'ясуванні інформації щодо справи, розгляд якої здійснюється за їх участі.

Основні принципи, завдання та напрями інформатизації системи судочинства встановлені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [230], Концепцією галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи [231] та іншими нормативно-правовими актами.

Впровадження інформаційних технологій до судової системи України передбачається у затвердженій Указом Президента України Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (далі – Стратегія). Даною Стратегією планується: «Здійснити підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій шляхом забезпечення широкого використання інформаційних систем (далі – ІС) для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження» [232].

Рада суддів України 22.11.2019, заслухавши та обговоривши інформацію Голови Ради суддів України щодо проєкту Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, керуючись статтею 126, частиною 8 статті 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положенням про Раду суддів України, затвердженим Х позачерговим з'їздом суддів України 16.09.2010 (з подальшими змінами), вирішила погодити Концепцію побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (рішення Ради суддів України від 22.11.2019 № 97) [233].

Оскільки ключовим аспектом Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. передбачалося широке впровадження інформаційних технологій в роботу судів, органів та установ системи правосуддя, а також автоматизація їх діяльності, то на виконання вимог Стратегії внесено низку суттєвих змін до законодавства щодо організації діяльності судів, органів та установ системи правосуддя та порядку забезпечення їх функціонування. Серед визначальних змін, що стосуються автоматизації здійснення правосуддя, став прийнятий 03.10.2017 Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який набрав чинності 15.12.2017. В судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Національній школі суддів України, Державній судовій адміністрації України, Службі судової охорони, їх органах та підрозділах має бути забезпечено функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). На перехідний етап до впровадження ЄСІТС рішенням Ради суддів України від 02 березня 2018 року № 17 внесено зміни до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, якими вже передбачено запровадження ряду інструментів електронного правосуддя [232; 233].

Побудова ЄСІТС передбачає автоматизацію ділових процесів, включаючи процеси документообігу, розгляду судових справ, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові та інформаційно-телекомунікаційні потреби органів судової влади.

Засобами ЄСІТС здійснюється створення, зберігання та використання електронних судових справ, забезпечення регламентованого доступу до судових справ судам та учасникам судового процесу, збір та аналіз даних щодо розгляду судових справ, облік та розрахунок фінансових витрат тощо.

Запропонована даною концепцією модель побудови ЄСІТС надасть можливість здійснювати дистанційну комунікацію між судом і учасниками судового процесу шляхом обміну процесуальними документами в електронній формі та використання відеоконференцзв'язку.

Більш інтенсивне використання електронного правосуддя надасть користувачам можливість звертатися до суду, оплачувати послуги, брати участь у судових провадженнях та отримувати всю відповідну документацію електронними засобами.

ЄСІТС має стати інструментом підвищення ефективності діяльності, який забезпечуватиме на належному рівні функціонування судів, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, Державної судової адміністрації України, Служби судової охорони, їх органів та підрозділів (далі – державні органи та установи системи правосуддя) в режимі реального часу і робитиме звернення до них максимально простим і доступним для громадян, юридичних осіб, інших установ та організацій.

Реалізація концепції побудови ЄСІТС сприятиме відкритості та забезпеченню взаємодії органів судової влади між собою і з суміжними інститутами, доступності правосуддя для громадян, оптимізації витрат бюджетних коштів.

Результатом оптимізації діяльності судів, державних органів та установ системи правосуддя має стати зменшення навантаження на кожного співробітника з одночасним підвищенням ефективності роботи.

Концепція побудови ЄСІТС визначає:

- основні принципи створення ЄСІТС;
- стратегію формування, функціонування та розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності судів, державних органів та установ системи правосуддя;
- методи та засоби забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки процесів підготовки, прийняття та контролю виконання управлінських рішень шляхом автоматизованого збору, накопичення, обробки, аналізу інформації.

У концепції побудови ЄСІТС визначені структура, організація та принципи побудови ЄСІТС з використанням сучасних програмно-технічних засобів.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуального законодавства України ЄСІТС має забезпечити:

- ведення електронного діловодства, в тому числі рух електронних документів у межах відповідних органів та установ та між ними, реєстрацію вхідних і вихідних документів та етапів їх руху;
- централізоване зберігання процесуальних та інших документів та інформації в єдиній базі даних;
- захищене зберігання, автоматизовану аналітичну і статистичну обробку інформації;
- збереження справ та інших документів в електронному архіві;
- обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації, спільна робота з документами) в електронній формі між судами, іншими органами системи правосуддя, учасниками судового процесу, а також проведення відеоконференції в режимі реального часу;

- автоматизацію роботи судів, державних органів та установ системи правосуддя, в тому числі, автоматизоване формування в режимі реального часу основних аналітичних показників діяльності судів; автоматизацію процесів ведення бухгалтерського, статистичного, кадрового обліку, формування у розрізі судів та консолідації фінансової, статистичної та управлінської звітності; автоматизацію процесів планування та виконання бюджетів судів та інших органів у системі судової влади;
- формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) в електронній формі;
- віддалений доступ користувачів ЄСІТС до будь-якої інформації, що в ній зберігається, в електронній формі відповідно до диференційованих прав доступу;
- визначення судді (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи у порядку, визначеному процесуальним законом;
- визначення присяжних для судового розгляду з числа осіб, які внесені до списку присяжних;
- відбір кандидатури арбітражного керуючого у справах про банкрутство;
- розподіл справ у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Вищій раді правосуддя, їх органах;
- аудіо- та відеофіксацію судових засідань, засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя, її органів, їх транслявання в мережі Інтернет у порядку, визначеному законом;
- ведення Єдиного державного реєстру судових рішень;
- ведення Єдиного державного реєстру виконавчих документів;
- функціонування офіційного веб-порталу судової влади України, веб-сайтів Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

- функціонування єдиного контакт-центру для управління запитами, іншими зверненнями;
- можливість автоматизованої взаємодії ЄСІТС з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами органів та установ системи правосуддя, органів правопорядку, Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому органів та установ;
- можливість учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції;
- інші функції, передбачені Положенням про ЄСІТС.

Для побудови ЄСІТС передбачаються наступні етапи, кожен із яких характеризується певними завданнями в рамках загального впровадження системи.

Етап 1 (IV квартал 2019 року – I квартал 2020 року):

1. Проектування ЄСІТС:

1.1. Розробка техніко-економічного обґрунтування побудови ЄСІТС. Визначення системної архітектури, вибір технологій проектування та розробки, побудови апаратно-програмних компонент ЄСІТС. Визначення переліку та придбання необхідного обладнання, апаратних засобів та програмного забезпечення для функціонування ЄСІТС.

1.2. Внесення змін до технічного завдання на побудову ЄСІТС (загальнотехнічне рішення).

1.3. Розробка часткових технічних завдань на побудову підсистем та модулів ЄСІТС.

Етап 2 (I – II квартали 2020 року):

2.1. Побудова загальносистемних компонент:

- центральне інформаційне сховище;
- система управління та обміну документами;
- підсистема управління доступом та інформаційною безпекою.

2.2. Розробка макетів основних підсистем та модулів:

2.2.1. Єдиний державний реєстр судових рішень.

2.2.2. Єдиний державний реєстр виконавчих документів.

2.2.3. Електронний кабінет (веб-сервіс у відкритому та захищеному середовищах).

2.2.4. Електронний суд.

2.2.5. Веб-портал судової влади.

2.2.6. Контакт-центр органів судової влади.

Етап 3 (III квартал 2020 року – IV квартал 2021 року):

1. Розробка пілотних проектів та макетів основних підсистем Центральної системи ЄСІТС.

2. Розробка пілотних проектів та макетів основних модулів систем автоматизації діяльності державних органів та установ системи правосуддя.

3. Запуск пілотних проектів ЄСІТС в дослідну експлуатацію у визначених судах та державних органах системи правосуддя.

Етап 4 (2021 – 2023 роки):

1. Впровадження систем автоматизації діяльності судів, державних органів та установ системи правосуддя.

2. Розробка та впровадження підсистеми «Електронний архів».

3. Впровадження підсистеми «Автоматизована взаємодія з іншими автоматизованими системами».

4. Створення комплексної системи захисту інформації та отримання атестату відповідності.

5. Забезпечення комплексного функціонування ЄСІТС та впровадження регламентів технічної підтримки та супроводження в рамках контакт-центру ЄСІТС (служба сервіс-деск) та комплексної підсистеми оперативного моніторингу, контролю доступності та керування конфігураціями.

Наступні етапи життєвого циклу ЄСІТС (після 2023 року)» [234].

Концепція ЄСІТС передбачає: «Можливість подальшої технологічної еволюції та нарощування її функціонального набору у відповідності із

досягненнями науково-технічного прогресу, змінами законодавства та актуальними вимогами суспільства.

Підсистема «Електронний суд» функціонує у відкритому середовищі ЄСІТС та забезпечує захищений обмін документами судових справ з учасниками судового процесу через Електронний кабінет зовнішнього користувача.

Користувачі підсистеми – учасники судового процесу за допомогою підсистеми повинні мати змогу надсилати електронні документи іншим учасникам судового процесу, подавати позовні заяви та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також отримувати судові рішення та інші електронні документи.

Користувачі підсистеми також можуть подавати до суду, органу та установи системи правосуддя електронні запити, скарги, пропозиції та інші непроцесуальні звернення, що стосуються діяльності таких органів, а також отримувати відповіді на них.

Документи подаються до суду, органу та установи системи правосуддя після їх підписання кваліфікованим електронним підписом користувача. Після успішної відправки користувачі підсистеми можуть відслідковувати рух та стан розгляду документа в суді, органі та установі системи правосуддя. Відомості про доставку документа, його реєстрацію в суді та інші відомості надсилаються до Електронного кабінету автора в автоматичному режимі.

Користувачі підсистеми можуть сплатити судовий збір та інші платежі у режимі онлайн засобами «Електронного суду» після оформлення відповідного документа.

До Електронного кабінету користувача – учасника судового процесу надсилаються:

- тексти виготовлених судом процесуальних документів по справі: судові рішення, судові повістки та виклики тощо;

- інформація про отримані та зареєстровані вхідні документи по справі разом з такими електронними документами;
- інформація про отримані документи по справі від інших учасників разом з такими електронними документами;
- електронні документи, що спричинили зміну стану розгляду справи, протоколи автоматизованого розподілу справ тощо.

В Електронному кабінеті користувача має також відображатись календар подій по судових провадженнях, в яких такий користувач приймає участь, та інформація щодо поданих нею непроцесуальних звернень» [235].

Крім того, Верховною Радою України було закріплено поняття «електронне правосуддя» у Законі України «Про внесення змін до ГПК України, ЦПК України, КАС України та інших законодавчих актів», якими було внесено зміни до КПК України та викладено в новій редакції ЦПК України, ГПК України та КАС України [33].

Частиною 4 статті 6 ГПК визначено: «Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система відповідно до закону забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції» [43].

Пунктом 2 розділу XI «Положення про автоматизовану систему документообігу суду», затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 №30 (зі змінами і доповненнями) визначено: «Учасники судового процесу за допомогою зареєстрованого електронного кабінету можуть надсилати копії електронних документів іншим учасникам судової справи, крім випадків, коли інший учасник не має зареєстрованого електронного кабінету, подавати позовні заяви та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також отримувати судові рішення та інші електронні документи» [234].

Отже, звернення заявника з позовною заявою, апеляційною чи касаційною скаргами в електронній формі через використання підсистеми «Електронний суд» є альтернативою подання позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги у паперовій формі.

Таким чином, законодавцем поступово приводиться у відповідність законодавство для забезпечення належного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

У подальшому наказом Державної судової адміністрації України «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» від 22.12.2018 №628 [235] вирішено запровадити тестовий режим експлуатації «Електронний суд» у всіх місцевих та апеляційних судах України.

Відповідно до пункту 17 розділу XI «Перехідні положення» ГПК визначено: «До дня початку функціонування ЄСІТС: подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі (п.п. 17.1 п. 17); ЄСІТС починає функціонувати через 90 днів з дня опублікування Державною судовою адміністрацією України у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади оголошення про створення та забезпечення функціонування ЄСІТС» [43].

Таке оголошення про створення та забезпечення функціонування ЄСІТС опубліковано у газеті «Голос України» 01.12.2018 № 229. Разом з тим, 01.03.2019 у періодичному виданні «Голос України» (від 01.03.2019 № 42 (7048)) опубліковано повідомлення про відкликання Державною судовою адміністрацією України оголошення, опублікованого в газеті «Голос України» від 01.12.2018 № 229) щодо створення та забезпечення функціонування ЄСІТС.

Так, відповідно до рішення Вищої ради правосуддя від 28.02.2019 №624/0/15-19 та враховуючи результати обговорення із судами, іншими органами та установами системи правосуддя, вирішено питання щодо

необхідності відтермінування початку функціонування ЄСІТС та повідомлено Державною судовою адміністрацією України про відкликання оголошення, опублікованого в газеті «Голос України» від 01.12.2018 (№ 229).

Визначено, що після публікації цього оголошення зміни, передбачені Законом України «Про внесення змін до ГПК України, ЦПК України, КАС України та інших законодавчих актів», пов'язані з початком функціонування ЄСІТС, не набувають чинності.

Як зазначалося, «Електронний суд» входить до Єдиної підсистеми електронного діловодства судів, органів суддівського самоврядування та забезпечення, яка своєю чергою, є лише однією з п'яти основних складових підсистем ЄСІТС.

Тобто, «Електронний суд» – модуль ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні документи до суду, органів суддівського самоврядування та забезпечення або інших учасників судового процесу, які зареєстрували свої офіційні електронні адреси, а також отримувати від них інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші процесуальні документи.

Однак на сьогодні так і не забезпечено функціонування ЄСІТС та не надано користувачам можливість повноцінного користування модулем «Електронний суд».

Варто зазначити, що тестовий режим експлуатації модуля «Електронний суд» у всіх місцевих та апеляційних судах України запущено, учасники процесів намагаються ним активно користуватись, однак у зв'язку з відсутністю в судах належного програмного забезпечення даного модуля та доступу до нього усіх працівників суду, надання всіх передбачених модулем даних на даний час є неможливим.

Статистичні дані, представлені на всесвітній конференції «E-justice: sharing national experiences in enhancing transparency, effectiveness and, access to justice», яка була організована ООН і проведена 01.06.2016 у Нью-Йорку,

свідчить: «Багато держав світу всебічно розвивають електронне судочинство. Зокрема, Туреччина впровадила таку систему, що дозволяє повністю забезпечити електронний документообіг, і зараз нею користується понад 1,9 млн користувачів. Це заощадило більше ніж 100 млн державних коштів. У Мексиці віртуальний портал судочинства охоплює майже 90 % всього документообігу, що дало змогу значно скоротити витрати часу і коштів на судові процеси, а також запобігти багатьом проявам корупції. Італія сьогодні працює над подальшим удосконаленням проєкту «On-line Civil Trial», який повністю інтегрований у загальноєвропейську систему електронного судочинства та має вже понад 6 млн користувачів. Це дало змогу заощадити понад 55 млн євро державних коштів та коштів приватних осіб» [236, с. 40-41].

Ткаченко А. радить: «Скористатися світовим досвідом із застосування динамічних стандартизованих форм процесуальних документів, що може значно полегшити доступ до правосуддя та скоротити витрати часу й коштів. Такі форми дають змогу за наявності певного переліку варіантів можливих відповідей підготувати та подати до суду в електронній формі необхідні документи, отримати відповідь та судові рішення. Прикладом такого документа є заява про видачу Європейського судового наказу, а також Європейський судовий наказ та ін.» [237]. Такі вимоги висуває до України Міжнародний валютний фонд у Меморандумі про економічну та фінансову політику [238] і це значно спрощує комунікацію між судом та учасниками процесу [236, с. 41].

Норкус Р. вважає: «Інформаційні технології спрощують доступ до суду, і хоча тим самим трохи збільшується робоче навантаження в судах, позитивним результатом спрощеного доступу є більш активний захист прав осіб і підвищення рівня довіри до судів». Не менш важливо, що інформаційні технології знижують імовірність людської помилки [239, с. 96].

Так, основним засобом інформаційного забезпечення у судовій системі України є Автоматизована система діловодства суду, тобто сукупність локальних баз даних системи правосуддя.

Такий неефективний принцип побудови автоматизованої системи не забезпечує достатньої продуктивності інформаційної взаємодії між локальними і центральною системами, актуальності та достовірності інформації в центральній системі.

У судах немає єдиного програмного забезпечення, яке здійснює автоматизацію ведення діловодства. Крім найпоширеніших комп'ютерних програм «Д-3» (для загальних судів) та «Діловодство спеціалізованого суду» (для адміністративних та господарських судів), адміністрування якого здійснюється Державним підприємством «Інформаційні судові системи», окремі суди використовують інші програмні продукти.

Використання судами різних програмних продуктів, слабо інтегрованих між собою, не забезпечує цілісності інформації про діяльність судів, органів та установ системи правосуддя, ускладнює її узагальнення, оброблення та використання.

На сьогодні функціонування програмних продуктів автоматизації діловодства суду («Д-3», «Діловодство спеціалізованого суду») здійснюється з використанням застарілого програмного забезпечення системи управління базами даних Firebird 2.5. У результаті відчувається недостатньо висока продуктивність системи при виконанні певних завдань, що зумовлено також недосконалістю архітектури бази даних.

Для забезпечення фіксування судового засідання технічними засобами в судах використовуються локальні програмно-апаратні комплекси різних типів, які мають різні формати запису результатів фіксування, що ускладнює взаємодію з іншим програмним забезпеченням. Файли результатів фіксування зберігаються на оптичних дисках у кожному окремому суді, віддалений доступ до них забезпечується не всіма судами, у зв'язку з

відсутністю, зокрема, технічної можливості (обмежені ресурси сховищ даних).

Існуюче програмне забезпечення, що використовується в судах, не може забезпечити виконання ряду функціональних завдань, зокрема:

- наявні ресурси сховищ даних через їх обмеженість та моральну застарілість не дають змогу забезпечити надійне зберігання та продуктивну обробку процесуальних та інших документів у судах, обмін даними між судами та центральною системою, збереження судових справ та інших документів у централізованому електронному архіві;
- обмежений обсяг завантажуваних файлів через систему «Електронний суд»;
- розроблена підсистема «Електронний суд» потребує доопрацювання, інтеграції з іншими підсистемами ЄСІТС, у т.ч. з урахуванням необхідності реєстрації офіційних електронних адрес, розмежування прав доступу на перегляд судових документів;
- наявна підсистема відеоконференцзв'язку обмежена кількістю спеціально обладнаних для цього приміщень (робочих місць) та не забезпечує мобільності проведення відеоконференцій;
- організація реєстрації користувачів та розподілу прав доступу до підсистеми не дозволяє її ефективного використання;
- програмне забезпечення відеотрансляції судових засідань та організації відеоконференцзв'язку не дозволяє відтворювати мультимедійну інформацію;
- взаємодія систем автоматизації судів, органів та установ системи правосуддя з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами органів правопорядку, Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому органів та установ здійснюється шляхом використання великої кількості окремих модулів замість використання консолідованого інформаційного вузла;

- існуючі системи автоматизації судів, органів та установ системи правосуддя не відповідають вимогам технічного захисту інформації для інформаційно-телекомунікаційних систем, де обробляється інформація з обмеженим доступом, зокрема, персональні дані, службова інформація тощо, та є вразливими до інформаційних загроз.

Також не менш проблемним є відсутність правового регулювання взаємодії інституту електронних доказів та підсистеми «Електронний суд».

За приписами законодавства України, суд зобов'язаний забезпечити процесуальну рівність сторін. При цьому суд повинен не допускати процесуальних переваг однієї сторони перед іншою, однаково вимагати від сторін виконання їхніх процесуальних обов'язків та однаковим чином застосовувати до сторін заходи процесуальної відповідальності.

Невід'ємним принципом права на змагальний судовий процес є надання кожній стороні в судовому провадженні можливості розглянути й оскаржити будь-який доказ чи твердження, наведені з метою справити вплив на рішення суду (пункт 87 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» (Заява № 65518/01 від 06.09.2005) [240].

Варто зазначити, що «Електронний суд» – це лише один із модулів ЄСІТС, за допомогою якого сторони та суд повинні комунікувати між собою. Відбуватися це повинно через електронні кабінети користувачів та суддів.

Передбачається, що за допомогою даної підсистеми користувачі також мають отримувати доступ до інформації, яка накопичується, зберігається та обробляється в інших частинах (підсистемах) ЄСІТС, зокрема у програмах АСДС діловодства суду (ДСС, ДЗ та ін.).

Необхідно зазначити, що будь-який документ, що передається через ланцюг чи систему пристроїв, проходить цілу низку копіювань (це зумовлено функціоналом мереж). Тому, під час оцінювання такого доказу суддя повинен бути впевнений, що файл не змінювався під час транспортування за допомогою, наприклад, «Електронного суду».

Разом з тим, оскільки електронні докази мають електронну форму, то у випадку надходження через підсистему «Електронний суд» вони не потребують переведення та мають відразу долучатись до матеріалів електронної судової справи.

Окрему увагу хотілось би приділити вирішенню проблеми долучення і вивчення електронних доказів при умові повної дистанції учасників процесу.

Відповідно до статей 3, 8, 9, 21 та 55 Конституції України: «Право на судовий захист і доступ до правосуддя відноситься до невідчужуваних прав і свобод людини й одночасно виступає гарантією захисту всіх інших прав і свобод, що визнаються та гарантуються згідно із загальноприйнятими принципами і нормами міжнародного права» [110].

Із наведених конституційних положень у взаємозв'язку зі статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [241] та статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [242] впливає, що правосуддя як таке повинно забезпечувати ефективне поновлення в правах і відповідати вимогам справедливості.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує кожному право на справедливий суд, що включає, крім іншого, право на розгляд справи [242]. Відповідні положення Конвенції знайшли своє втілення також у статті 55 Конституція України, згідно з якою: «Права і свободи людини і громадянина захищає суд; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [110]. Ключовими принципами статті 6 Конвенції є: «Верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд.

Право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур.

Своєрідним механізмом, який дає змогу тлумачити та застосовувати Конвенцію, є практика Європейського суду з прав людини, яка міститься в його рішеннях.

У науковій літературі існує думка, що право на розгляд справи означає право особи звернутися за захистом до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом.

Обов'язковою умовою дотримання цього права є те, що особі має бути забезпечена можливість реалізації зазначених прав без будь-яких обмежень, перешкод чи ускладнень. Можливість особи без перепон одержати судовий захист є головним змістовним аспектом поняття доступу до правосуддя.

Як відомо, у 2019 році з'явилося нове інфекційне захворювання, спричинене виявленим коронавірусом (SARS-CoV-2) – COVID-19, що набуло поширення по всьому світу.

У зв'язку з цим, Кабінетом Міністрів України на всій території України з 12.03.2020 до сьогодні встановлено карантин, пов'язаний із запобіганням поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Рада суддів України листом від 16.03.2020 № 9-рс-186/20 рекомендувала судам на період карантинних заходів запровадити особливий режим роботи судів. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики 19.03.2020 ухвалив звернення до громадян України щодо функціонування органів правосуддя на період карантину, в якому наголосив, що запропоновані Радою суддів України рекомендації мають забезпечити епідеміологічну безпеку в судах. Державна судова адміністрація України в листі від 20.03.2020 № 14-5711/20 зазначила: «Установи системи правосуддя можна віднести до установ зони ризику розповсюдження коронавірусної інфекції. Незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права, ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, юридичних осіб, інтересів суспільства й держави. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються статтями 126 та 129 Конституції

України, якими встановлено, що судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону.

Згідно зі статтею 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом» [230].

Відповідно до статті 1 Основного Закону: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Статтею 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Згідно зі статтею 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [110].

Вказане дає підстави вважати, що здійснення правосуддя суддями у відкритих судових засіданнях за безпосередньою участю сторін процесу в умовах оголошеного Кабінетом Міністрів України режиму надзвичайної ситуації та карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, створює загрозу для життя та здоров'я суддів, учасників судових засідань, працівників апаратів судів.

Водночас, згідно зі статтею 8 Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Складовою принципу верховенства права є право на звернення до суду, що передбачено статтею 55 Конституції України та гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод 1950 року (право на справедливий суд)». Крім того, статтею 64 Конституції України передбачено: «Права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. У Конституції наголошується, що право на справедливий суд не може бути обмежене в умовах воєнного та надзвичайного стану» [110].

Отже, право на справедливий суд також не може бути обмежено. Проте, визначаючи справедливий баланс між правом особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля та правом на справедливий суд, слід визначити пріоритет природного права особи на життя та безпечне довкілля, яке визнається таким усіма цивілізованими народами і націями та є загальним спадком європейської правової традиції, позитивний обов'язок щодо забезпечення якого на території України покладено на державу Україна. Так, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 1 Конституції України) [110].

Враховуючи викладене, Вища рада правосуддя надала судам рекомендації щодо доступу до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: «Рекомендувати судам, зокрема:

- неухильно дотримуватися приписів постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 щодо запровадження карантину з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2;
- безперервно здійснювати судочинство у невідкладних справах, які визначені процесуальними кодексами та судами (суддями), з дотриманням балансу між правом на безпечне довкілля для суддів, сторін у справах та правом доступу до правосуддя;
- за можливості проводити судові засідання в режимі реального часу через Інтернет;

- на час терміну дії карантину організувати гнучкий графік роботи суддів та працівників апаратів судів;
- рекомендувати зборам суддів вирішити питання щодо чергування суддів для вирішення невідкладних процесуальних питань та невідкладних справ в особливих видах проваджень;
- обмежити доступ у судові засідання осіб, які не є учасниками проваджень;
- судові засідання проводити з використанням суддями та сторонами у справах засобів індивідуального захисту;
- рекомендувати судам перейти на опрацювання електронної кореспонденції;
- забезпечити працівникам апарату суду можливість виконання посадових обов'язків дистанційно, за наявності технічної можливості;
- довести до відома учасників судових процесів можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із карантинними заходами»[243].

Варто зазначити, що поширення COVID-19 дало поштовх до впровадження давноочікуваного дистанційного розгляду судових справ. Незважаючи на те, що з десятків років знаходилося багато причин, щоб цього не робити (технічна і ментальна неготовність, проблеми з ідентифікацією осіб тощо), однак на тлі загроз здоров'ю націй ці перешкоди, як з'ясувалося, не є такими серйозними.

Ключовою зміною став перехід на віддалений розгляд справ, які мали розглядатися в судових засіданнях у приміщенні суду. У багатьох країнах суди запровадили слухання в режимі телефонної або відеоконференції, коли сторони та їхні адвокати можуть перебувати далеко за межами суду, зокрема, вдома чи в робочому офісі. Зазвичай при цьому використовується не якесь особливе (судове) програмне забезпечення, а загальнодоступні програми та засоби (BT conference call, Skype for Business, court video link, BT MeetMe, Zoom, Facetime тощо).

Враховуючи обмеження, встановлені Кабінетом Міністрів України на всій території України, законодавцем з метою уникнення порушень прав громадян, які можуть виникнути у зв'язку з цими обмеженнями, оскільки судами не припиняється здійснення правосуддя, внесено ряд змін до процесуальних кодексів.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX (який набрав чинності 02.04.2020) внесено зміни у Господарський процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 48, ст. 436) [244]:

1) частину 4 статті 8 викладено у такій редакції:

«4. Суд може видалити із зали судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду. Суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи»;

2) статтю 197 після частини 3 доповнено новою частиною такого змісту:

«4. Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство

України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України».

У зв'язку з цим частини 4–11 вважати відповідно частинами 5–11;

3) розділ X «Прикінцеві положення» доповнено пунктом 4 такого змісту:

«4. Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені статтями 46, 157, 195, 229, 256, 260, 288, 295, 306, 321, 341, 346, 349, а також інші процесуальні строки щодо зміни предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, апеляційного оскарження, залишення апеляційної скарги без руху, повернення апеляційної скарги, подання заяви про скасування судового наказу, розгляду справи по суті, строки, на які зупиняється провадження, подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, звернення зі скаргою, оскарження рішення третейського суду, судового розгляду справи, касаційного оскарження, подання відзиву продовжуються на строк дії такого карантину.

Строк, який встановлює суд у своєму рішенні, не може бути меншим, ніж строк карантину, пов'язаного із запобіганням поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [244].

Аналогічні зміни було внесено цим Законом у Цивільний процесуальний кодекс України.

На виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» наказом Державної судової адміністрації України від 08.04.2020 № 169 було затверджено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду (далі – Порядок).

Зазначеним Порядком передбачалося, що учасники судового процесу беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі, у порядку, встановленому процесуальним законодавством. Інформація про проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції розміщується на офіційному веб-порталі судової влади України.

Як і в процесуальних кодексах, у Порядку зазначено, що ризики технічної неможливості участі в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Також Порядок встановлював, що системою відеоконференцзв'язку є комплекс технічних засобів та програмного забезпечення «EasyCon», що забезпечує проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку.

Порядком також передбачалося, що технічні засоби і технології, які використовувались судом і учасниками судового процесу, мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

У подальшому 14.04.2020 відбулося засідання робочої групи з питань цифровізації правосуддя при Комітеті правової політики Верховної Ради України на тему «Першочергові заходи по цифровізації правосуддя в період карантинних заходів» за участю народних депутатів, представників Вищої ради правосуддя, Ради суддів, Державної судової адміністрації, представників виконавчої влади, громадських організацій, міжнародних проєктів, на якому члени робочої групи, зокрема, народні депутати, експерти міжнародних проєктів висловили позицію щодо недопустимості ситуації, коли у відповідному наказі по суті вводиться «монополія» лише однієї

програми для проведення відеоконференцій. Цю позицію підтримали і запрошені судді.

Представники Державної судової адміністрації наголосили, що Наказ № 169 від 08.04.2020, на їхню думку, не встановлює монополії програми «EasyCon» для проведення судових засідань. Це лише рекомендація. Судді самі можуть вирішувати, яку програму їм використовувати. Також у Державній судовій адміністрації зазначили, що готові внести зміни до Наказу, щоб зняти такі непорозуміння.

Також представники Державної судової адміністрації наголосили на тому, що програма «EasyCon» є у державній власності, ніяких ліцензійних платежів не здійснюється, розробка, підтримка і доопрацювання продукту відбувається власними силами Державного підприємства «Центр судових сервісів». Вказаний сервіс є і буде для учасників судових засідань безкоштовним.

Набрав чинності 17.07.2020 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 18.06.2020 № 731-ІХ, яким внесено зміни у т.ч. до Господарського процесуального кодексу України [245].

Зокрема, пункт 4 розділу Х «Прикінцеві положення» Господарського процесуального кодексу України викладено в такій редакції: «Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), суд за заявою учасників справи та осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та (або) обов'язки (у разі наявності у них права на вчинення відповідних процесуальних дій, передбачених цим Кодексом), поновлює процесуальні строки, встановлені нормами цього Кодексу, якщо визнає причини їх пропуску поважними і такими, що зумовлені обмеженнями, впровадженими у зв'язку з карантинном. Суд може поновити

відповідний строк як до, так і після його закінчення. Суд за заявою особи продовжує процесуальний строк, встановлений судом, якщо неможливість вчинення відповідної процесуальної дії у визначений строк зумовлена обмеженнями, впровадженими у зв'язку з карантином» [245].

Також варто зазначити, що суди в ухвалях почали звертати увагу учасників справи на тимчасовий характер вжитих судом процесуальних заходів для запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 серед учасників відкритих судових засідань. Доведено до відома учасників справи, що явка їх представників у судові засідання не є обов'язковою. Звернено увагу учасників справи на можливість розгляду справи за відсутності їх представників за наявними у справі матеріалами у разі подання відповідного клопотання. Повідомлено учасників справи про можливість подати процесуальні документи (заяви, клопотання, скарги, відзивы тощо), письмові та електронні докази на електронну адресу суду, поштою, факсом або дистанційними засобами зв'язку, вчинити інші процесуальні дії в електронній формі з використанням власного електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису.

Рекомендовано учасникам справи ознайомлення з матеріалами справи, за наявності такої технічної можливості. У разі відсутності можливості здійснювати такий процес у дистанційному режимі. Зацікавлена сторона повинна забезпечити ознайомлення з матеріалами справи шляхом надсилання сканкопій матеріалів судової справи на електронну адресу, зазначену у відповідній заяві, яку мають подавати через дистанційні засоби зв'язку.

Крім того, на період карантину суди почали приймати та реєструвати кореспонденцію, яка надходить поштою на офіційну електронну адресу суду та на підсистему «Електронний суд». Відповідальна особа суду після отримання документів електронною поштою повинна перевірити на

легітимність ключ електронного цифрового підпису, яким засвідчено електронний документ.

На час карантину документи, які не мають електронного підпису, також реєструються і передаються судді, який вже вирішує питання щодо прийняття даного документа до розгляду чи ні.

Частиною 1 статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» встановлено, що рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд справи проводився у закритому судовому засіданні. Кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному цим Законом. Приписами частини 1 статті 3 вказаного Закону передбачено, що для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [246].

Проаналізувавши наявну судову практику в Єдиному державному реєстрі судових рішень, постановлену в умовах пандемії COVID-19 щодо дослідження та прийняття електронних доказів, встановлено неоднозначність у віднесенні певного виду доказу до електронного. Тобто суди в Україні приймають електронні докази до розгляду, але кожен суд, чи навіть суддя, трактує електронний доказ по-різному.

Так, у справі № 923/566/19, яка переглядалася ВС 17.03.2021, господарські суди прийняли як належні та допустимі докази скріншоти листування електронною поштою [247].

У постанові ВС від 14.05.2020 у справі № 820/10538/15 є приклад оцінки судами скріншоту зі спеціалізованого програмного забезпечення підприємства у спорі з контролюючим органом щодо податкових накладних [248].

Наведене свідчить про те, що господарські суди починають частіше мати справу з електронними доказами.

Незважаючи на подання учасниками справи доказів у електронній формі, ставлення судів до їх оцінки є досить прискіпливим. Зокрема, суди

звертають особливу увагу на підтвердження автентичності електронних документів, які сторона подає як доказ у справі.

Наприклад, у справі № 910/1162/19 ВС погодився з оцінкою судів попередніх інстанцій про відсутність доказів того, що копії договору, видаткової накладної та електронних листів, скриншоти яких наявні в матеріалах справи, підписувалися КЕП уповноваженої на те особи. Такі обставини, на думку судів, унеможливають ідентифікацію відправника повідомлення, а зміст такого документа не є захищеним від внесення правок (постанова Верховного Суду від 16.03.2020) [249].

У справі № 753/10840/19 ВС: «Погодився з судом першої та апеляційної інстанцій, де останні вважали надані стороною скриншоти повідомлень з телефону та планшета, роздруківки з Viber, належними та допустимими доказами, які досліджені судами у їх сукупності та яким надана належна правова оцінка» (постанова Верховного Суду від 13.07.2020) [250].

Господарський суд Одеської області у рішенні від 02.12.2020 у справі № 916/2323/20, враховуючи ненадання стороною доказів на підтвердження підписання договору перевезення за допомогою кваліфікованого електронного підпису, господарський суд дійшов такого висновку: «Договір перевезення вантажів автомобільним транспортом в міжнародному сполученні № 21/02/2020 від 21 лютого 2020 року між сторонами укладений не був. З наведених мотивів господарським судом відхилено надана позивачем заявка № ЛД-038 від 21 лютого 2020 року, оскільки докази на підписання останньої кваліфікованим електронним підписом з боку уповноваженого представника позивача в матеріалах справи відсутні. Також господарським судом відхилено доводи позивача про специфіку провадження господарської діяльності щодо перевезення та укладення договорів із замовниками шляхом їх надсилання на електронну пошту контрагента, оскільки вказані доводи не спростовують висновків суду про наявність у позивача обов'язку довести суду обставини, які мають значення для вирішення спору, а саме укладення договору із дотриманням вимог

чинного законодавства. Крім того, господарським судом відхилено доводи позивача, який в процесі розгляду справи наголошував, що факт надання відповідачу послуг перевезення підтверджується електронним листуванням, скриншотами листування між директором товариства та водієм у мережі Viber, оскільки вказані докази не є ні письмовими, ні електронними доказами, тобто не належать до переліку засобів доказування» [251].

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 9901/977/18 суд зазначає: «Інформація про прийняте рішення, розміщена на офіційному вебсайті Вищої ради правосуддя, є належним та допустимим доказом» [252].

Також ВС у постанові від 29.01.2021 у справі № 922/51/20 зазначає: «Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги. Враховуючи, що електронні переписки, які долучені до позову, не скріплені електронно-цифровим підписом, тому така переписка не є допустимим доказом у справі (як письмовий доказ).

Однак, в порушення наведених приписів процесуального законодавства, місцевий господарський суд не витребував у позивача оригіналу електронного доказу, у зв'язку з чим передчасним є не взяття судом до уваги поданого доказу в його паперовій копії та висновок суду про недоведеність позивачем обставин (факту) укладання кредитного договору» [253].

Північний апеляційний господарський суд у постанові від 29.03.2021 у справі № 910/7151/20 відмовив позивачу у задоволенні клопотання про витребування у відповідача оригіналів електронних доказів, оскільки позивачем у порядку частини 11 статті 80 ГПК України не надано обґрунтованого підтвердження, що надані разом з апеляційною скаргою докази є недостовірні або підроблені.

Крім того, апеляційний суд зазначив: «Надані відповідачем паперові копії електронних доказів засвідчені відповідачем у відповідності до вимог п. 5.27 Національного стандарту ДСТУ 4163-2003, з огляду на що колегія суддів приходить до висновку про відсутність підстав для витребування у позивача оригіналів електронних доказів» [254].

У справі № 911/2498/18 (911/2822/20) Північний апеляційний господарський суд у постанові від 09.03.2021 зазначив: «Виписка банку, отримана у вигляді електронного документа із відповідними електронними цифровими підписами посадових осіб банку та його печатки (за наявності) має ту ж юридичну силу, що і виписка банку, складена в паперовому вигляді» [255].

Рішенням Господарського суду Одеської області від 09.11.2020 у справі № 916/1890/20 зазначено: «Під час розгляду справи судом при дослідженні електронних доказів встановлені обставини укладання договору, заявки та підписання сторонами актів надання послуг за допомогою електронної пошти. При цьому, на всіх вищеперелічених документах наявні відбитки печатки та підпису відповідача.

При цьому, судом шляхом огляду у судовому засіданні електронних доказів, встановлено, що 23 березня 2020 року з електронної адреси позивача на електронну адресу відповідача скеровано сканкопії установчих документів позивача. Того ж дня, з електронної адреси відповідача на електронну адресу позивача надійшов примірний договір про надання послуг з перевезення вантажу автомобільним транспортом з супроводжуючими документами, які були скріплені підписами директора та печаткою вказаного товариства» [256].

Кремінський районний суд Луганської області в рішенні від 25.03.2020 у справі № 414/317/20 дійшов висновку, що: «Наданий суб'єктом владних повноважень на вимогу суду диск з відеозаписом є електронним доказом, а тому вказаний доказ є належний та допустимий.

Судом досліджено відеозапис, який повністю спростовує твердження позивача щодо обставин складення протоколу. З відеозапису вбачається, що водій визнавав факт порушення ним правил дорожнього руху у співбесіді з працівником поліції, а своїм посвідченням про перебування у складі громадської організації намагався тиснути на інспектора, щоб уникнути відповідальності. З відео вбачається, що його вина є очевидною» [257].

А от Черкаський окружний адміністративний суд у рішенні від 28.09.2020 у справі № 580/4136/20 зазначив: «На підтвердження обставин неприйняття відповідачем заяви від 24 вересня 2020 року, СД-носія з електронною версією автобіографії та фото позивача до позовної заяви додано електронний носій з двома файлами у форматі відео. Оскільки вищевказаний електронний доказ не засвідчений електронним цифровим підписом позивача, суд дійшов висновку, що він не відповідає ознакам допустимості доказу» [258].

Гребінківський районний суд Полтавської області в рішенні від 18.09.2020 у справі № 528/750/20 зазначив: «Відеодоказ не засвідчений електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», тому взагалі не може бути належним та допустимим у розумінні ст. 99 КАС України» [259].

Також Путивльський районний суд Сумської області у рішенні від 01.10.2020 у справі № 584/991/20 вказує про те, що: «Судом оглянуто зміст DVD-диску та встановлено, що на відеозапису відсутній цифровий підпис як їх автора, так і особи, уповноваженої на виготовлення копії відеозапису. Таким чином, наданий суду відеозапис не є допустимим доказом в розумінні ст. 74 КАС України» [260].

У рішенні Херсонського міського суду Херсонської області від 12.02.2021 у справі № 766/19559/20 суд зазначив: «Стверджувати про те, що відеозапис є електронним документом, до якого застосовуються положення Закону України «Про електронні документи та електронний

документообіг» – підстав немає. На підставі наведеного суд дійшов висновку, що відеозапис з приладу TtuCAM є належним та допустимим доказом скоєння правопорушення позивачем, у розумінні ст. ст. 73, 74 КАС України» [261]. Постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 01.02.2021 у справі № 127/19854/20 встановлено, що електронний документ – відеозапис з нагрудної камери інспектора патрульної поліції, є документом, який відповідно до статті 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення може містити фактичні дані, встановлені таким документом, а тому є належним доказом у справі [262].

Господарський суд Харківської області у рішенні від 19.05.2020 у справі № 922/49/20 не прийняв як належний і допустимий електронний доказ роздруківку відповідних текстових повідомлень з месенджера Viber, оскільки як зазначив суд: «Роздруківка електронної переписки без ЕЦП не може бути використана як доказ у справі, оскільки не відповідає вимогам Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», не містить електронного підпису, який є обов’язковим реквізитом електронного документа, що унеможлиблює ідентифікацію відправника повідомлення, зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення (аналогічна правова позиція була висловлена Верховним Судом у постановах від 28.12.2019 у справі №922/788/19, від 24.09.2019 у справі №922/1151/18)» [263].

У рішенні Господарського суду Запорізької області від 02.12.2020 у справі № 908/1639/20 судом не прийнято електронні докази, оскільки: «При подачі скріншотів електронних листів на папері, відповідач не дотримався порядку подачі електронних доказів, встановленого статтею 96 ГПК України, а саме не подав або безпосередньо електронний доказ, або його електронну копію, або засвідчену електронним цифровим підписом паперову копію електронного документа. Також судом зазначено, що відповідачем не доведено, що електронні адреси, за якими здійснювалось листування належать позивачу» [264].

Центральний апеляційний господарський суд, який у постанові від 23.10.2020 у справі № 904/5656/19 зазначив: «При подачі скриншотів електронних листів на папері, позивач не дотримався порядку подачі електронних доказів, встановленого статтею 96 ГПК України, а саме не подав або безпосередньо електронний доказ, або його електронну копію, або засвідчену електронним цифровим підписом паперову копію електронного документа» [265].

Господарський суд Запорізької області у рішенні від 26.10.2020 у справі № 908/1296/20: «З урахуванням норм права та обставин справи, враховуючи, що електронний цифровий підпис за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки), суд дійшов висновку, що подані до суду паперові копії електронних доказів свідчать, що між сторонами шляхом накладення 02 листопада 2018 року позивачем та клієнтом їх ЕЦП (печатки) на документ «Заявка на отримання послуг «Кредитний ліміт на поточний рахунок фізичної особи-підприємця «Підприємницький»» укладено у письмовій формі кредитний договір від 02 листопада 2018 року № б/н» [266].

Верховним Судом у постанові від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 встановлено: «Суди попередніх інстанцій, надавши оцінку всім наявним у матеріалах справи доказам, дійшли висновку, що надані позивачем роздруківки електронного листування не можуть вважатись електронними документами (копіями електронних документів), оскільки не відповідають вимогам статей 5, 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», та не є належними доказами у справі. При цьому судами встановлено відсутність будь-яких доказів того, що копії договору та видаткової накладної, електронні листи, скриншоти яких наявні в матеріалах справи, створювалися у порядку, визначеному Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», та що вони підписувалися електронним цифровим підписом уповноваженою на те особою (з можливістю ідентифікувати підписантів договору), який є

обов'язковим реквізитом електронного документа. Такі обставини унеможливають ідентифікацію відправника повідомлення, а зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення. Отже, оскільки договір від 10 вересня 2018 року № 10/09/18 не має ознак електронного документа, не підписаний електронними цифровими підписами сторін, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку, з яким погоджується і Верховний Суд, що такий правочин міг набрати чинності виключно після його фізичного підписання сторонами та скріплення печатками у паперовому вигляді» [267].

Проаналізувавши судову практику в Україні, постановлену в умовах пандемії COVID-19, з'ясовано, що суди при дослідженні електронних доказів звертають увагу на автентичність особи – автора таких документів.

Варто зазначити, що окрему категорію електронних доказів складають ті докази, які можуть бути безповоротно видалені. Для прикладу, публікації у соціальних мережах таких як Facebook, Instagram та TikTok може бути видалена автором у будь-який момент, а повідомлення у месенджерах Telegram, Viber, WhatsApp чи Messenger можуть бути видалені будь-ким із співрозмовників, що, відповідно, матиме наслідком видалення таких повідомлень у всіх учасників чату. Разом з тим, відновити повідомлення, які було видалено неможливо або вкрай складно. Наприклад, месенджер Telegram безповоротно видаляє як зміст повідомлень, так і слід від його надсилання чи видалення, Viber та WhatsApp видаляє лише зміст повідомлення, але теж безповоротно. При цьому, технічна підтримка вказаних сервісів може надати інформацію лише про факт надсилання повідомлень чи здійснення дзвінків із зазначенням дати і часу, але не їх зміст.

До того ж, така послуга буде платною та надається лише після процедури верифікації власника акаунту.

Оскільки законодавством передбачено, що у разі виникнення сумніву щодо достовірності електронного доказу в іншого учасника справи чи у суду,

суд має витребувати оригінал доказу, а за його відсутності – відмовити у прийнятті доказу до розгляду, то видалення повідомлень як оригіналів означатиме цілковите їх знищення як доказів. З цих причин часто суди, за клопотанням однієї зі сторін, вживають заходів до забезпечення таких доказів шляхом їх огляду у судовому засіданні з портативних пристроїв зацікавлених сторін (наприклад, огляд доказів судом за посиланням у мережі Інтернет; огляд дописів користувача у соціальній мережі Facebook та LinkedIn; огляд повідомлень у месенджері Viber).

Для уникнення будь-яких сумнівів у суду в оригінальності, недопущення втручання у зміст електронних документів та захисту електронних файлів від небажаних змін, потрібно користуватися КЕП, що буде виступати додатковою гарантією персоніфікації особи – автора того чи іншого електронного документа.

Суд при вирішенні спору має всебічно, повно та безпосередньо дослідити подані докази. Суддя у процесі оцінювання доказів, у т.ч. й електронних, здійснює розумову діяльність, завдяки якій визначає належність та допустимість доказів, їх достовірність, достатність та взаємний зв'язок загалом. Дана діяльність здійснюється відповідно до законів логіки та в умовах, що встановлені правовими нормами.

Верховний Суд неодноразово наголошував щодо необхідності застосування категорій стандартів доказування та відзначав, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Зокрема, це й принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно цей принцип не передбачає обов'язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує. Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний (постанови ВС від 02.10.2018 у справі № 910/18036/17 [268], від 23.10.2019 у справі № 917/1307/18 [269], від

18.11.2019 у справі № 902/761/18 [270], від 04.12.2019 у справі № 917/2101/17 [271]).

Аналогічний стандарт доказування висловлено Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 18.03.2020 у справі № 129/1033/13-ц (провадження № 14-400цс19) [272].

Реалізація принципу змагальності сторін у процесі та доведення перед судом обґрунтованості своїх вимог є конституційною гарантією, передбаченою у статті 129 Конституції України.

Справедливість судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, у т.ч. у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи.

Дотримання принципу справедливості під час судового розгляду є надзвичайно важливим для вирішення судових справ, оскільки його реалізація слугує гарантією того, що сторона, незалежно від рівня її фахової підготовки та розуміння певних вимог цивільного судочинства, матиме змогу забезпечити захист своїх інтересів.

До того ж, ВС у своїх постановках постійно наголошує, що 17.10.2019 набув чинності Закон України від 20.09.2019 № 132-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні», яким було, зокрема внесено зміни до ГПКУ та змінено назву статті 79 ГПКУ з «Достатність доказів» на нову – «Вірогідність доказів» та викладено її у новій редакції з фактичним впровадженням у господарський процес стандарту доказування «вірогідність доказів».

Стандарт доказування «вірогідність доказів» підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надають учасники судового розгляду.

Відповідно до статті 79 ГПКУ: «Наявність обставини, на яку сторона посиляється як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування» [43]. Питання про

вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Тлумачення змісту цієї статті відображає покладений на суд обов'язок оцінювати докази та обставини справи з огляду і на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються, скоріше були (мали місце), аніж не були.

Зазначений підхід узгоджується із судовою практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) (пункт 1 статті 32 Конвенції). Так, зокрема, у рішенні 23.08.2016 у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» («J.K. AND OTHERS v. SWEDEN») ЄСПЛ наголошує, що «у країнах загального права у кримінальних справах діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом («beyond reasonable doubt»). Натомість, у цивільних справах закон не вимагає такого високого стандарту; скоріше цивільна справа повинна бути вирішена з урахуванням «балансу вірогідностей». Суд повинен вирішити, чи являється вірогідність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень заявника, вимога цього заявника заслуговує довіри» [273].

Під час дослідження судової практики України, постановленої в умовах пандемії COVID-19, не встановлено жодного електронного доказу, який надійшов до суду на електронну пошту чи через електронний кабінет підсистеми «Електронний суд».

На нашу думку, це пояснюється тим, що підсистема «Електронний суд» на сьогодні функціонує не в повному обсязі, а в учасників процесу відсутні всі передбачені даною системою можливості щодо реалізації своїх прав на подання будь-яких електронних доказів в електронному вигляді. Для вирішення вказаного проблемного моменту пропонуємо для удосконалення системи «Електронний суд» щодо можливість її використання для подання будь-яких електронних доказів, розшити типи файлів у вказаній системі, які

учасник справи може долучити до документа, який надсилається до суду, а також збільшити максимально допустимий розмір (об'єм) файла.

Висновки до розділу 3

Здійснивши комплексне дослідження порядку збирання, вилучення, подання, дослідження та оцінювання електронних доказів господарськими судами встановлено, що останній є складним процесом у судочинстві. Одним із важливих аспектів у даному процесі є принцип внутрішнього переконання судді, який займає ключове місце при вирішенні справи та формується з правосвідомості, світогляду, правових принципів, ідей, теорій, концепцій, які є результатом теоретичного, раціонального аналізу та відображення правової дійсності судді.

На законодавчому рівні досить важко врегулювати проблему, яка пов'язана зі свавільним трактуванням електронних доказів під час розгляду справи в господарських судах, оскільки визначення належності, допустимості, достовірності та достатності даних доказів, а також їх оцінка, дослідження залежать від сформованих у судді внутрішніх принципів. А тому, залишається відкритим проблемне для багатьох учасників судового процесу питання щодо правового регулювання принципу внутрішнього переконання судді при здійсненні оцінки електронних доказів.

Разом з тим, встановлено такі проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів у господарському процесі:

I. Відсутність на законодавчому рівні класифікатора електронних доказів і чіткого алгоритму для кожного виду зазначених доказів щодо форми фіксування (збирання) та їх подання до суду.

Вказану проблему запропоновано вирішити шляхом викладення частини 1 статті 96 ГПК України в новій редакції, а саме:

«1. Електронними доказами є інформація, що зберігається в електронному вигляді на всіх типах електронних носіїв, у тому числі фізичних полях, відображеної у вигляді текстів, знаків, символів, образів,

сигналів, технічних рішень, процесів тощо, які містять у собі відомості про факти, що мають значення для встановлення істини по суті справи.

Електронними доказами є:

електронні документи;

графічні зображення;

плани; фотографії; відео- та звукозаписи;

веб-сайти (сторінки);

текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;

метадані;

бази даних;

інші дані в електронній формі.».

Щодо форми подання електронних доказів вважаємо за необхідне доповнити ГПК України статтею 96-1 наступного змісту:

«1. В оригіналі та виключно в електронному вигляді подаються до суду наступні електронні докази: електронні документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи.

2. В перетворену форму для сприйняття людиною без використання технічних засобів можуть подаватись до суду наступні електронні докази: графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи, веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, інші дані в електронній формі.

3. Технічний носій з метаданими чи базами даних надається суду у випадку необхідності їх дослідження за участі спеціаліста чи призначення експертного дослідження. .».

II. Відсутність на законодавчому рівні переліку уповноважених осіб чи установ для здійснення фіксації електронного документа, який може бути використаний як доказ та регламентований порядок його здійснення.

Так, вважаємо за можливе передбачити в ГПК України можливість надання учасниками справи акт огляду нотаріусом електронних документів, фіксації змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, протокол огляду соціальних

мереж та ін. Варто зазначити, що вказаний механізм може стати можливим лише після внесення доповнення до статті 75 Закону України «Про нотаріат», передбачивши в ньому можливість нотаріусам на прохання зацікавлених осіб здійснювати огляд електронних документів, фіксацію змісту веб-сторінки в мережі Інтернет, якщо є підстави вважати, що подання доказів згодом стане складним або фактично неможливим.

III. Відсутність процедури перевірки електронного доказу на достовірність, а саме, здійснення його аутентифікації та ідентифікації (за виключенням електронного документа, який містить КЕП). В іншому разі такий засіб доказування не може бути використано в доказовій діяльності.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розроблення та забезпечення судів програмним забезпеченням, яке зможе досліджуючи певні атрибути електронних файлів підтверджувати їх цілісність, а саме:

- дата та час створення файлу;
- ім'я та формат файлу;
- розмір файлу в електронних одиницях (байтах);
- права доступу та розташування файлу;
- цілісність (аутентифікація).

IV. Відсутність на законодавчому рівні єдиного, повного комплексного визначення електронного документа. Так, на законодавчому рівні не надано повного визначення електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності, та не передбачено, які ознаки повинен мати останній для того, щоб суд визнав його належним доказом та надав йому відповідну правову оцінку.

Відтак, пропонуємо власне, на нашу думку, повне визначення електронного документа, яким є документ зміст якого є повним і точним представленням підтверджуваних операцій, діяльності або фактів, створений в електронному середовищі з певною метою та характеризується автентичністю, достовірністю, цілісністю та придатний для використання у будь-який момент часу.

V. Відсутність на законодавчому рівні чіткого порядку дослідження та оцінювання електронних доказів.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розроблення та забезпечення судів програмним забезпеченням. Для дослідження електронних доказів першочергово має бути здійснено програмне дослідження електронних доказів по певним атрибутам. Так, електронний доказ відразу після надходження до суду завантажується до відповідної програми, яка формує Звіт по певним атрибутам електронних файлів підтверджувати їх цілісність (через систему «Електронний суд» - автоматично, безпосередньо до суду на електронному носіїві – завантажується до відповідної системи уповноваженим працівником суду).

Вказане дослідження допоможе суду сформулювати свою позицію щодо дослідження певного виду електронного доказу, порівняти, за умови надання, з висновком чи звітом експерта та, відповідно, визначитись з належністю поданих електронних даних до доказів.

VI. Відсутність у судах технічних засобів (обладнання), а також відповідного програмного забезпечення для дослідження електронних доказів.

Для вирішення вказаної проблемної ситуації, яка на даний час склалась в судах України, необхідно забезпечити кожний зал судового засідання ЕОМ, на якому судом безпосередньо в судовому засіданні будуть досліджуватись електронні докази. Також за допомогою вказаних ЕОМ учасникам справи буде надана можливість підтверджувати достовірність поданих ними електронних доказів, зокрема, підтвердження листування стане можливим шляхом авторизації певного учасника справи в месенджері чи електронній пошті та демонстрації суду наявної між контрагентами переписки.

Варто зазначити, що ЕОМ має містити відповідне програмне забезпечення та мати окремо виведений екран для суду та учасників справи.

VII. Неможливість встановити, чи подано учасником справи «оригінал», чи «електронна копія» документа, тому що всі електронні копії є ідентичними.

Вказану проблему пропонуємо вирішити шляхом розмежування понять, що є оригіналом електронного доказу, а що є копією та, відповідно, передбачивши механізм їх засвідчення.

Оригіналом електронного доказу пропонуємо визначити цілісний електронний документ з обов'язковими реквізитами, який містить дані про обставини, що мають значення для справи, та яка є основою для відтворення і копіювання.

Копією електронного доказу є примірник електронного доказу зроблений з оригінального файлу без втрати його змісту, який обов'язково засвідчується електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис»

Вважаємо, що допомогти суду встановити чи подано учасником справи «оригінал», чи «електронна копія» документа може відповідне програмне забезпечення, яке мають мати суди для дослідження електронних доказів.

Враховуючи викладене, доходимо висновку, що найбільша проблема електронних доказів пов'язана із доведенням їх достовірності, а тому вважаємо за доцільне, що при розгляді судом електронних доказів мають досліджуватись певні атрибути електронних файлів.

На нашу думку, вказані програми змогли б підтверджувати цілість файлу як-то, наприклад, знімок екрана, і тим самим спростили б процедуру доведення певних обставин у господарському спорі.

Досліджено судову практику постановленув умовах пандемії COVID-19 та встановлено, що суди при дослідженні електронних доказів звертають увагу на автентичність особи – автора таких документів. Тобто, для уникнення будь-яких сумнівів у суду в автентичності (оригінальності), недопущення втручання у зміст електронних документів та захисту

електронних файлів від небажаних змін, потрібно користуватися КЕП, що буде виступати додатковою гарантією персоніфікації особи – автора того чи іншого електронного документа.

Під час дослідження судової практики України постановленої в умовах пандемії COVID-19 нами не встановлено жодного електронного доказу, який надійшов до суду на електронну пошту чи через електронний кабінет системи «Електронний суд». На нашу думку, це пояснюється тим, що підсистема «Електронний суд» на сьогодні функціонує не в повному обсязі, а в учасників процесу відсутні всі передбачені даною системою можливості щодо реалізації своїх прав на подання будь-яких електронних доказів в електронному вигляді. Для вирішення вказаного проблемного моменту пропонуємо для удосконалення системи «Електронний суд» щодо можливість її використання для подання будь-яких електронних доказів, розширити типи файлів у вказаній системі, які учасник справи може долучити до документа, який надсилається до суду, а також збільшити максимально допустимий розмір (об'єм) файла.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавства та судової практики України запропоновано удосконалене визначення поняття електронних доказів, яке відповідає сучасному розвитку суспільних відносин, розроблено класифікацію електронних доказів, встановлено проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів у господарському судочинстві й отримано результати, які в сукупності розв'язують важливу наукову та практичну задачу з удосконалення законодавства щодо досліджених інституту електронних засобів доказування, а саме:

1. Здійснено аналіз поглядів учених як сучасних, так і минулих років щодо питання доказів та встановлено, що всі вони відрізняються один від одного, при цьому досить часто характеризуються подвійним, а то й потрійним розумінням поняття доказу. Тому удосконалено визначення поняття доказу.

2. Сформовано авторське поняття електронних доказів.

3. Запропоновано власну класифікацію електронних доказів, а саме: за господарсько-процесуальним законодавством; за характером зв'язку доказів з обставинами справи (зміст); за процесом формування доказу; за походженням; за способом відтворення; за форматом; за необхідним часом на опрацювання; залежно від періоду виникнення; за місцезнаходженням; за ступенем доступності.

4. Наголошено на тому, що електронні докази мають істотну специфіку, яка повинна відображатися як в матеріальному, так і процесуальному законодавствах, з огляду на існування специфічних вимог щодо форми електронного документа, які забезпечують його доказову функцію. Встановлено, що оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному

законодавством, а також у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в т.ч. у паперовій копії.

5. Здійснено аналіз основних електронних доказів. З'ясовано, що повного (достатнього) визначення електронного документа, яке б відображало всі його істотні відмінності на законодавчому рівні не надано, а також не встановлено, які він повинен мати ознаки для того, щоб суд визнав його належним доказом. Відтак, запропоновано власне, на нашу думку, повне визначення електронного документа. Зазначено, що в господарському законодавстві відсутні умови, яких необхідно дотримуватись для того, щоб надати електронному документу статусу доказу.

6. Здійснено комплексне дослідження порядку подання, дослідження та оцінювання електронних доказів господарськими судами та зазначено, що останній є складним процесом у судочинстві. Разом з тим, одним із важливих аспектів у даному процесі є принцип внутрішнього переконання судді, який займає ключове місце при розгляді та вирішенні справи, формується з правосвідомості, правових принципів, світогляду, ідей, теорій, концепцій, які є результатом теоретичного, раціонального аналізу та відображення правової дійсності судді. На законодавчому рівні досить важко врегулювати проблему, пов'язану зі свавільним трактуванням електронних доказів під час розгляду справи в господарських судах, оскільки визначення належності, допустимості, достовірності та достатності даних доказів, а також їх оцінка, дослідження залежать від сформованих у судді внутрішніх принципів. А тому, залишається відкритим проблемне питання щодо правового регулювання принципу внутрішнього переконання судді при здійсненні оцінки електронних доказів.

7. Проаналізовано судову практику щодо дослідження різних видів електронних доказів та встановлено, що суди з великою обережністю ставляться до електронних доказів і здебільшого не беруть до уваги як належні докази документи або інформацію на електронних та/або паперових носіях, роздрукованих із соцмереж. А тому, наголошено, що з метою

належного доведення свого права в суді, необхідно надавати таким документам статус офіційного документа передбачивши в умовах договору можливість електронного листування, порядок його оформлення (підписання КЕП) та засоби зв'язку (електронні адреси та номери телефону) лише з яких може здійснюватись листування.

8. Акцентовано, що через недостатність та недосконалість законодавчого регулювання інформаційних технологій є проблема в їх використанні, в якості доказів. У роботі встановлено та наведено проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів у господарському судочинстві, у т.ч. щодо відсутності правового регулювання взаємодії інституту електронних доказів та підсистеми «Електронний суд».

9. Запропоновано внести зміни до Господарського процесуального кодексу України та Закону України «Про нотаріат».

10. Проаналізовано судову практику в Україні постановлену в умовах пандемії COVID-19 та з'ясовано, що суди при дослідженні електронних доказів звертають увагу на автентичність особи – автора таких документів.

Разом з чим, під час дослідження судової практики України, постановленої в умовах пандемії COVID-19, не було встановлено жодного електронного доказу, який надійшов до суду на електронну пошту чи через електронний кабінет підсистеми «Електронний суд». На нашу думку, це пояснюється тим, що підсистема «Електронний суд» на сьогодні функціонує не в повному режимі, відтак в учасників процесу відсутні всі передбачені цією системою можливості щодо реалізації своїх прав на подання електронних доказів в електронному вигляді.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Datareportal. Digital 2021: Global overview report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report> (дата звернення 30.10.2022).
2. Метелев О. П. Гносеологічна і правова природи цифрових доказів у кримінальному процесі // *Правова позиція*. 2018. №1 (20). С. 75–86.
3. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб: КНТ, 2005. 256 с.
4. Степанова Т. В. Місце судових доказів у процесі розгляду господарських спорів // *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 4. С. 183-186.
5. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
6. Сучасна правова енциклопедія / [Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К. : Юрінком Інтер, 2010. 381 с.
7. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. та ін.] ; за ред. В. Г. Гончаренка. К.: Либідь, 2003. 320 с.
8. Терміни і поняття в законодавстві України: Наук.-практ. словник-довідник. Харків : Еспада, 2003. 512 с.
9. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясінка. К.: Алерта, 2019. 500 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. Х.: КонСУМ. Основа. 1999. 416 с.
11. Крицька І.О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення // *Часопис Київського університету права*. 2016. №1. С. 301–305.

12. Гетманцев Д. Об'єктивна істина vs поза розумним сумнівом. Про стандарти доказування у податкових спорах // *Юридичний журнал «Право України»*. 2018. №6. С. 195-209.
13. Мирошніченко Ю. М. Про істинність, достовірність і ймовірність у судовому пізнанні // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №3. С. 119-123.
14. Смольніков Д. Міфи про стандарти // *Закон*. 2015. № 12. С. 199-205.
15. Степаненко В. Стандарти переконання (досвід Сполучених Штатів Америки) // *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2016. № 3. С. 245-248.
16. Доктрина плодів отруєного дерева: міжнародний історичний екскурс та національні реалії. URL: <https://zib.com.ua/ua/142094.html>.
17. Чучукало О. Встановлення істини як мета доказування // *Право України*. 2006. № 1. С. 57-60.
18. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 256–260.
19. Метелев О. П. Цифрові докази як окремий вид доказів у кримінальному процесі // *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*. Харків: Право, 2018. Вип. 10. С.100–104.
20. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія прокуратури України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 648 с.
21. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К.: МАУП, 2007. 512 с.
22. Хом'яченко С. І., Часова Т. О. Використання електронних доказів у кримінальному процесі // *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2020. 11 (2). С. 175–181.

23. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09/ Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 626 с.
24. Котляревський О. І., Киценко Д. М. Комп'ютерна інформація як речовий доказ у кримінальній справі. Інформаційні технології та захист інформації: збірник наукових праць. Запоріжжя. 1998. №2. С. 70–79.
25. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання// *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №3-2. С. 316–318.
26. Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні // *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 208–214.
27. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36(2). С. 123–125.
28. Доказування у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібн./ кол. авт. К.: Національна академія прокуратури України. 2017. 346 с.
29. Casey E. Digital evidence and computer crime: forensic science, computers and the internet (3rd edition). 2011. 770 p.
30. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Вид. офіц. Київ : УкрНДНЦ, 2018. VI. 31 с.
31. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15/para07#o7> (дата звернення: 30.10.2021).
32. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 30.10.2021).

33. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 30.10.2021).

34. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>. (дата звернення: 30.10.2021).

35. Використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом у якості джерел доказів: методичні рекомендації /авт. колектив: А. В. Захарко, А. Г. Гаркуша, В. В. Рогальська, І. В. Краснобрижний, О. В. Брягін/ Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 73 с.

36. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. /М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

37. Електронні докази в судовій практиці. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/138970-elektronni-dokazi-v-sudoviy-praktitsi>.

38. Naichenko A. Електронні докази у господарському судочинстві // Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică, 3(3), 84–89. URL: <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/752>.

39. Васильченко Т. Новели інституту доказування у господарському судочинстві // *Право України*. 2017. № 9. С. 146-153.

40. Кашинцева О. Інформаційне суспільство: проблеми правового регулювання // *Адвокат*. К., 2002. № 4-5. С. 19-20.

41. Гоголь Б. М. Деякі проблемні питання цивільно-правового регулювання інформаційних відносин // *Вісник господарського судочинства*. 2005. №2. С. 199–209.

42. Бабенко В. В. Актуальні проблеми доказування у господарському процесі // *Вісник господарського судочинства*. 2005. №2. С. 186–193.

43. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>. (дата звернення: 30.10.2021).
44. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання у цивільному процесі // *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 115-116.
45. Муравін О. Б. Кримінальний процес. Питання загальної частини : Навчальний посібник. Одеса : АО БАХВА, 1997. 480 с.
46. Чеботовська О. Від традиційного до електронного документа // *Правосуддя України*. 2011. №45-46. С. 174-175.
47. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі [Текст] : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 23 с.
48. Найченко А. М. Правова природа електронних доказів у господарському судочинстві // *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 162–165.
49. Найченко А. М. Інформаційні технології в господарському судочинстві України та зарубіжних країн. Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 6. Том 3. С. 9–13.
50. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в ОРД ОВС: монографія. Одеса, 2011. 216 с.
51. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2005. 32 с.
52. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [наук.-практ. посіб.] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. К. : КНТ, 2006. 268 с.
53. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Х.: Право, 2000. 494 с.

54. Найченко А.М. Розвиток електронного документа як доказу в господарському процесі. Досягнення і проблеми сучасної науки: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, 22 січня 2018 р.). Вінниця: Наука та практика, 2018. Ч. 2. С. 60–65.

55. Ніколенко Л. М. Доказування в господарському судочинстві: Навч. посібник. Одеса: Фенікс; Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 415 с.

56. ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. [Чинний від 2010-03-11]. Вид. Офіц. Київ, 2010. 14 с. (Інформація та документація).

57. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси: Наказ Міністерства освіти і науки; молоді та спорту України від 01.10.2012 №1060. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12> (дата звернення: 01.02.2022).

58. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. 692 с.

59. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Київ: НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба. 524 с.

60. Великий енциклопедичний юридичний словник/ за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл.і доповн. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с.

61. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998 . Т.2: Д-Й. 744 с.

62. Чекотовська О. Е. Основні підходи до розуміння категорії «електронний документ» // *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 134-137.

63. Орлов Ю. Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 12–24.

64. Чигрина Г. Л. Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. 2004. 21 с.

65. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09/ Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 218 с.

66. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09/ Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 190 с.

67. Узагальнення аналізу судової практики щодо використання електронних доказів під час здійснення кримінального судочинства суддями Комсомольського міського суду Полтавської області за 2018 та 2019 роки. URL:
https://kom.pl.court.gov.ua/sud1612/pokaznikidiyalnosti/pidsymku_robotu/uzagalnennya_111.

68. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ : Хай-Тек Прес. 2010. 624 с.

69. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2006. 19 с.

70. Білоусов А.С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук/ 12.00.09. Київ. 2008. 18 с.

71. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09/ Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. Харків, 2017. 249 с.

72. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №3-2. С. 316–318.

73. Самойленко О. А. Виявлення та розслідування кіберзлочинів: навчально-методичний посібник. Одеса, 2020. 112 с.
74. Глібко В. М. Роль документів у розслідуванні злочинів. Теорія і практика правознавства. 2016. № 1. С.1–11.
75. Столітній А. В., Каланча І. Г. Формування інституту «електронних доказів» у кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 179–191.
76. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія прокуратури України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 648 с.
77. Лисенко В. В. Проблеми отримання і використання у доказовому процесі інформації, що міститься у електронному вигляді на магнітних, оптичних чи інших носіях (за матеріалами діяльності податкової міліції). Вісник прокуратури. 2007. №4. С. 61–69.
78. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей та документів у кримінальному провадженні: дис. канд. юр. наук: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. С. 250.
79. Постанова Пленуму Вищого Господарського суду України від 26.12.2011 №18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11> (дата звернення: 01.09.2021).
80. Терміни і поняття в законодавстві України: Наук.-практ. словник-довідник. Харків : Еспада, 2003. 512 с.
81. Юридична енциклопедія: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. К. 741 с.

82. Кравцов С. О., Завгородня А. С. Особливості використання електронних доказів у системі засобів доказування в цивільному процесі // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С.220-223.
83. Найченко А. М. Правова природа електронних доказів у господарському судочинстві // *Часопис КУП НАНУ*. – 2017. – № 4. – С. 162–165.
84. Дрогозюк К. Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції // *Право і суспільство*. 2016. №1. С. 52-63.
85. Булгакова І. В. Електронні докази в господарському процесі: поняття і порядок застосування // *Вісник господарського судочинства*. 2011. №1. С. 85–90.
86. Собур С. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «електронний документ». *Правова інформатика*. 2008. № 4(20). С.32–36.
87. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-15. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.04.2022).
88. Ковальчук А.Ю. Правові та організаційні особливості використання електронних доказів у господарському судочинстві. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 1. 2022 с. 294-302. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/view/73/108>.
89. Казачук І. В. Використання у доказуванні електронних джерел фактичних даних в адміністративно-деліктному процесі // *Європейські перспективи*. – 2014. – № 6. – С. 93–97.
90. Теньков С. О. Електронні документи як предмет судового розгляду // *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 5. С. 57–62.
91. Постанова Верховного Суду від 02.07.2020 у справі № 922/2315/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90176845>.

92. Постанова Верховного Суду від 12.07.2018 у справі № 916/2102/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75270589>.

93. Постанова Верховного Суду від 02.03.2021 у справі № 922/2319/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95573534>.

94. Постанова Верховного Суду від 07.02.2018 у справі № 910/10931/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72293720>.

95. Рішення Господарського суду Житомирської області від 18.10.2018 у справі № 906/391/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77431014>.

96. Постанова Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 922/2464/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74346114>.

97. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 14.02.2019 у справі № 927/1114/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80106775>.

98. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 03.07.2018 у справі № 927/128/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75270227>.

99. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 08.05.2018 у справі № 927/106/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74024790>.

100. Рішення Господарський суд міста Києва від 28.01.2019 у справі №910/14015/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79717723>.

101. Постанова Верховного Суду від 10.07.2019 у справі № 911/3122/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82996682>.

102. Рішення Господарського суду Одеської області від 21.05.2021 у справі № 916/3110/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97349635>.

103. Рішення Господарського суду Львівської області від 29.12.2020 у справі № 914/1783/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93962475>.

104. Рішення Господарського суду міста Києва від 13.01.2020 у справі №910/14987/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86853303>.

105. Рішенням Господарського суду Львівської області від 28.01.2021 у справі № 914/2001/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95103254>.

106. Рішення Господарського суду Харківської області від 04.03.2021 у справі № 922/185/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95304914>.

107. Рішення Господарського суду міста Києва від 20.10.2020 у справі № 910/10995/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92526283>.

108. Рішенням Господарського суду Одеської області від 28.04.2021 у справі № 916/3549/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96880087>.

109. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

110. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України.* URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

111. Рішення Господарського суду Рівненської області від 04.03.2021 у справі № 918/1169/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95674738>.

112. Рішення Господарського суду Полтавської області від 14.06.2021 у справі № 917/485/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656250>.

113. Рішення Господарського суду Сумської області від 03.04.2018 у справі № 920/1202/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73440992>.

114. Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 у справі № 908/1120/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74671049>.

115. Рішення Господарський суд Запорізької області від 18.05.2021 року у справі № 908/3352/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97313792>.

116. Рішення Господарського суду Львівської області від 19.10.2020 у справі № 914/1170/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92499507>.

117. Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 02.12.2020 у справі № 912/2548/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93465758>.

118. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 04.11.2022).

119. Галабала М. Фіксація доказів, що підтверджують порушення прав інтелектуальної власності в мережі Internet // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. № 5. С. 39-43.

120. Можливості фіксації порушення прав ІВ в мережі Інтернет – дискусія за круглим столом. URL: <http://sips.gov.ua/ua/15062015-ks-porushennia-iv-v-interneti>.

121. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text>.

122. Рішення Господарського суду Київської області від 25.10.2019 у справі № 911/769/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85807306>.

123. Рішення Господарського суду міста Києва від 22.09.2020 у справі № 910/8811/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91682849>.

124. Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 у справі № 924/242/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78182019>.

125. Рішення Господарський суд Запорізької області від 02.01.2020 у справі № 908/2502/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86853120>.

126. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 04.11.2022).

127. Рамазанова Т. К вопросу о способах защиты прав интеллектуальной собственности в Интернете // *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 9. С. 25-28.

128. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції від 22.02.2012 № 296/5 // *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.

129. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7.10.2002 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_619.

130. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності від 20.03.1992. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_076.

131. Зеров К. Фіксація змісту веб-сторінки в мережі Інтернет як елемент здійснення права на захист авторських прав на твори, розміщені в мережі Інтернет. URL: https://protocol.ua/ua/fiksatsiya_zmistu_veb_storinki_v_meregi_internet_yak_element_zdiysnennya_prava_na_zahist_avtorskih_prav_na_tvori_rozmishcheni_v_meregi_internet. – Назва з екрана.

132. Електронні докази в цивільному процесі / Українська Вікіпедія. URL:

https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B8_%D0%B2_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96.

133. Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 у справі № 910/11402/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73277986>.

134. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 04.03.2021 у справі № 925/428/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95604177>.

135. Жуковський Т. Фіксування контенту веб-сторінки як доказу в судовому процесі // *Юридична практика*. 2013. № 39. С. 40-41.

136. Internet Archive / Digital Library of Free Books, Movies, Music & Wayback Machine. URL: <https://archive.org>.

137. Eltgroth D. Best Evidence and the Wayback Machine: Toward a Workable Authentication Standard for Archived Internet Evidence // *The Fordham Law Review*. 2009. № 78. С. 181- 215.

138. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 // Офіційний вісник України, 2015. № 17. С. 468.

139. Охромєєв Ю. Висновок експерта як один із доказів в мережі Інтернет // *Юридична газета*. 2014. № 26–27. С. 11.

140. Зеров К. О. Веб-сайт як непоіменований об'єкт авторського права / К. О. Зеров // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – 2013. – № 6-3. – Т. 2. – С. 28-30.

141. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:167:0010:0019:EN:PDF>.

142. Order of the Court (Ninth Chamber) of 21 October 2014. BestWater International GmbH v Michael Mebes and Stefan Potsch. Reference for a preliminary ruling: Bundesgerichtshof — Germany. Case C-348/13. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30dd686601a5fbc84eeaaa5eeecb701ad2f7.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuQahv0?text=&docid=159023&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=69687>. – Назва з екрана.

143. Case C466/12 Nils Svensson and Others v Retriever Sverige AB (Request for a preliminary ruling from the Svea hovrätt) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?doclang=EN&text=&pageIndex=0&part=1&mode=req&docid=160928&occ=first&dir=&cid=659403. – Назва з екрана.

144. Постанова Верховного Суду від 12.07.2018 у справі № 916/2102/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75270589>.

145. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 04.03.2021 у справі № 925/428/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95604177>.

146. Найченко А. М. Можливість застосування електронного листування як доказу в господарському процесі // *Електронне науково-практичне фахове видання Журнал східноєвропейського права*. № 48 К.: Університет сучасних знань 2018. С. 98-101.

147. Білецька Л. Доказування у господарському процесі України. На шляху до формування судових стандартів // *Господарське право і процес*. 2013. № 2 (3). С. 60.

148. Морозов Є. Роздруківка електронної переписки без електронно цифрового підпису не може бути використана як доказ у справі, оскільки не є електронним документом. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/35461>.

149. Постанова Верховного Суду від 11.06.2019 у справі № 904/2882/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/82426143>.

150. Постанова Верховного Суду від 24.09.2019 у справі № 922/1151/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/84515934>.

151. Постанова Верховного Суду від 28.12.2019 у справі № 922/788/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86717260>.

152. Постанова Верховного Суду від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244984>.

153. Постанова Південно-Західного апеляційного господарського суду від 12.08.2019 у справі № 916/2900/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/83590669>.

154. Постанова Верховного суду від 17.03.2020 у справі № 923/566/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244923>.

155. Постанова Верховного Суду від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244984>.

156. Постанова Верховного Суду від 11.06.2019 у справі № 904/2882/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/82426143>.

157. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 24.03.2021 року у справі № 927/18/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95976067>.

158. Постанова Верховного Суду від 28.12.2019 у справі № 922/788/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86717260>.

159. Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 у справі № 914/2505/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/78450568>.

160. Рішення Господарського суду Закарпатської області від 16.12.2020 у справі № 907/729/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93587742>.

161. Метадані. Українська Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96>.

162. Grotschel M., Lugger J. Scientific Information System and Metadata. Konrad-Zuse-Zentrum fur Informationstechnik, Berlin. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zib.de/groetschel/pubnew/paper/groetschelluegger1999.pdf>.
163. Jeusfeld M.A. Metadata. In: Encyclopedia of Database Systems, Springer, 2009. – pp. 1723-1724. URL: <http://www.springerlink.com/content/h241167167r35055>.
164. Metadata. U.K. Office for Library and Information Networking (UKOLN). URL: <http://www.ukoln.ac.uk/metadata>.
165. Task Force on Metadata. Summary Report. //American Library Association. Committee on Cataloging: Description and Access. June1999. URL: <http://www.libraries.psu.edu/tas/jca/ccda/tf-meta3.html>.
166. The Making of America II. URL: <http://sunsite3.berkeley.edu/MOA2>.
167. Захарова О. Використання метаданих для вирішення задач великих даних // Проблеми програмування. 2019. № 2. С. 81-91.
168. Grotschel M., Lugger J. Scientific Information System and Metadata. Konrad-Zuse-Zentrum fur Informationstechnik, Berlin. URL: <http://www.zib.de/groetschel/pubnew/paper/groetschelluegger1999.pdf>.
169. Taylor C. An Introduction to Metadata. The University of Queensland, Australia. URL: <http://www.library.uq.edu.au/papers/ctmeta4.html>.
170. Halshofer B. and Klas W. A Survey of Techniques for Achieving Metadata Interoperability /ACM Computing Surveys, Vol. 42, No. 2, Article 7, February 2010.
171. Metadata Standards and Applications. Introduction: Background, Goals, and Course Outline. ALCTS. URL: <http://www.loc.gov/catworkshop/courses/metadatastandards/pdf/MSAInstructorManual.pdf>.
172. Uniform Resource Identifier (URI): Generic Syntax. URL: <http://tools.ietf.org/html/rfc3986>.

173. Jeusfeld M.A. Metadata. In: Encyclopedia of Database Systems, Springer, 2009. – pp. 1723-1724. URL: <http://www.springerlink.com/content/h241167167r35055>.

174. Feng L., Brussee R., Blanken H. and Veenstra M. Languages for Metadata. In: Multimedia Retrieval. Data-Centric Systems and Applications, Springer, 2007, 23-51. URL: <http://www.springerlink.com/content/m276p88003533q86>.

175. Corcho O. Ontology based document annotation: trends and open research problems /Intern. Journal of Metadata, Semantics and Ontologies. - Volume 1, Issue 1, January 2006. URL: http://oa.upm.es/5638/2/IJMSO_Corcho_FinalVersionPrintedInJournal.pdf.

176. Lagose C. Metadata for the Web. Cornell University. CS 431 – March 2, 2005.

177. Oren E., Moller K.H., Scerri S., Handschuh S., and Simtek M. What are Semantic Annotations? URL: <http://www.siegfried-handschuh.net/pub/2006/whatissemannot2006.pdf>.

178. Understanding metadata. National Information Standards Organization (NISO), 2004. URL: <http://www.niso.org/standards/resources/UnderstandingMetadata.pdf>.

179. Білошицький А. О., Миронов О. В. Аналіз властивостей та функцій метаданих наукометричних суб'єктів у WEB-просторі // Управління розвитком складних систем. 2016. № 25. С. 139-143.

180. Lefkovits H.C. Data Dictionary Systems. Q. E. D. Information Sciences. – Inc. Wellesley Massachusetts, 1977. – 491 p.

181. Uniform Resource Identifier (URI): Generic Syntax. URL: <http://tools.ietf.org/html/rfc3986>.

182. The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting. URL: <http://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html>.

183. Gill T., Gilliland A.G., Whalen M., Woodley M.S. Introduction to Metadata. Online Edition, Version 3.0. Ed. by Murtha Baca. Getty Research

Institute, 2008. - 96 p. URL:
http://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intrometadata/index.html.

184. Galhardas H., Simon E., Tomasic A. A. Framework for Classifying Scientific Metadata. INRIA, 1998. URL:
<http://www.aaai.org/Papers/Workshops/1998/WS-98-14/WS98-14-015.pdf>.

185. Рішення Ленінського районного суду міста Севастополя від 25.12.2012 у справі № 2-2881/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29621337>.

186. Information technology — Vocabulary — Part 1: Terms and definitions: «database: collection of data organized according to a conceptual structure describing the characteristics of these data and the relationships among their corresponding entities, supporting one or more application areas». URL: <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng&i=1&index=alt&srchtxt=01.08.05%20%282382%29>.

187. База даних. Українська Вікіпедія. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B7%D0%B0_%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85.

188. Керівництво «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі» від 30.01.2019 [Електронний ресурс] // Комітетом міністрів Ради Європи. Офіційний веб-портал. — Режим доступу: <https://rm.coe.int/guidelines-on-electronic-evidence-and-explanatory-memorandum/1680968ab5> — Назва з екрана.

189. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. О., 2002. 188 с.

190. Судочинство та судоустрій в Україні : посіб. для вищ. навч. закл. / В. О. Заросило, Т. Б. Аріфходжаєва, та ін.; Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». - Київ : Видавництво Людмила , 2020. - 195 с.

191. Слинько Д. В. Юридичник процес: історія, теорія, практика.

Монографія. Харків: НТМТ, 2017. - 414 с.

192. Васильєв С. В. Господарський процес України: Підручник. Харків: Еспада, 2010. 288 с.

193. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України. Харків : Право, 1999. 592 с.

194. Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. К. : Ін Юре, 1997. 595 с.

195. Цивільний процес: Навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. За ред. Ю. В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.

196. Муравін О. Б. Кримінальний процес. Питання загальної частини : Навчальний посібник. Одеса : АО БАХВА, 1997. 480 с.

197. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Л., 2006. 189 с

198. Юридична енциклопедія: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. К. 741 с.

199. Малюга Р. В. Доказування в кримінальному процесі: проблеми визначення структурних елементів // *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 280–283.

200. Постанова Верховного Суду від 29.01.2021 у справі № 922/51/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830>.

201. Булгакова І. В. Електронні докази в господарському процесі: поняття і порядок застосування // *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 2. С. 98–102.

202. Попелюшко В. О. Теорія доказів: курс лекцій. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/course/view.php?id=888>.

203. Колпаков В. К. Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 537 с.

204. Минюк О. Ю., Андросович В. С. Актуальні питання доказів та

доказування у господарському процесуальному праві. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 3–4 (12–13) 2018. – С. 67-72.

205. Торбас О. О. Тлумачення розсуду в кримінальному процесі крізь призму правової доктрини // *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №4. С. 93-98.

206. Суярко Т. Д. Поняття послуги: теоретичні аспекти та проблемні питання доказування у господарському процесі // *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 2. С. 272–276.

207. Білецька Л. М. Проблеми доказування у судах господарської юрисдикції // *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 181–186.

208. Демченко С. Про поняття правосуддя і доступність правосуддя / С. Демченко // *Вісник Академії правових наук України*. - 2010. - № 2. - С. 96-102. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_2_10.

209. Минюк О. Ю., Андросович В. С. Актуальні питання доказів та доказування у господарському процесуальному праві. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 3–4 (12–13) 2018. – С. 67-72.

210. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. О., 2002. 188 с.

211. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. – Львів: ЛьвДУВС, 2018. – 272 с.

212. Бойко В. Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: Навч. посібник. К.: МАУП, 2004. 176 с.

213. Грошевий Ю. М. Проблеми формування суддівського переконання у кримінальному судочинстві. Вища школа, вид-тво при Харків. держ. ун -ті, 1975. 144 с.

214. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. – Львів:

ЛьвДУВС, 2018. – 272 с.

215. Яценко О. В. Проблеми визначення та систематизації факторів реалізації об'єктивного суддівського розсуду // Вісник господарського судочинства. 2014. №3. С. 109–115.

216. Матвеев П.С. Теоретико-правові засади електронного листування як різновиду електронних доказів в господарському процесі України // *Право.UA*. Вип. №3, 2021 р. С. 131-135.

217. Зеленьак Е. С. Владна, рекомендаційна та допоміжна оцінка доказів у цивільному процесі // Адвокат. - 2013. - № 1. С. 41-44.

218. Постанова Верховного Суду від 21.03.2019 у справі № 568/879/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80751512>

219. Постанова Верховного Суду від 28.04.2021 у справі № 234/7160/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96631900>.

220. Постанова Верховного Суду від 18.06.2021 у справі № 234/8079/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97966561>.

221. Постанова Верховного Суду від 25.08.2020 у справі № 917/1061/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91320030>.

222. Постанова Верховного Суду від 02.07.2020 у справі № 922/2315/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90176845>.

223. Schneider M. E. A Civil Law Perspective: «Forget E-Discovery!» // *Electronic Disclosure in International Arbitration* / Ed. D. J. Howell. NY, 2008. P. 32.

224. Найченко А. М. Проблема достовірності електронних доказів // *Міжнародна науково-практична конференція «Людина і закон: публічно-правовий вимір»*, 2-3 жовтня 2020 р. – Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. –

С. 14–17.

225. Лисенко С. О. Організаційно-правові питання визначення структурно-функціональних складових інформаційної безпеки у складі загальної безпеки підприємств/С. О. Лисенко // Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози. - Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 268-270.

226. Ворожбит С. П. Інтернет як джерело доказів у цивільних справах / С. П. Ворожбит // Закон. № 1. 2008. С. 107–113.

227. Селіванов М. В. Надання письмових доказів в електронному вигляді та перевірка їх достовірності. URL: <http://www.cip.in.ua/r33280>. – Назва з екрана.

228. Рішення Господарського суду Запорізької області від 02.01.2020 у справі № 908/2502/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86853120>.

229. Рішення Господарського суду міста Києва від 12.07.2019 у справі № 910/4012/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83115831>.

230. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-19 // Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

231. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>.

232. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

233. Про погодження Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097414->

19#Text.

234. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 №30. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds>.

235. Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах». URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N-628_e_court_testing.

236. Ізарова І. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. // *Право України*. 2017. № 8. С. 33–42.

237. Ізарова І. О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Частина 1 / І. О. Ізарова ; пер. з англ. І. О. Ізарової, А. В. Сизової. Київ : Дакор, 2016. 308 с.

238. Меморандум про економічну та фінансову політику, укладений між Україною та Міжнародним валютним фондом 21.07.2015. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20163929>.

239. Норкус Р. Застосування інформаційних та електронно-комунікаційних технологій у рамках розгляду господарських спорів: досвід Литви та інших держав // *Право України*. 2016. №7. С. 95–103.

240. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Салов проти України». Заява № 65518/01 від 06.09.2005 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text. – Назва з екрана.

241. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний пакт ратифіковано Україною 19.10.1973 № 995_043 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

242. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенцію ратифіковано 02.10.2013 № 995_004 / Верховна Рада України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

243. Лист Державної судової адміністрації України від 20.03.2020 № 14-5711/20 / Державна судова адміністрація України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata>.

244. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)»: Закон України від 30.03.2020 № 540-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.

245. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 18.06.2020 № 731-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-20#Text>.

246. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.

247. Постанова Верховного суду від 17.03.2020 у справі № 923/566/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244923>.

248. Постанова Верховного Суду від 14.05.2020 у справі №820/10538/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/89217590>.

249. Постанова Верховного Суду від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244984>.

250. Постанова Верховного Суду від 13.07.2020 у справі № 753/10840/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/90385050>.

251. Рішення Господарського суду Одеської області від 02.12.2020 у справі № 916/2323/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93436978>.

252. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 9901/977/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95382820>.

253. Постанова Верховного Суду від 29.01.2021 у справі № 922/51/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94517830>.

254. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 29.03.2021 у справі № 910/7151/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95902020>.

255. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 09.03.2021 у справі № 911/2498/18 (911/2822/20) // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95467663>.

256. Рішення Господарського суду Одеської області від 09.11.2020 у справі № 916/1890/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92886943>.

257. Рішення Кременського районного суду Луганської області від 25.03.2020 у справі № 414/317/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88440254>.

258. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 28.09.2020 у справі №580/4136/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/91845219>.

259. Рішення Гребінківського районного суду Полтавської області в від 18.09.2020 у справі № 528/750/20 // Єдиний державний реєстр судових

рішень. Офіційний веб-портал. URL:
<https://reestr.court.gov.ua/Review/91628789>.

260. Рішення Путивльського районного суду Сумської області від 01.10.2020 у справі № 584/991/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL:
<https://reestr.court.gov.ua/Review/91965468>.

261. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 12.02.2021 у справі № 766/19559/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL:
<https://reestr.court.gov.ua/Review/94853426>.

262. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 01.02.2021 у справі № 127/19854/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL:
<https://reestr.court.gov.ua/Review/94601364>.

263. Рішення Господарського суду Харківської області від 19.05.2020 у справі № 922/49/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/89429009>.

264. Рішення Господарського суду Запорізької області від 02.12.2020 у справі № 908/1639/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93532917>.

265. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 23.10.2020 у справі № 904/5656/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92383245>.

266. Рішення Господарського суду Запорізької області від 26.10.2020 у справі № 908/1296/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92526133>.

267. Постанова Верховного Суду від 16.03.2020 у справі № 910/1162/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88244984>.

268. Постанова Верховного Суду від 02.10.2018 у справі № 910/18036/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/77112562>.

269. Постанова Верховного Суду від 23.10.2019 у справі № 917/1307/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/85211537>.

270. Постанова Верховного Суду від 18.11.2019 у справі № 902/761/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/85710940>.

271. Постанова Верховного Суду від 04.12.2019 у справі № 917/2101/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86141033>.

272. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.03.2020 у справі № 129/1033/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88952196>.

273. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Дж. К. та Інші проти Швеції». Заява № 59166/12 від 23.08.2016. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2016_UKR.pdf.

№ 22 від 03.06.2022р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Найченко Альони Михайлівни
на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Результати дисертаційного дослідження «Електронні докази в господарському процесі» Найченко Альони Михайлівни - аспірантки кафедри господарського, трудового права та цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» були використані у навчальному процесі та у плануванні й коригуванні навчальних програм підготовки майбутніх фахівців.

Найменування впровадженого результату	Форма впровадження і досягнутий практичний ефект
Навчальні програми з дисциплін: - Господарське право; - Складання господарсько-процесуальних документів.	Матеріали науково-дослідної роботи «Електронні докази в господарському процесі» впроваджені у вигляді навчально-методичних матеріалів з курсового і дипломного проектування, конспектів лекцій та навчальних програм.

Директор ПВНЗ «Економіко-правового технікуму при МАУП»

Доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, доцент.

Швець К.П.

№ 18 від 22.08.2022р.

Спеціалізований вченій раді

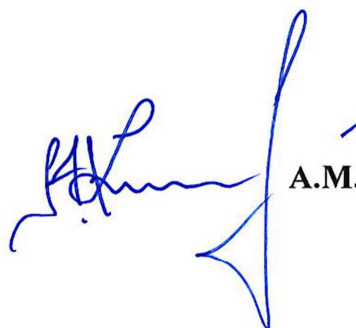
ДОВІДКА
про впровадження результатів проведених наукових досліджень
Найченко Альони Михайлівни
на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Аспірантом **Найченко Альоною Михайлівною** протягом 2018-2022 рр. було проведено дослідну роботу на базі Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом, при підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій.

Практичні та методичні рекомендації автора були використані в освітньому процесі та у плануванні й коригуванні навчальних програм підготовки майбутніх фахівців.

Найменування впровадженого результату	Форма впровадження і досягнутий практичний ефект
Навчальні програми з дисциплін: - Господарське право; - Актуальні проблеми господарського права; - Конкурентне право; - Право інтелектуальної власності; - Цивільне право; - Господарський процес; - Актуальні проблеми цивільного права.	Матеріали науково-дослідної роботи «Електронні докази в господарському процесі» впроваджені у вигляді навчально-методичних матеріалів з курсового і дипломного проектування, конспектів лекцій та навчальних програм.

Директор ННІ права імені князя
Володимира Великого МАУП,
доктор юридичних наук, професор

А.М. Кислий

№ 14 від 10.06.2022 р.

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів проведених наукових досліджень
Найченко Альони Михайлівни
на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Аспірантом **Найченко Альоною Михайлівною** протягом 2018-2022 рр. було проведено дослідну роботу на базі кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом, результати дослідження можуть стати базою для подальших наукових дослідження проблем інституту електронних доказів в господарському судочинстві України.

Завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін та міжнародного права,
к.ю.н., доцент МОН

Д.І. Минюк

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Симона Петлюри, 16/108, м. Київ, 01032, тел. (044) 235-95-51, e-mail: inbox@ko.arbitr.gov.ua

08.06.2022 № 01-22/134/2022

**Довідка
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни
на тему «Електронні докази в господарському процесі», поданої
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 - Право**

Наукове дослідження, яке проведено Найченко Альоною Михайлівною є одним із перших в Україні комплексним вивченням інституту електронних доказів в господарському судочинстві України.

Дисертантом в роботі встановлено комплекс теоретичних і практичних проблем, що виникають під час подання, дослідження та оцінки електронних засобів доказування, обґрунтовано низку положень і висновків, які є новими у концептуальному плані й важливими для юридичної науки, в т.ч. судової системи України.

Також в дисертаційному дослідженні встановлено та наведено проблемні аспекти, що існують при використанні електронних доказів в господарському судочинстві, в т.ч. щодо відсутності правового регулювання взаємодії інституту електронних доказів та підсистеми «Електронний суд».

Крім того, автором встановлено, які зміни необхідно внести до Господарського процесуального кодексу України та до Закону України «Про нотаріат» для подолання проблемних аспектів, які існують, на даний час, під час подання, дослідження та оцінки електронних засобів доказування.

Особливої уваги заслуговують здійснений дисертантом аналіз судових рішень щодо оцінки електронних засобів доказування в господарському судочинстві України, які були опубліковані в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 2018 по 2021 рр., в т.ч. постановлені в умовах пандемії COVID-19.

Матеріали дисертаційної роботи Найченко А.М. є актуальними, мають вагомe теоретичне і практичне значення для дослідження та оцінки електронних засобів доказування під час здійснення господарського судочинства.

**Голова Господарського суду
Київської області**

Павло ГОРБАСЕНКО

АРБІТРАЖНИЙ КЕРУЮЧИЙ
(розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор)

ДЕМЧАН ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

Адреса для листування: 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 88, а/с 210;

Адреса офісу: 01032, м. Київ, вул. Симона Петлюри, буд. 16/108, каб. 17;

тел. моб. (098) 91-93-159; e-mail: demchan89@ukr.net

Свідectво про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого №1732 від 11.11.2015.

03.10.2022

Акт

використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Розробки дисертаційного дослідження, які виконано аспіранткою Найченко Альоною Михайлівною на тему: «Електронні докази в господарському процесі», а також матеріали, що були опрацьовані автором дослідження безпосередньо використовуються в практичній діяльності арбітражного керуючого, зокрема в судових процесах при поданні чи дослідженні електронних доказів.

Арбітражний керуючий

О.І. Демчан

Адвокатське об'єднання
«Гіппіус та партнери»
код 42279066

м. Київ, Шевченківський район, вул. Пушкінська, 9-Г

Акт

впровадження матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

19.12.2022

м. Київ

Розробки дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі» та матеріали, що були зібрані та опрацьовані автором дослідження безпосередньо використовуються в практичній діяльності Адвокатського об'єднання «Гіппіус та партнери», зокрема при наданні правової допомоги клієнтам та судово-претензійної роботи.

Керівник АО «Гіппіус та партнери»,
к.ю.н.

К.Е. Насурласва

Адвокатське бюро «Дмитра Артюхова»
Адвокат (Керуючий Бюро) Артюхов Дмитро Сергійович
Свідectво про право на заняття адвокатською діяльністю № 001202 від 07.07.2017
01011, м. Київ, вул. Мирного Панаса, буд. 2/4-4, кв. 2, ідентифікаційний код: 43466004,
тел. +38(066)268-04-40, e-mail: art.ds@ukr.net

Акт

впровадження матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

«24» листопада 2022 року

м. Київ

Розробки дисертаційного дослідження **Найченко Альони Михайлівни** на тему: **«Електронні докази в господарському процесі»**, а також матеріали, що були зібрані та опрацьовані автором дослідження безпосередньо використовуються в практичній діяльності Адвокатського бюро «Дмитра Артюхова», зокрема, при наданні консультацій клієнтам, правової допомоги з підготовки договорів та судового представництва.

Керуючий
АБ «Дмитра Артюхова»

Д.С. Артюхов

01.11.2022**Довідка**

про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Оцінка наукових результатів дисертаційної роботи Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі» свідчить, що викладені в роботі пропозиції та рекомендації мають важливе значення для практичної апробації.

В діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «Охоронна компанія «УКРСПЕЦБЕЗПЕКА» були впроваджені висновки дисертанта Найченко А.М. щодо електронного документообігу, електронного листування та, відповідно, удосконалено господарську діяльність товариства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду.

**Директор ТОВ «Охоронна компанія
«УКРСПЕЦБЕЗПЕКА»**

І.В. Пустовіт

14.09.2022

Довідка

про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Аналіз наукових результатів дисертаційної роботи *Найченко Альони Михайлівни* дозволяє дійти висновку щодо доцільності впровадження в договірну діяльність Фермерського господарства «Ясинець» певних положень дисертаційного дослідження, а саме, щодо електронного документообігу, які автор визначає як важливі та необхідні.

Особливості введення договірного та електронного листування запропоновані дисертантом були впроваджені в практичну діяльність товариства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ФГ «ЯСИНЕЦЬ»

[Signature]
О.М. Савчук

09.12.2022

Довідка

про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Розробки дисертаційного дослідження **Найченко Альони Михайлівни** на тему: *«Електронні докази в господарському процесі»* та матеріали, що були опрацьовані автором дослідження мають практичне значення та безпосередньо використовуються в діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «ВУД СЕРВІС», зокрема, при укладені угод з контрагентами та судово-претензійної роботи.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертаційної роботи Найченко Альони Михайлівни.

Директор ТОВ «ВУД СЕРВІС»

В.А. Кривенда

29.12.2022

Довідка

про використання матеріалів та практичних розробок дисертаційного дослідження Найченко Альони Михайлівни на тему: «Електронні докази в господарському процесі»

Основні положення та наукові результати дослідження Найченко Альони Михайлівни щодо інституту електронних доказів в господарському процесі були впроваджені в роботу ТОВ «Інвестиційна компанія «Автоцентр-сервіс», зокрема, удосконалено механізм договірної та претензійної роботи.

Особливої уваги заслуговує досліджений дисертантом комплекс теоретичних і практичних проблем, що виникають під час подання, дослідження та оцінки електронних засобів доказування, а також запропонований автором механізм їх вирішення.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду.

Директор ТОВ «Інвестиційна компанія «Автоцентр-сервіс»

М.С. Тищенко

СЕРТИФІКАТ

Цей сертифікат засвідчує, що
Альона Михайлівна Найченко

—
успішно закінчив(ла) курс
«Інформаційна безпека»

А. Найченко

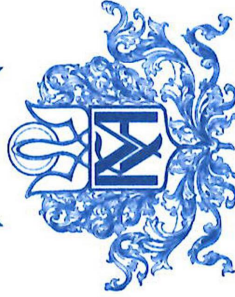
К. Кварт

Вінета Кляйне, директорка Центру інформації
та документації НАТО в Україні

Костянтин Кварт, голова правління
ГО «Інтерньюз-Україна»

Автентичність сертифікату можна перевірити за посиланням:
<https://courses.prometheus.org.ua:18090/cert/0039b12e455a4ca9b1f079b8956b67e0>

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Вікторія Примаченко

Вікторія Примаченко

Директор ГО «Прометеус»

ГО «Прометеус», ЄДРПОУ 39598967

Надання освітніх послуг з підвищення кваліфікації
педдагогічних працівників згідно з КЗпП №5/93

СЕРТИФІКАТ

ЦЕЙ СЕРТИФІКАТ ЗАСВІДЧУЄ, ЩО

Альона Михайлівна Найченко

успішно закінчив(ла) курс

Наукова комунікація в цифрову епоху,

наданий викладачками курсу

через платформу масових відкритих онлайн-курсів **Prometheus**,

та навчився(лася):

- виконувати самостійний пошук, відбір та обробку наукової інформації;
- автоматизувати певні процеси в управлінні даними досліджень;
- виокремлювати актуальні питання відкритої науки та будувати власні гіпотези навколо них.

Форма навчання - дистанційна.

Кількість годин - 90 годин (3 кредита ЄКТС).

Тетяна Ярошенко

Тетяна Ярошенко

К.і.н., доц., віцепрезидент
з наукової роботи та інформатизації
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Ірина Тихонкова

Ірина Тихонкова

К.б.н., інформаційно-аналітичні
ресурси та навчання, Claiivate

Ірина Кучма

Ірина Кучма

EIFL/FOSTER

СЕРТИФІКАТ

ЦЕЙ СЕРТИФІКАТ ЗАСВІДЧУЄ, ЩО

Альона Михайлівна Найченко

успішно закінчив(ла) курс

Інформаційна гігієна під час війни,

наданий викладачами курсу

через платформу масових відкритих онлайн-курсів **Prometheus**,

та навчився(лася):

професійно-педагогічній, інформаційно-комунікаційній,
інноваційно-дослідницькій, цифровій, компетентностям
з інформального та професійно-особистісного розвитку,
володінню актуальними знаннями в умовах реформ та соціальних трансформацій.

Форма навчання - дистанційна.

Кількість годин - 15 годин (0,5 кредити ЄКТС).

Оксана Мороз

основниці ініціативи з інформаційної
гігієни «Як не стати овочем»